

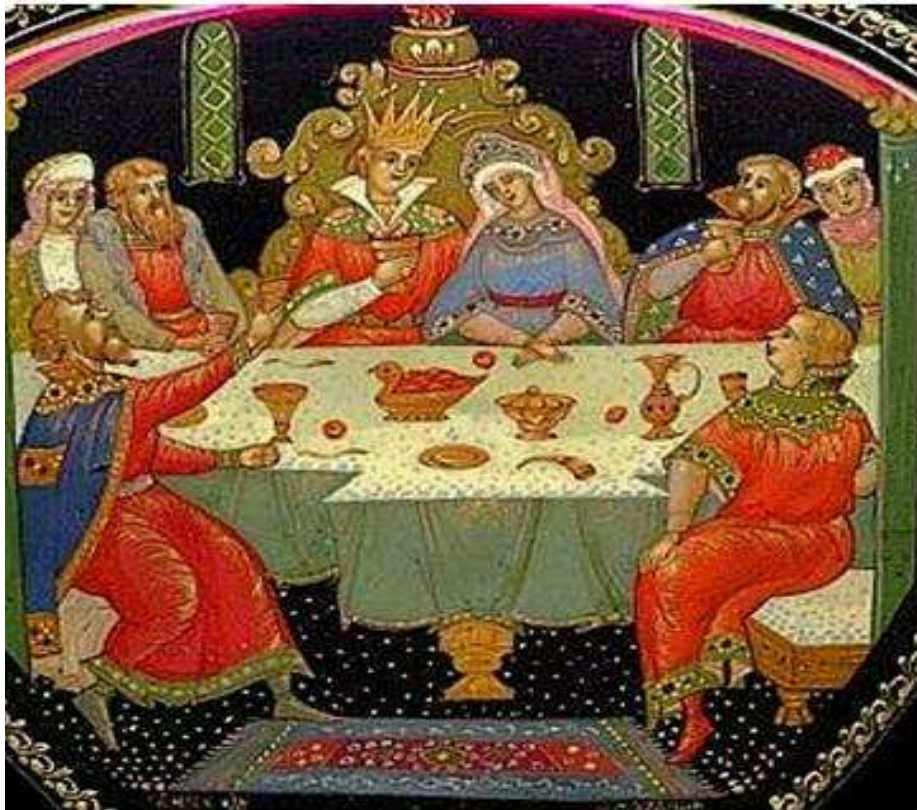
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας

Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

Τομέας Βυζαντινών-Μεσαιωνικών Σπουδών

Θέμα διπλωματικής εργασίας: «Γαμήλιες παροχές στο Βενετοκρατούμενο Χάνδακα.
Ανάγνωση και ερμηνεία των νοταριακών πηγών του 14^{ου} αι»

Φοιτήτρια: Χαρτοματσίδου Γ. Ευσταθία

A.M. 510

Τριμελής επιτροπή

Κάσδαγλη Αγλαΐα (Επόπτρια)

Σακελλαρίου Ελένη

Γάσπαρης Χαράλαμπος

Ρέθυμνο, 2012

*“In mezzo il mar siede un paese giasto,
 Diss’ egli allora,
 che s’ paella Creta,
 sotto ’l cui rege fu gia’ ’l mondo casto.
 Una montagna v’ e’ che gia’ fu lieta
 D’ acqua, e di fronti, che si chiama Ida.
 Ora e’ diserta, come cosa vieta”.*

Dante, Inf. XIV, 94

Περιεχόμενα

1. Πρόλογος	4
2. Επισκόπηση της ιστορίας της Κρήτης - Η απαρχή της βενετικής κυριαρχίας στο νησί	6
3. Κρήτη-Βενετία-Βυζάντιο: Συγκριτική μελέτη των θεσμών του γάμου και της προικοδότησης	12
4. Σκιαγράφηση της γυναικείας παρουσίας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη	20
5. Το νοταριακό σύστημα	
α. Η νοταριακή τέχνη	25
β. Η σύνταξη των προικοσυμφώνων	29
6. Η εξέταση των πηγών	33
• Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1300, 1304-1305)	35
• Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia (1301-1302)	68
• Angelo de Cartura, Notaio in Candia (1305-1306)	82
• Donato Fontanella, Notaio in Candia (1321)	92
• Franciscus de Cruce, Νοτάριος στο Χάνδακα (1338 – 1339)	96
• Zaccaria de Fredo, Notaio in Candia (1352-1357)	115
7. Ερμηνευτική προσέγγιση των πηγών	
α. Γενικές κρίσεις	120
β. Ειδικές παρατηρήσεις - ποσοτικές αναλύσεις	128
8. Επίλογος	130
9. Μεταγραφή πηγών	133
10. Παραρτήματα	136
11. Βιβλιογραφία	162

1. Πρόλογος

Για την ιστορία της Κρήτης κατά την περίοδο της βενετικής κατοχής έχει δημοσιευθεί πληθώρα επιστημονικών μελετών από Έλληνες και ξένους ερευνητές, με αποτέλεσμα να διαθέτουμε ικανοποιητική γνώση για την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής. Το μεγαλύτερο μέρος των πονημάτων αυτών εστιάζεται στην πολιτική που εφάρμοσαν οι κατακτητές προκειμένου να δημιουργήσουν μια αποικία πρότυπο της μητρόπολης, αλλά και στο πώς μια πρώην βυζαντινή επαρχία που βρισκόταν στο περιθώριο των εμπορικών δρόμων των Δυτικών μετατράπηκε σε σημαντικό εμπορικό και διαμετακομιστικό σταθμό. Επίσης, πολύς λόγος έχει γίνει για την αντιμετώπιση που δέχτηκαν οι Βενετοί στις απαρχές της κατάκτησης και κυρίως για τις επαναστατικές κινήσεις των Κρητών προκειμένου να μην υποταχθούν.

Λιγότεροι αριθμητικά είναι οι μελετητές που με βάση το πολύτιμο αρχαιακό υλικό που διασώζεται για τη συγκεκριμένη περίοδο, προσπάθησαν να αποτυπώσουν τις ποικίλες εκφάνσεις της καθημερινής ζωής και πραγματικότητας εκδίδοντας κάποιες από τις πηγές αυτές. Οι μελετητές που έχουν εργαστεί προς αυτήν την κατεύθυνση μας δίνουν την εικόνα της κοινωνίας, όπως διαγράφεται μέσα από τις πηγές, αλλά και τη δυνατότητα να εξαγάγουμε τα δικά μας συμπεράσματα μελετώντας τις. Αν και διαθέτουμε ικανοποιητική γνώση για την περίοδο της βενετικής κατοχής στο νησί, παραμένει ανεκμετάλλευτος ο μεγαλύτερος όγκος των πηγών που σώζεται για την ιστορία του νησιού και θα μπορούσε να φωτίσει αναπάντητα ερωτηματικά ή να επιβεβαιώσει εικασίες παλιότερων και νέων μελετητών. Είναι κατανοητή η δυσκολία που ανακύπτει για τον ιστορικό που επιθυμεί να μελετήσει τέτοιου είδους πηγές, καθώς αρχικά κρίνεται απαραίτητη η μεταγραφή και στη συνέχεια η ερμηνευτική τους προσέγγιση.

Η παρούσα μελέτη έχει επίκεντρό της τη βενετοκρατούμενη κοινωνία του Χάνδακα τον 14^ο αι. και αποτελεί προσπάθεια να ερευνηθούν επιμέρους θέματα που σχετίζονται κυρίως με το γάμο και την οικογένεια. Ο θεσμός της προίκας, η παροχή της σε άνδρες και γυναίκες, η διαχείριση και η εκμετάλλευσή της, αλλά και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας ενόψει του γάμου, αποτελούν κάποιες από τις θεματικές που θα αναπτυχθούν παρακάτω. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο θεσμό της προικοδότησης, όπως λειτουργούσε στη μικτή κοινωνία του Χάνδακα, προκειμένου να γίνει κατανοητή η σπουδαιότητά του για τη συγκρότηση του νέου νοικοκυριού. Η προικοδότηση ως θεσμός και η θέση των γυναικών στη συγκεκριμένη κοινωνία της ύστερης Βενετοκρατίας αποτέλεσαν τον κύριο κορμό της μελέτης.

Πυρήνας για την εξέταση των παραπάνω θεματικών υπήρξε το εκδεδομένο αρχαιακό υλικό. Πρόκειται για πρωτόκολλα νοταρίων που εργάστηκαν αποκλειστικά στο Χάνδακα, δηλ. καλύπτουν γεωγραφικά την περιοχή του σημερινού νομού Ηρακλείου και χρονολογούνται από το 1300-1399. Ωστόσο, αντικείμενο μελέτης αποτέλεσαν τα συμβόλαια που σχετίζονται με το γάμο, όπως προικοσύμφωνα, προγαμιαίες δωρεές, δηλώσεις παραλαβής, εκτιμήσεις προικών κ.ά.

Έγινε λοιπόν, προσπάθεια συνολικής θεώρησης των όσων μέχρι σήμερα είναι γνωστά για τη μεσαιωνική κοινωνία του Χάνδακα, όπως προκύπτουν τόσο από τη μελέτη της εγχώριας και διεθνούς βιβλιογραφίας όσο και από τη μελέτη των πηγών. Το γεγονός ότι οι πηγές αφορούν μόνο το ανατολικό τμήμα του νησιού και προέρχονται αποκλειστικά από την πόλη του Χάνδακα, ενώ για το υπόλοιπο νησί οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι περιορισμένες, δε μειώνει τη σημασία τους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για ένα νησιωτικό χώρο, συνεπώς περιορισμένο, όπου οι ομοιότητες πρέπει να θεωρούνται τουλάχιστον πιθανές. Έτσι, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι όσα γνωρίζουμε για το Χάνδακα θα μπορούσαν να ισχύσουν ως ένα βαθμό και για το υπόλοιπο νησί. Ακόμη, χρησιμοποιήθηκαν βιβλιογραφικές αναφορές από όλη την περίοδο της Βενετοκρατίας και σε άλλες, νησιωτικές κυρίως, περιοχές του ελλαδικού χώρου, αποδεικνύοντας ότι τόσο ο γάμος όσο και η προικοδότηση αποτελούν διαχρονικούς θεσμούς. Οφείλω να σημειώσω ότι η μεγάλη συχνότητα του επιθέτου Έλληνας, παρόλο που το 14^ο αι. θεωρείται αντιεπιστημονικός όρος, καθώς δεν υπήρχε διαμορφωμένη εθνική συνείδηση, χρησιμοποιείται για να δηλώσει το ελληνορθόδοξο και ελληνόγλωσσο ντόπιο στοιχείο.

[Κλείνοντας θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου...]

2. Επισκόπηση της ιστορίας της Κρήτης - Η απαρχή της βενετικής κυριαρχίας στο νησί

Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο

Η Κρήτη είχε πάψει να αποτελεί μέρος της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τις παραμονές ήδη της Δ΄ Σταυροφορίας. Ο Αλέξιος Δ΄ Άγγελος θέλοντας να αποκαταστήσει στο βυζαντινό θρόνο τον πατέρα του, τον Ισαάκιο Β΄, ζήτησε τη βοήθεια των Σταυροφόρων παραχωρώντας ως αντάλλαγμα στο Βονιφάτιο Μομφερρατικό το νησί της Κρήτης. Ωστόσο, στις 12 Αυγούστου 1204 ο Βονιφάτιος προκειμένου να επιτύχει την υποστήριξη των Βενετών στη διένεξή του με το Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, το Βαλδουίνο της Φλάνδρας, παραχώρησε με τη σειρά του την Κρήτη στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας¹. Με τη συνθήκη του 1204, τη γνωστή ως «Εκχώρηση της Κρήτης» (*Refutatio Cretae*), η Βενετία απέκτησε έναντι ευτελούς ποσού ένα σημαντικό κέντρο θαλάσσιου εμπορίου και συγκοινωνίας².

Αρχικά, η κατοχή της Κρήτης ήταν περισσότερο θεωρητική, καθώς η Βενετία ασχολήθηκε με την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας της στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπως όριζε η *Partitio terrarum Imperii Romaniae*³. Έτσι, όταν Γενουάτες πειρατές επιχείρησαν να καταλάβουν το νησί το 1206, δε συνάντησαν δυσκολίες και ο αρχηγός τους ο Ερρίκος Pescatore, κόμης της Μάλτας, τιλοφορήθηκε *dominus Creti*⁴. Η αντίδραση της Βενετίας ήταν άμεση και η διαμάχη Βενετών-Γενουατών κράτησε ως το 1211. Ήδη όμως από το 1209, οι Βενετοί εγκατέστησαν εκεί τον Giacomo Tiepolo, τον πρώτο Δούκα της Κρήτης, αποδεικνύοντας τις προθέσεις τους να μην παραδώσουν, όσα είχαν κερδίσει. Οι Γενουάτες, αδυνατώντας να συνεχίσουν, αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν με τη Γαληνοτάτη και να αποχωρήσουν από το νησί, αποκομίζοντας χρηματικά οφέλη. Έτσι, από το 1211 αρχίζει η Βενετοκρατία στην Κρήτη και η οποία θα διαρκέσει ως το 1669, οπότε και το νησί καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς⁵. Ο Francesco Morosini, ο τελευταίος υπερασπιστής του Χάνδακα, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τους Οθωμανούς, αναγνωρίζοντας την Κρήτη ως οθωμανική κτήση⁶. Σύμφωνα με τη συνθήκη, όσοι κάτοικοι επιθυμούσαν μπορούσαν ελεύθερα να εγκαταλείψουν το νησί, οι Βενετοί δε θα πλήρωναν αποζημίωση και τους επιτράπηκε να πάρουν μαζί τους όχι μόνο όπλα, αλλά και τα κειμήλια και τα αρχεία

¹ Μαλτέζου Χ. 1979, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ.Θ΄, 266.

² Ο Βονιφάτιος παραχώρησε στη Βενετία τα δικαιώματά του στη μεγαλόνησο μαζί με 10.000 υπέρπυρα. Gallina M. 1989, *Creta fra Venezia e Bisanzio. Una società coloniale del trecento*, Deputazione di storia Patria per la Venezia, Βενετία.

³ Queller D. / Th. Madden 1997, *The Fourth Crusade : the conquest of Constantinople*, Πενσυλβάνια.

⁴ Μαλτέζου Χ. 1988, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)», *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, τ. Β΄, 109.

⁵ Μαλτέζου Χ. 1997, «Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, 22-23.

⁶ Στη συνθήκη δεν συμπεριλαμβάνονταν η Γραμβούσα, η Σούδα και η Σπιναλόγγα.

τους. Χάρη σε αυτόν τον όρο της συνθήκης σώθηκε πολύτιμο αρχαιακό υλικό για την ιστορία του νησιού.

Αν και οι Βενετοί κατάφεραν να εκδιώξουν τους Γενουάτες από το νησί, η κατάκτηση του νησιού δεν ολοκληρώθηκε αμέσως λόγω της αντίστασης του ντόπιου πληθυσμού. Η κατάσταση αυτή υποχρέωσε τη Βενετία να εγκαταστήσει στο νησί καθεστώς στρατιωτικών φέουδων, που συνδύαζε φεουδαρχικούς κανόνες με στοιχεία του αυστηρά συγκεντρωτικού μηχανισμού της. Χρειάστηκε βέβαια να περάσουν δυο αιώνες περίπου, μέχρι να επιτύχει η Γαληνοτάτη την πλήρη υποταγή των Κρητικών. Με το διάταγμα του δόγη Pietro Ziani “*Concessio Insulae Cretensis*” παραχωρούνταν γαίες που αφαιρέθηκαν από τοπικούς άρχοντες και την ορθόδοξη εκκλησία, σε Βενετούς αποίκους έναντι στρατιωτικών υποχρεώσεων. Επίσης, το νησί ονομάστηκε Βασίλειο της Κρήτης και διαιρέθηκε κατά το πρότυπο της Βενετίας σε έξι εξαρχίες που ονομάστηκαν από τις αντίστοιχες βενετικές⁷. Από τις αρχές όμως του 14^{ου} αι. έως και το τέλος της Βενετοκρατίας η διαίρεση του νησιού άλλαξε και δημιουργήθηκαν οι τέσσερις διοικητικές περιφέρειες, όπως τις γνωρίζουμε σήμερα⁸. Οι Βενετοί χρησιμοποίησαν το όνομα *Candia* τόσο για την πρωτεύουσα, που ήταν γνωστή ως Χάνδαξ, όσο και για ολόκληρο το νησί⁹.

Τα φέουδα, ανάλογα με τον κάτοχό τους, χωρίστηκαν σε κρατικά, εκκλησιαστικά και φέουδα ιδιωτών¹⁰. Οι άποικοι ονομάστηκαν *feudatarii/feudati* και χωρίστηκαν σε δυο κατηγορίες: οι *milites* (ιππότες), που κατάγονταν από τις παλιές οικογένειες της Βενετίας και οι οποίοι έλαβαν τα φέουδά τους, τις *cavallerie*, με την υποχρέωση να συντηρούν ένα σώμα ιππικού, και τους *pedites* (πεζούς) που ανήκαν στις λαϊκές τάξεις και έλαβαν αντίστοιχα τα μικρότερης αξίας φέουδα, τις *serventerie*, με την υποχρέωση να συντηρούν πεζικό¹¹. Ωστόσο, η Βενετία παρά τη φεουδαρχική ορολογία, δεν εγκαθίδρυσε στην Κρήτη αμιγές φεουδαρχικό σύστημα δυτικοευρωπαϊκού τύπου, αλλά φέουδα στρατιωτικής μορφής. Αξίζει να αναφερθεί πως οι φεουδάρχες αν και είχαν δικαίωμα κατοχής και εκμετάλλευσης της γης έναντι στρατιωτικών και οικονομικών υποχρεώσεων προς το κράτος, δεν είχαν όμως πολιτική δύναμη.

Την τοπική διοίκηση του νησιού αποτελούσαν, όπως και στη μητρόπολη, ο Δούκας και οι σύμβουλοί του (*consilarii*). Ο Δούκας είχε την έδρα του στο Χάνδακα

⁷ Santi Apostoli, San Marco, Santa Croce, Castello, San Polo, Dorsoduro. Ο κ. Χ. Γάσπαρης θεωρεί πως το αρχικό σχέδιο για τη διαίρεση της Κρήτης σε τμήματα, τα σεξτέρια, δεν εφαρμόστηκε ποτέ, έτσι όπως τουλάχιστον είχε σχεδιαστεί και περιορίστηκε μόνο στην περιοχή του σημερινού νομού Ηρακλείου. Γάσπαρης Χ. 2001, «Από τη βυζαντινή στη βενετική τούρμα, Κρήτη 13-14^{ος} αι.», Σύμμεικτα 14, 168.

⁸ Τα τεριτόρια ή ρεκτορίες του Χάνδακα, του Ρεθύμνου, των Χανίων και της Σητείας.

⁹ Κάποιοι μελετητές διατείνονται πως το όνομα *Candia* επιλέχθηκε, καθώς προέρχεται από το ιταλικό *campore* που σημαίνει φωτεινό, λαμπερό.

¹⁰ Σε κάθε φέουδο αντιστοιχούσε έκταση γης που περιελάμβανε μία ή περισσότερες αγροτικές κοινότητες (*casalia*) και έναν αριθμό δουλοπαροίκων, προσαρτημένων στο κτήμα που καλλιεργούσαν. Μαλτέζου Χ. 1988, 110-111. Επίσης, Γάσπαρης Χ. 1998.

¹¹ Το κάθε σεξτέριο περιελάμβανε δύο ή περισσότερες τούρμες και χωρίστηκε σε 33 1/3 *cavallerie*, ενώ η *cavalleria* σε έξι *serventerie*.

και η θητεία του ήταν διετής, ενώ μαζί με τους συμβούλους του λάμβανε τις αποφάσεις και διόριζε τους κατώτερους υπαλλήλους. Την ευθύνη της στρατιωτικής διοίκησης είχε ο καπιτάνος του Χάνδακα, ενώ ανώτεροι αξιωματούχοι, οι *rectores*, ανέλαβαν στρατιωτικές και πολιτικές δικαιοδοσίες στα υπόλοιπα διαμερίσματα του νησιού. Στην κατώτερη βαθμίδα της διοικητικής ιεραρχίας βρίσκονταν οι φρούραρχοι, οι *castellani*. Από τα μέσα όμως του 16^{ου} αι. ανέλαβε ευρύτερη δικαιοδοσία ο Γενικός Προνοητής του Βασιλείου της Κρήτης (*Proveditore generale del Regno di Candia*). Τα πολιτικά δικαιώματα των αποίκων περιορίζονταν στη συμμετοχή σε τοπικά συμβούλια, στο Συμβούλιο των Φεουδαρχών, στο Μεγάλο Συμβούλιο και στο Συμβούλιο των Κλητών¹². Όλα τα παραπάνω είχαν συμβουλευτικό χαρακτήρα και συνεργάζονταν με το Δούκα και τους συμβούλους του¹³. Ακόμη, κάθε διαμέρισμα του νησιού είχε δικό του δημόσιο ταμείο με υπεύθυνο τον *camerario* ή *camerlengo*.

Το ενδιαφέρον της Βενετίας να ελέγχει πλήρως την αποικία της αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι ανώτεροι αξιωματούχοι ήταν υποχρεωμένοι να συντάσσουν στο τέλος της θητείας τους εκθέσεις για την κοινωνική, οικονομική και στρατιωτική κατάσταση του νησιού και να τις αποστέλλουν στη μητρόπολη. Οι δικαιοδοσίες των υπαλλήλων από τους ανώτερους ως τους κατώτερους ήταν καθορισμένες λεπτομερώς στα «καπιτουλάρια», δηλ. σε ειδικά κατάστιχα, και ο εκάστοτε υπάλληλος έδινε όρκο, πριν φύγει από τη Βενετία, ότι θα τηρούσε πιστά τις εντολές του καπιτουλάριου του. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι οι ντόπιοι είχαν αποκλειστεί από τον κρατικό μηχανισμό και εκτός από το επάγγελμα του νοτάριου δεν είχαν το δικαίωμα να ασκήσουν κάποιο άλλο δημόσιο λειτούργημα¹⁴. Από τη σύντομη αυτή επισκόπηση της διοικητικής οργάνωσης γίνεται φανερό ότι η Γαληνοτάτη, παρά την απόσταση που χώριζε την αποικία από το κέντρο, επέβαλε στην Κρήτη ένα σύστημα άμεσα εξαρτημένο από το κέντρο, ασκώντας συνεχή έλεγχο στα όργανά της και μετατρέποντας το νησί σε ομοίωμα της βενετικής πολιτείας¹⁵.

Οι Βενετοί, γνωρίζοντας την επίδραση που είχε ο κλήρος στο λαό, αποφάσισαν να περιορίσουν την ελεύθερη δραστηριότητα της ορθόδοξης εκκλησίας. Με τον τρόπο αυτό σκόπευαν να απομονώσουν και να αποσυνδέσουν το ντόπιο στοιχείο από τις ρίζες του, αλλά και από την επιρροή της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η Εκκλησία ήταν ο πόλος έλξης γύρω από τον οποίο συσπειρώνονταν οι ντόπιοι κάτοικοι του νησιού, αλλά και από τον οποίο καθοδηγούνταν. Έτσι, αντικατέστησαν την ανώτερη ορθόδοξη ιεραρχία με λατινική, κατέργησαν τις επισκοπές, εγκατέστησαν Λατίνο αρχιεπίσκοπο στο Χάνδακα και σφετερίστηκαν την εκκλησιαστική περιουσία των ορθοδόξων. Ακόμη, απαγόρευσαν τις χειροτονίες του ελληνικού κλήρου και οι Έλληνες επίσκοποι αντικαταστάθηκαν από λατινόφιλους πρωτοπαπάδες¹⁶. Τα

¹² Mckee S. 2000, *Uncommon dominion: venetian Crete and the myth of ethnic purity*, Φιλαδέλφεια, 31-56.

¹³ Μαλτέζου Χ. 1997, 24-25.

¹⁴ Μαλτέζου Χ. 1988, 113.

¹⁵ Χρειαζόταν από 24 έως 35 μέρες για να φτάσει κανείς από τη Βενετία στο Χάνδακα.

¹⁶ Μαλτέζου Χ. 1979, 268.

μοναστήρια και η εκκλησία είχαν αξιόλογη περιουσία, μεταξύ αυτών ήταν και τα μετόχια μεγάλων μοναστηριακών ιδρυμάτων εκτός Κρήτης, όπως το μετόχι της Αγίας Αικατερίνης του Σινά και το μετόχι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου της Πάτμου¹⁷.

Η τοπική αριστοκρατία, αν και αγνοημένη στις αρχές της κατάκτησης, πέτυχε την αναγνώριση των κτημάτων και των προνομίων της με διάφορες επαναστατικές κινήσεις. Η ενσωμάτωση των Κρητικών ευγενών στη φεουδαρχική ιεραρχία έγινε σταδιακά και αφορούσε κάθε φορά εκείνους που είχαν επαναστατήσει. Η πρώτη επαναστατική κίνηση σημειώθηκε στα 1211 από τους Αγιοστεφανίτες και ακολούθησε σειρά τέτοιων αντιδράσεων. Από τις επαναστάσεις που σημάδεψαν τον αιώνα που μελετούμε είναι η επανάσταση του Αγίου Τίτου (1363-6), η οποία αποδεικνύει πόσο στενές είχαν γίνει οι σχέσεις των ντόπιων με τους Βενετούς αποίκους, καθώς βενετικές και ελληνικές οικογένειες στράφηκαν κατά της μητρόπολης δυσανεστημένες από τη βαριά φορολογική πολιτική της¹⁸.

Οι κοινωνικές τάξεις που διαμορφώθηκαν στην αποικία

Μετά την κατάληψη συγκροτήθηκε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα στο νησί και ο πληθυσμός του διαιρέθηκε σε τρία κοινωνικά στρώματα. Στην ανώτερη κοινωνική βαθμίδα ανήκαν οι Βενετοί ευγενείς και φεουδάρχες (*nobili veneti, feudati*), οι οποίοι ήταν καθολικοί, άποικοι ή οι απόγονοί τους και είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Επίσης, άλλη κατηγορία αριστοκρατών αποτελούσαν οι Κρητικοί ευγενείς (*nobili cretesi*), οι οποίοι ήταν βενετικής καταγωγής και απέκτησαν τον τίτλο ευγένειας στην αποικία σε αντάλλαγμα στρατιωτικών, οικονομικών ή άλλων υπηρεσιών που πρόσφεραν στο κράτος¹⁹. Αυτή η μορφή ευγένειας που ήταν υποδεέστερη της βενετικής και είχε τοπική αξία, παραχωρήθηκε και σε απογόνους της παλιάς ντόπιας αριστοκρατίας, τους «αρχοντορρωμαίους»²⁰.

Το δεύτερο κοινωνικό στρώμα αποτελούνταν από τους αστούς (*cittadini*), ομάδα με συγκεκριμένες υποχρεώσεις και δικαιώματα. Σε αυτήν την τάξη ανήκαν οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι έμποροι, οι βιοτέχνες, οι νοτάριοι, οι ζωγράφοι, οι γιατροί, οι τεχνίτες και οι δικηγόροι. Αυτοί είχαν το προνόμιο συμμετοχής σε πρεσβείες στη Βενετία για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Τέλος, στην κατώτερη κοινωνική βαθμίδα ανήκε ο λαός των πόλεων και της υπαίθρου (*plebe, popolani, villani*,

¹⁷ Tomadakis N. 1973, "La politica religiosa di Venezia a Creta verso i cretesi ortodossi dal XIII al XV secolo", *Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia)* (επιμ. Ag. Pertusi), τ. I, Βενετία, 783-800.

¹⁸ Borsari S. 1963, *Il dominio veneziano a Creta nel 13 sec.*, Νάπολι, 40-45. Επίσης, Mckee S. 2000, 133-145.

¹⁹ Λαμπρινός Κ. 1996, «Η εξέλιξη της κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της Βενετοκρατίας (13^{ος} – 15^{ος} αιώνας)», *Θησαυρίσματα* 26, Βενετία, 206–224.

²⁰ Μαλτέζου Χ. 1988, 114-115.

contadini). Οι χωρικοί, οι οποίοι διακρίνονταν σε «άγραφους», σε απελεύθερους και σε άραιοι, δούλευαν στα κτήματα του δημοσίου ή των ιδιωτών. Η πλειονότητα των κατοίκων των χωριών ήταν Έλληνες, ενώ οι Βενετοί ήταν συγκεντρωμένοι στα αστικά κέντρα ή σε χωριά δίπλα σε αυτά. Οι χωρικοί υποχρεούνταν να καταβάλλουν φόρους (ακρόστιχο, καπνικό κ.ά.) και να προσφέρουν αγγαρείες και κανίσκια²¹. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί πάλι στους Βενετούς αποίκους και τους ντόπιους Έλληνες η εβραϊκή κοινότητα, μέλη της οποίας έμποροι και τοκογλύφοι ως επί το πλείστον, διέμεναν στην αποικία και κατέβαλλαν ετήσιους φόρους προς το δημόσιο²².

Η οικονομική δραστηριότητα του νησιού

Η γη έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στο νησί και αποτελούσε την κύρια πηγή κέρδους και δύναμης. Αυτό αποδεικνύεται από την απόφαση της Βενετίας να δημεύσει τη γη της Κρήτης και στη συνέχεια να την κατανείμει διατηρώντας την υψηλή κυριότητα. Ο έλεγχος της γης έδινε τη δυνατότητα στο κράτος να ελέγχει τους γαιοκτήμονες και να εισπράττει έσοδα ως ενοίκια, ως έκτατες εισφορές για πολεμικούς σκοπούς ή ως στρατιωτική υπηρεσία. Τα έσοδα αυτά, όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό, βοηθούσαν στη διατήρηση της αποικίας της²³. Στο ίδιο πλαίσιο αυστηρού ελέγχου εντάσσεται και ο πλήρης στην αρχή αποκλεισμός των ντόπιων από την κατοχή γης.

Η σημασία των κρητικών λιμανιών ως διαμετακομιστικών σταθμών για την ανάπτυξη του βενετικού εμπορίου ήταν μεγάλη την περίοδο αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Χάνδακας αναφέρεται στα βενετικά έγγραφα είτε ως «*anima*» της Βενετίας, είτε ως «*alia civitas Venetiarum apud Levantem*»²⁴. Αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο αυτή εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο, την Κύπρο, την Αρμενία, τη Χίο, τη Ρόδο και τις υπόλοιπες βενετικές ή φράγκικες κτήσεις στο Αιγαίο. Τα κυριότερα εξαγώγιμα προϊόντα της Κρήτης ήταν το κρασί, το λάδι και το τυρί. Πληθώρα όμως και άλλων προϊόντων απαντώνται σε έγγραφα της εποχής. Επίσης, κατά το 14-15^ο αι. το δουλεμπόριο γνώρισε μεγάλη ακμή, καθώς Γενοβέζοι έμποροι έφερναν στην Κρήτη σκλάβους από τη Μ. Ασία και τη Μαύρη Θάλασσα²⁵. Με τον

²¹ Μαλτέζου Χ. 1997, 32-33.

²² Ankori Z. 1968, "Jews and Jewish community in the history of Medieval Crete", Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ', Αθήνα, 312-367. Επίσης, Borsari S. 1998, "Ricchi e poveri nelle comunità ebraiche di Candia e Negroponte sec. XIII-XIV", Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 211-222. Μαρτυρούνται ακόμη και Αρμένιοι πρόσφυγες στην Κρήτη, βλ. Topping P. 1985, "Armenian and Greek refugees in Crete and the Aegean world (XIV-XV c.)", Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β', Ηράκλειο, 364-374.

²³ Γάσπαρης Χ. 1998, «Κοινωνία και οικονομία στην Κρήτη, 13^ο-15^ο αι. Τα χρόνια πριν από την ακμή», Cretan studies 6, 25-26.

²⁴ Μαλτέζου Χ. 1988, 139.

²⁵ Verlinden Ch. 1973, "Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo", Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ.

καιρό οι ντόπιοι άρχισαν να συμμετέχουν στις εμπορικές δραστηριότητες, αποκτώντας έτσι σημαντική θέση στην οικονομική ζωή του νησιού, ενώ η δραστηριοποίηση της αστικής τάξης είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική ευμάρεια και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων. Το νησί χάρη στην προνομιακή γεωγραφική του θέση, καθώς αποτελούσε τη σκάλα για την Ανατολή, εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο της οικονομικής ζωής της Μεσογείου²⁶.

I, Βενετία. Επίσης, Mckee S. 1995, “Households in fourteenth-century venetian Crete”, Speculum 70, 58-59.

²⁶ Zachariadou E. 1983, Trade and Crusade, Βενετία.

3. Κρήτη-Βενετία-Βυζάντιο: Συγκριτική μελέτη των θεσμών του γάμου και της προικοδότησης

*Non faceva nascendo ancor paura
la figlia al padre, che 'l tempo e la dote
non fuggien quinci e quindi la misura.*

Dante, Paradiso XV: 103-105

Ο γάμος αποτελεί σε κάθε εποχή την ιδρυτική πράξη της οικογένειας, εξασφαλίζοντας τη νομιμότητα των απογόνων και τα κληρονομικά τους δικαιώματα. Εξασφαλίζει με άλλα λόγια τη διατήρηση της πατρικής περιουσίας και κατά συνέπεια το καθεστώς της γαιοκτησίας, που απασχολούσε ιδιαίτερα τους ανθρώπους του μεσαιωνικού κόσμου. Παράλληλα, επιτρέπει τον ανασχηματισμό των συγγενικών δικτύων με τις όποιες ανακατατάξεις αυτός φέρει. Θα λέγαμε ότι κυριότερο κριτήριο της επιλογής ενός συζύγου σε κάθε εποχή και κάθε κοινωνία, αποτελούσε η αποτελεσματικότητά του ως προς το ρόλο που αναλάμβανε να διαδραματίσει σε οικονομικό, αλλά και ευρύτερα κοινωνικό επίπεδο. Επιχειρώντας τη μελέτη του θεσμού στα πλαίσια της κρητικής κοινωνίας, κρίνεται θεωρώ απαραίτητη η σύντομη παρουσίαση του θεσμού τόσο στο Βυζάντιο, όσο και στη Βενετία, δεδομένου ότι η Κρήτη βρέθηκε στη σφαίρα επιρροής τους και, όπως φαίνεται αποτελεί κράμα τους.

Όσον αφορά το Βυζάντιο, οι εκκλησιαστικοί κανόνες με την πάροδο του χρόνου έγιναν νόμοι του κράτους, μετασχηματίζοντας το νομικό πλαίσιο του γάμου που κληρονόμησε από τη ρωμαϊκή ή την πρωτο-βυζαντινή εποχή. Ήδη από τον 8^ο αι. έγιναν προσπάθειες να θεσμοποιηθούν οι θέσεις της Εκκλησίας, οι οποίες απέβλεπαν στην ενίσχυση του ελέγχου που επεδίωκε να ασκήσει στην οικογενειακή ζωή, δεδομένου του ρόλου της, πολιτικού και ιδεολογικού²⁷. Ο γάμος και η επιλογή του συζύγου φαίνεται πως ήταν μάλλον οικογενειακή παρά προσωπική υπόθεση, καθώς ήταν οι γονείς των μελλονύμφων αυτοί που αποφάσιζαν για το γάμο των παιδιών τους. Βέβαια, η Εκκλησία και η ισχύουσα νομοθεσία θεωρούσαν απαραίτητη και τη συναίνεση των μελλονύμφων, η οποία πρέπει να θεωρηθεί απλά τυπική²⁸. Αντιλαμβάνεται κανείς την αναγκαιότητα να αναμειχθούν οι οικογένειες στο διακανονισμό του γάμου, εάν αναλογιστεί τη νεαρή ηλικία των συζύγων, αλλά κυρίως το σύστημα της προικοδοσίας. Στη Δύση, τον πρώιμο Μεσαίωνα η χριστιανική θρησκεία συνυπήρξε με στοιχεία της ρωμαϊκής παράδοσης και των γερμανικών εθίμων. Από τον 11^ο έως το 16^ο αι. όμως, η Εκκλησία ήταν αυτή που διαχειριζόταν το γάμο²⁹.

²⁷Κιουσοπούλου Τ.-Ρ. Μπενβενίστε 1991, «Γαμήλιες στρατηγικές και 'παρεκκλίσεις' στον οικογενειακό βίο: Βυζάντιο και Μεσαιωνική Δύση», *Μνήμων* 13, 257-258.

²⁸Κιουσοπούλου Τ. 1990, *Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά το 13^ο αι.*, Αθήνα, 25.

²⁹ Hughes D. 1978, "From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe", *Women and Dowries in European History*, Kaplan M. (εκδ.), 13-28.

Στο Βυζάντιο, όπως επίσης και στη Δύση, οι άνθρωποι παντρεύονταν σε νεαρή ηλικία, συγκριτικά με το μέσο όρο ζωής την εποχή εκείνη³⁰. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, νόμιμη ηλικία γάμου θεωρούνταν τα 12 χρόνια για τη γυναίκα και τα 14 για τον άνδρα, παρόλο που η ενηλικίωση στο Βυζάντιο συντελούνταν στα 25 έτη³¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι προηγούνταν του γάμου, η μνηστεία, σε πρωιμότερη ηλικία³². Με τη διευθέτηση του γάμου και την παράδοση των προικίων άρχιζε και η συμβίωση του ζευγαριού στο σπίτι συνήθως της συζύγου, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στη Δύση. Σύμφωνα με τη βυζαντινή νομοθεσία, επιτρεπόταν ο δεύτερος και ο τρίτος γάμος υπό προϋποθέσεις, ενώ ο τέταρτος απαγορευόταν ρητά³³.

Δεδομένου ότι η προίκα είναι θεσμός παράλληλος με αυτόν του γάμου, διαμορφώνεται πάντοτε σε σχέση με το χαρακτήρα που έχει ο γάμος και με τη μορφή της οικογένειας στην κοινωνία, για το λόγο αυτό μελετάται σε συνάρτηση με τους όρους της κοινωνίας μέσα στην οποία λειτουργεί. Είναι γνωστό ότι η κοινωνική λειτουργία της προίκας εντάσσεται στο ισχύον σε κάθε κοινωνία σύστημα της μεταβίβασης των αγαθών. Έτσι, το περιεχόμενο της καθορίζεται από τη φύση της ιδιοκτησίας και το είδος των μεταβιβάσιμων περιουσιακών στοιχείων.

Στο Βυζάντιο, ο πατέρας, η χήρα μητέρα, τα αδέρφια ή ο επίτροπος της νύφης είχαν την υποχρέωση να την προικίσουν και όλα τα προικία αγαθά καταγράφονταν σε προικοσύμφωνα. Ο διακανονισμός γινόταν μεταξύ του γαμπρού και των επιτρόπων της νύφης και έπρεπε να τηρηθεί και από τα δύο μέρη, διαφορετικά ορίζονταν ποινές. Η προίκα παραχωρούνταν για να εξασφαλιστεί οικονομικά η γυναίκα και τα παιδιά της, γι' αυτό και η κυριότητα ανήκε στην ίδια, ενώ δεν μπορούσε να απαλλοτριωθεί χωρίς τη συγκατάθεσή της. Η προίκα απαρτιζόταν από κινητά και ακίνητα αγαθά, αλλά και μετρητά. Τα οικήματα, εκτός από την προφανή οικονομική τους σημασία για την οργάνωση του καινούριου νοικοκυριού, μας δίνουν παράλληλα και την πληροφορία ότι το ζευγάρι είχε χωριστή κατοικία. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, συνηθιζόταν το νέο ζευγάρι να διαμένει με την οικογένεια της κοπέλας, όταν όμως το επέτρεπαν οι περιστάσεις δημιουργούσε ένα νέο, ανεξάρτητο νοικοκυριό. Το μέγεθος της προίκας και το είδος των προικίων καθοριζόταν προφανώς από την οικονομική δυνατότητα και την κοινωνική θέση της οικογένειας της νύφης. Τέλος, αναφορικά με ότι συνέβαινε στο Βυζάντιο, αξίζει να αναφερθεί ότι στην περίπτωση που η σύζυγος απεβίωνε άτεκνη, ο σύζυγός της υποχρεωνόταν να επιστρέψει το μεγαλύτερο μέρος των προικίων στην οικογένεια της³⁴.

³⁰ Η Λαΐου θεωρεί πως το 14^ο αι. ο μέσος όρος ζωής κυμαινόταν κοντά στα 45 έτη και στην καλύτερη περίπτωση έφτανε τα 65. Βλ. Λαΐου Α. 1987, Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή, Αθήνα, 352-385.

³¹ Κιουσοπούλου Τ. 1990, 28. Επίσης, Patlagean E. 1986, «Η ενηλικίωση στο Βυζάντιο στο 13^ο και 14^ο αι.», Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας, Αθήνα, 263.

³² Λαΐου Α. 1986, «Ο θεσμός της μνηστείας στο δέκατο τρίτο αιώνα», Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, Κρεμμυδάς Β., Μαλτέζου Χρ. & Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), τ. Ι, Αθήνα, 280-298.

³³ Η Εκκλησία ανεχόταν τον τρίτο γάμο, θεωρώντας τον προτιμότερο από τη μοιχεία και καταδίκαζε τον τέταρτο ως χαρακτηριστικό του «χοιρώδους βίου». Κιουσοπούλου Τ. 1990, 47.

³⁴ Κιουσοπούλου Τ. 1990, 51-59.

Στη Δύση υπάρχει αρκετά μεγάλη αντιστοιχία με όσα ήδη αναφέρθηκαν για το Βυζάντιο, αλλά παράλληλα δε λείπουν και οι ουσιώδεις διαφορές. Γενικά, ο γάμος μιας κόρης αντιστοιχούσε με αλλαγές στη δομή του νοικοκυριού. Ο πατέρας υποχρεούνταν να εξασφαλίσει την κόρη του, όπως μεριμνούσε για τους γιους του, προκειμένου να έχουν τα μέσα να υποστηρίξουν τα νοικοκυριά τους³⁵. Οι γάμοι διευθετούνταν από τους γονείς του ζευγαριού ή από άλλους συγγενείς, όταν οι μελλοντικοί σύζυγοι ήταν ορφανοί ή βρίσκονταν σε πολύ νεαρή ηλικία. Βέβαια, η συγκατάθεση και των δυο ενδιαφερόμενων ήταν απαραίτητη και συχνά αναφερόταν ρητά. Όμοια με ότι συνέβαινε στο Βυζάντιο, στην Κρήτη -αλλά και στη Βενετία- ο πατέρας ήταν υπεύθυνος για την προικοδότηση της θυγατέρας του. Στην περίπτωση που ο πατέρας πέθαινε ή δεν ήταν σε θέση να διευθετήσει το θέμα, τα αδέρφια της κοπέλας αναλάμβαναν την υποχρέωση αυτή. Για τις οικογένειες των ανώτερων βενετικών τάξεων πληροφορούμαστε ότι στην περίπτωση έλλειψης άρρενων μελών στην οικογένεια, η υποχρέωση βάραινε τους άρρενες συγγενείς του πατέρα³⁶. Αντίθετα, στην Κρήτη είναι σύνηθες το γεγονός να διευθετούν αυτές τις υποθέσεις οι μητέρες ή τα αδέρφια των νεαρών κοριτσιών.

Ο διακανονισμός του γάμου των παιδιών από τους γονείς ήταν συχνά μέρος μιας ευρύτερης οικογενειακής στρατηγικής και στον ελλαδικό χώρο, πρακτική που δεν περιοριζόταν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα μόνο, αλλά εντοπίζεται και στα κατώτερα. Οι προσωπικές επιλογές φαίνεται πως δε λαμβάνονταν υπόψη και οι γυναίκες συχνά εμφανίζονταν στις πηγές ως παθητικοί δέκτες των όσων αποφάσιζαν οι κηδεμόνες τους³⁷. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η δύναμη των γονιών ως προικοδοτών ήταν αποφασιστικής σημασίας για τις σχέσεις μεταξύ των γενεών και την εξομάλυνση της λειτουργίας του κοινωνικού συστήματος, γι' αυτό το λόγο πιθανότατα δεν εμφανίζονται στις πηγές αντιδράσεις για τις εκάστοτε επιλογές των συζύγων.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως θέλοντας να ανακτήσουν μέρος της γης που έχασαν, μερικές ελληνικές οικογένειες ευγενών διεκδίκησαν το δικαίωμα να παντρεύονται τα παιδιά τους Λατίνους. Γενικά, οι γάμοι μεταξύ Λατίνων και Ελλήνων όλων των κοινωνικών στρωμάτων αποθαρρύνονταν, όχι μόνο όταν απαγορεύονταν επίσημα στις αρχές της κατάκτησης. Ωστόσο, οι επιγαμίες με την πάροδο των αιώνων και την κοινή συμβίωση των δυο εθνικών κοινοτήτων ήταν αρκετά συνηθισμένες³⁸. Για τη βενετική διοίκηση ήταν προτιμότερο να παντρευτεί Βενετό μια ντόπια γυναίκα, από ότι το αντίστροφο. Η Βενετή σύζυγος θα έπαιρνε

---

³⁵ Chojnacki S. 1999, "From trousseau to Groomgift in Late Medieval Venice", Medieval and Renaissance Venice, Kittell E.-T. Madden (εκδ.), Σικάγο, 145-147.

³⁶ Chojnacki S. 2000, Women and men in Renaissance Venice: Twelve essays on Patrician Society, Βαλτιμόρη, 135-136.

³⁷ Kasdagli A. 1991, "Gender differentiation and social practice in post-Byzantine Naxos", The Byzantine tradition after the fall of Constantinople, Yiannias J. (εκδ.), Λονδίνο, 69-73.

³⁸ Η επίσημη παραχώρηση άδειας για το γάμο μεταξύ Ελλήνων-Λατίνων εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη συνθήκη ειρήνης μεταξύ μιας ελληνικής οικογένειας ευγενών, των Καλλέρηδων, και της Βενετικής Κοινότητας το 1272 και το 1299 αντίστοιχα. Mckee S. 1993, "Greek Women in Latin Households of fourteenth-century Venetian Crete", Journal of Medieval History 19, 232.

πολύτιμη περιουσία με τη μορφή προίκας εκτός του λατινικού ελέγχου, ενώ αντίθετα μια Ελληνίδα σύζυγος θα έφερνε προίκα στο λατινικό έλεγχο. Τέλος, δηλωτικό είναι το γεγονός ότι οι γάμοι μεταξύ Ελλήνων και Βενετών ήταν πιο συνηθισμένοι στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Σε οικογένειες της ανώτερης τάξης απαντώνται περιπτώσεις γυναικών, οι οποίες επέλεγαν να μην παντρευτούν, ιδιαίτερα όταν υπήρχαν και άλλες αδερφές στην οικογένεια, γιατί θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να παρέχουν σε όλες ικανοποιητικές προίκες και συζύγους αντίστοιχης κοινωνικής θέσης. Ο γάμος λοιπόν, ήταν το γεγονός που σηματοδοτούσε την απονομή του μεριδίου από την οικογενειακή περιουσία τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες³⁹.

Τέσσερα είναι τα είδη ιδιοκτησίας που συνδέονται με το γάμο και απαντώνται στις πηγές της βενετοκρατούμενης Κρήτης: η προίκα (*repromissa*), τα δώρα (*dona*), η εξώπρoικη περιουσία (*dimissoria*) και το αντιχάρισμα (*contrapromissa*). Η εξώπρoικη περιουσία αντιστοιχεί σε αυτό που είναι γνωστό ως '*parafenalia*' σε άλλες περιοχές και συνίσταται σε περιουσία αποκτημένη μέσω της κληρονομιάς ή με άλλα μέσα που δεν απαρτίζουν γαμήλια δώρα. Τα δώρα που εθμικά φέρνει η σύζυγος στο γάμο της, αποτελούν μέρος της γαμήλιας ιδιοκτησίας και απαρτίζονται κατά βάση από κινητά αντικείμενα. Αρκετοί άνδρες διαθέτες επιστρέφουν τα δώρα στις συζύγους τους με τις διαθήκες τους, αποδεικνύοντας έτσι πως αυτά ανήκαν στους ίδιους. Τα δώρα δεν πρέπει να συγχέονται με το αντιχάρισμα, που το 14^ο αι. ελαττώθηκε και σχεδόν αφανίστηκε και ήταν τα δώρα που η οικογένεια του γαμπρού πρόσφερε στον πατέρα της νύφης ή στην ίδια. Αυτός ο τύπος γαμήλιου δώρου αποτέλεσε το δικαίωμα της συζύγου να διαθέτει ένα βέβαιο ποσό από την περιουσία του συζύγου της στη διαθήκη της. Σε προικοσύμφωνα μεταξύ Εβραίων γίνεται φανερό ότι τα δώρα αυτά σχετίζονται στενά με τη επιβεβαίωση της παρθενίας της νύφης και η ίδια είναι αυτή που λαμβάνει το δώρο ως ένδειξη σεβασμού και επιβράβευσης⁴⁰. Όσον αφορά τη Βενετία, αξίζει να σημειώσουμε ότι τα '*corredi*' ή προικιά αποτελούσαν μέρος της γαμήλιας συμφωνίας, ωστόσο νομικά και πρακτικά θεωρούνταν διακριτά από την προίκα⁴¹. Δηλ. το *corredum* ήταν το δώρο προς το γαμπρό, το οποίο συνήθως αποτελούσε το 1/3 του συνόλου της προίκας και δεν υποχρεωνόταν να το επιστρέψει στην οικογένεια της συζύγου του⁴².

Αξίζει να επισημάνουμε ότι στην Κρήτη, ο όρος προίκα (*repromissa*) χρησιμοποιούταν για να προσδιορίσει τη γαμήλια μερίδα και των δύο συζύγων⁴³. Το γεγονός ότι οι προίκες και των δυο συζύγων αποτελούνταν από κινητά και ακίνητα

³⁹ Chojnacki S. 2000, 136-139.

⁴⁰ Mckee S. 1995, 36-37.

⁴¹ Chojnacki S. 1999, 148.

⁴² Chojnacki S. 2000, 97-98. Στα μεταγενέστερα ελληνόφωνα κρητικά γαμήλια συμβόλαια το δώρο αυτό αποκαλείται χάρισμα ή χάριτες του γαμπρού.

⁴³ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι στην Κρήτη το 40% των ανδρών λάμβαναν το μερίδιό τους από την οικογενειακή μερίδα, όταν παντρεύονταν. Βλ. Kasdagli A. 2005, "Dowry and Inheritance, Gender and Empowerment in the 'Notarial Societies' of the Early Modern Greek World", *Less favored-More favored*, Jacobsen C.- Vogt H.- Duebeck I. & H. Wunder (εκδ.), Κοπεγχάγη, 5.

αγαθά δε σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και διαφορές. Το περιεχόμενο της προίκας όχι μόνο διέφερε σύμφωνα με την οικονομική και κοινωνική θέση των ευεργετούμενων, αλλά επίσης συμμορφωνόταν και με τις λειτουργίες που η κοινωνία είχε προσδιορίσει για κάθε φύλο⁴⁴. Προς απόδειξη των παραπάνω, σε διαθήκες εντοπίζονται γυναίκες που διαθέτουν τις προίκες τους και άνδρες που επίσης εκχωρούν προίκα στις κόρες τους ή την επιστρέφουν στις συζύγους τους. Η τελική αξία της προίκας ήταν θέμα που αφορούσε τον πατέρα της νύφης ή οποιονδήποτε άλλο αναλάμβανε αυτή την ευθύνη.

Θεωρητικά, η προίκα της γυναίκας έπρεπε να αποτελείται από μέρος των κινητών αγαθών του πατέρα της, ισότιμης αξίας με το μερίδιο του αδερφού της. Σχεδόν κάθε προίκα αποτελούνταν από μετρητά, πολύτιμα μέταλλα, μαργαριτάρια, ρουχισμό και οικιακά αντικείμενα. Στην Κρήτη υπάρχει η τάση των πατεράδων να προικίζουν τις κόρες τους με κινητά αγαθά, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές περιοχές του ύστερου Μεσαίωνα, ενώ τους γιους με ακίνητα, όπως γη, σπίτια κ.ά.⁴⁵. Η συνήθεια ήταν να κληροδοτούν οι γονείς τη μεγαλύτερης αξίας ιδιοκτησία στα αγόρια και όχι στα κορίτσια, αλλά μπορούμε να επισημάνουμε και μια διακριτή διαφορά μεταξύ της ελίτ και των κατώτερων στρωμάτων της κρητικής κοινωνίας. Στα κατώτερα στρώματα παρατηρείται λιγότερο ενδιαφέρον να περάσουν τα ακίνητα αγαθά στους άρρενες κληρονόμους, ενώ στα ανώτερα στρώματα το ενδιαφέρον είναι εντονότερο. Έτσι, προφανώς, εξηγείται και η συνήθεια να διαμένει το νέο ζευγάρι στο σπίτι του συζύγου, σε περίπτωση που δε μπορούσε να δημιουργήσει αυτόνομο νοικοκυριό. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε συνεπώς ότι τα κορίτσια των κατώτερων τάξεων είχαν περισσότερες ευκαιρίες να αποκτήσουν ίσο μερίδιο από την πατρική περιουσία⁴⁶.

Παρά τις προφανείς ομοιότητες μεταξύ των προικών ανδρών και γυναικών, υπάρχει έκδηλα στις πηγές η έγνοια για τη γυναικεία προστασία και την οικονομική της ασφάλεια. Όπως είναι γνωστό, ο σύζυγος διαχειριζόταν την προίκα που του πρόσφερε η οικογένεια της συζύγου του, όσο βρισκόταν στη ζωή, αλλά δεν είχε δικαίωμα να τη διαθέσει⁴⁷. Η γυναικεία συγκατάθεση ήταν απαραίτητη για την απαλλοτρίωση μέρους της προίκας της και στην περίπτωση που η γυναίκα δεν ήταν παρούσα όταν συντασσόταν συμβόλαιο για απαλλοτρίωση της προίκας της, ο σύζυγος όφειλε να παρουσιάσει μάρτυρες που να επιβεβαιώσουν την συγκατάθεσή της⁴⁸. Γενικότερα, υπολογίζεται πως τα 9/10 της προίκας στην Κρήτη ανήκαν στη νύφη αποτελώντας την πραγματική προίκα της, ενώ το 1/10 χαριζόταν στο γαμπρό και το οποίο δεν υποχρεούταν να επιστρέψει⁴⁹. Άνδρες με νεαρά ανύπαντρα παιδιά συχνά άφηναν τις συζύγους τους υπεύθυνες για τη διαχείριση της περιουσίας τους και

⁴⁴ Kasdagli A. 1991, 74-75.

⁴⁵ Hughes D. 1978, 32-35. Bellavitis A. 1995, "La famiglia cittadina veneziano nel XVI secolo: dote e successione", *Studi Veneziani* XXX, Ρώμη, 56-58. Klapisch-Zuber C. 1985, *Women, Family and Ritual in Renaissance Italy*, Σικάγο, 213-246.

⁴⁶ Mckee S. 1995, 44.

⁴⁷ Kasdagli A. 2005, 2-3.

⁴⁸ Kasdagli A. 1991, 76.

⁴⁹ Μαλτέζου Χρ. 1983-4, «Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας», *Κρητολογία* 16-19, 66. Επίσης, Kasdagli A. 2005, 6.

τον καταμερισμό τους στους απογόνους. Έτσι, ως ιδιοκτήτριες περιουσίας οι γυναίκες συμμετείχαν ενεργά στην οικονομική ζωή του τόπου. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί, πως η προικοδότηση των αγοριών από τους γονείς τους συχνά συνοδευόταν από την υποχρέωση να παρέχουν προίκα στις αδερφές τους⁵⁰.

Αντίστοιχα και στη Βενετία, πληροφορούμαστε ότι την προίκα τη διαχειριζόταν ο σύζυγος κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου, ενώ όταν ο γάμος έληγε, με το θάνατο συνήθως ενός εκ των συζύγων, επέστρεφε στη σύζυγο ή στους κληρονόμους που η ίδια επέλεγε. Μπορεί λοιπόν μια γενναιόδωρη προίκα να ήταν ελκυστική για τους πιθανούς Βενετούς συζύγους, ωστόσο για τη χρήση της υπήρχαν και περιορισμοί. Συγκεκριμένα, μπορούσε ο ίδιος να την επενδύσει και να απολαμβάνει τα οφέλη της, έχοντας την επικαρπία, αλλά στην πραγματικότητα παρέμενε ιδιοκτησία της συζύγου του, η οποία μπορούσε να τη διαθέσει ελεύθερα, ακόμη και χωρίς τη συγκατάθεση του⁵¹. Ήταν επομένως, η κληρονομήσιμη ιδιοκτησία της γυναίκας που τη διέθετε μετά το θάνατο του συζύγου της, όπως αυτή επιθυμούσε⁵².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πορεία της προίκας μετά το θάνατο της συζύγου ή του συζύγου ή ακόμη και με τη λύση του γάμου. Όπως προκύπτει από τις διαθήκες της περιόδου, η προίκα επιστρεφόταν στη σύζυγο και όταν αυτή πέθαινε περιερχόταν στα παιδιά της ή επιστρεφόταν στην πατρική της οικογένεια, αν δεν υπήρχαν νόμιμοι κληρονόμοι⁵³. Η χήρα στην Κρήτη γνωρίζουμε πως συνεχίζει να διαμένει στο σπίτι του συζύγου της και να διαχειρίζεται μέρος της περιουσίας του, πέρα από τη δική της. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που χήρες απαντώνται σε εμπορικές και επενδυτικές δραστηριότητες. Επίσης, έχει αποδειχθεί ότι η φροντίδα της χήρας αποτελούσε μέλημα των παιδιών της, όπως προκύπτει από την ανάγνωση διαθηκών της περιόδου. Στην πλειονότητα των διαθηκών ο σύζυγος καθιστά υπεύθυνους τους κληρονόμους του για τη φροντίδα της συζύγου του και την ευθύνη αυτή συνήθως αναλαμβάνει ο γιος της οικογένειας. Σε αυτό συνηγορεί πιθανότατα και η εικόνα που παρέχουν τα σωζόμενα κρητικά προικοσύμφωνα, σύμφωνα με την οποία, όταν μια γυναίκα είχε την υποχρέωση να προικοδοτήσει την κόρη της, δεν παρείχε προίκα από τη δική της ιδιοκτησία⁵⁴. Αν και στα περισσότερα γαμήλια συμβόλαια εμφανίζεται ο πατέρας να δικαιοπρακτεί, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις όπου συμβαλλόμενο πρόσωπο εμφανίζεται η μητέρα. Αυτές οι γυναίκες συνήθως λόγω της απουσίας των συζύγων τους αναλαμβάνουν να εκπροσωπήσουν την οικογένεια τους.

⁵⁰ Kasdagli A. 2005, 5-6.

⁵¹ Bellavitis A. 1995, 57-58.

⁵² Chojnacki S. 1999, 143-145, 149.

⁵³ Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Βενετίας, όπου με τη νομοθεσία του 1242, η προίκα επιστρεφόταν στη σύζυγο, η οποία είχε το δικαίωμα επίσης να παραμείνει στο σπίτι μετά το θάνατο του συζύγου της. Βλ. Gallina M. "Diversi livelli di ricchezza e di penuria negli atti matrimoniali rogati a Candia nel corso del secolo XIV", Πλούσιοι και Φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 269.

⁵⁴ Παρόλο που ο νόμος θεωρεί τα παιδιά και των δύο φύλων ως νόμιμους κληρονόμους της μητρικής ιδιοκτησίας, οι γυναίκες αποδεικνύουν με τις διαθήκες τους μια προτίμηση στους γιους. Επιλέγουν δηλαδή να παραχωρήσουν την περιουσία που τους ανήκει στους γιους, παρά στις κόρες. Βλ. Mckee S. 1995, 39-40.

Για τις χήρες γυναίκες στη Βενετία, η προίκα αποτελούσε τη μόνη ιδιοκτησία που είχαν και γι' αυτό ήταν αποφασιστικής σημασίας για την επιβίωση τους μετά το θάνατο των συζύγων τους. Σύμφωνα με τη βενετική νομοθεσία, για τη χήρα υπήρχαν δυο επιλογές, αφενός είχε το δικαίωμα να πάρει πίσω την προίκα της και άλλη ιδιοκτησία που ανήκε στη *'dimissoria'* της ή είχε διάστημα ενός χρόνου και μιας μέρας για να εγκαταλείψει το νοικοκυριό, εκτός και αν ο σύζυγος ανέφερε κάτι διαφορετικό στη διαθήκη του⁵⁵. Κάποιοι άνδρες όχι μόνο φρόντιζαν να επιστραφεί η προίκα, αλλά πρόσφεραν και επιπλέον υποστήριξη στις συζύγους τους με τη μορφή ετήσιων ποσών σιτηρών, κρασιού και μετρητών. Ακόμη, πολλοί ήταν οι σύζυγοι που μεριμνούσαν και εξασφάλιζαν στις χήρες τους φαγητό, ρουχισμό και στέγη με την προϋπόθεση βέβαια, ότι η προίκα θα παρέμενε στο νοικοκυριό του νέου 'πάτερ φαμίλια'⁵⁶.

Στην περίπτωση που ο γάμος έληγε και η χήρα δεν είχε ανακτήσει την προίκα της από την περιουσία του συζύγου της, σύμφωνα με τη νομοθεσία του 1242 ακολουθούσε η ίδια, οι κληρονόμοι της ή οι εκτελεστές της διαθήκης της την παρακάτω διαδικασία: η χήρα ή οι κληρονόμοι της παρουσίαζαν απόδειξη της προίκας στους δικαστές (*vadimonium*) και αυτοί ενέκριναν την πληρωμή της από την περιουσία του συζύγου της (*diudicatus*). Όταν αυτή θεωρούταν ανεπαρκής, τότε υποχρεούνταν να την καταβάλλουν τα πρόσωπα που εγγυήθηκαν για την προίκα⁵⁷. Τέλος, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που οι Βενετοί προσφέρουν στις συζύγους τους οικονομικά θέλητρα, προκειμένου να μη ξαναπαντρευτούν. Πιθανόν, διότι θεωρούν πως είναι περισσότερο ωφέλιμο για τα παιδιά τους να παρακολουθεί η μητέρα τους την ανατροφή τους, καθώς επίσης και ότι ο οικογενειακός πλούτος είναι πιο σημαντικό και επωφελές να παραμείνει στα παιδιά παρά να περάσει σε τρίτους⁵⁸.

Σημαντική παράμετρος στη διεύθυνση όλων των παραπάνω διαδικασιών διαδραμάτιζε η κοινωνική τάξη που ανήκε η οικογένεια, καθώς και εάν είχαν αποκτηθεί παιδιά σε αυτό το γάμο⁵⁹. Οι γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων συχνά κληρονομούσαν το σύνολο της περιουσίας του άνδρα τους, όταν είχαν μικρά παιδιά ή ήταν άτεκνες. Έτσι, αποκτούσαν μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία και συγκριτικά με τις γυναίκες των ανώτερων κοινωνικά στρωμάτων κέρδιζαν περισσότερα συγκριτικά με αυτά που έφερναν στο γάμο τους⁶⁰. Η επιστροφή της προίκας ή η μη επιστροφή της συνδέεται με το ερώτημα πού θα έμενε

⁵⁵ Το ποσοστό των γυναικών που ξαναπαντρεύονταν ήταν πολύ μικρό, άγγιζε περίπου το 9% των γάμων των κοριτσιών. Οι περισσότερες χήρες παρέμεναν στη συζυγική κατοικία για πολλά χρόνια. Chojnacki S. 2000, ό.π. 100. Επίσης, Stuard S. 1981, "Dowry Increase and Increment in Wealth in Medieval Ragusa", *The Journal of Economic History* τ. 41:4, 802.

⁵⁶ Mckee S. 1995, 47-48.

⁵⁷ Chojnacki S. 2000, 97-98.

⁵⁸ Chojnacki S. 2000, 98-99.

⁵⁹ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί η παρατήρηση της D. Hughes, ότι η αξία της προίκας των γυναικών τόσο στη Βενετία όσο και στη Γένοβα καθοριζόταν κυρίως από το κοινωνικό στρώμα στο οποίο ανήκε η οικογένεια και όχι από το μέγεθος της οικογενειακής περιουσίας. D. Hughes 1978, 35.

⁶⁰ Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στην περίπτωση της Βενετίας τα στοιχεία των πηγών προέρχονται από οικογένειες της ανώτερης τάξης, καθώς μόνο γι' αυτές έχουν γίνει συστηματικές μελέτες.

η γυναίκα όταν χήρευε ή εάν αυτή διηύθυνε το νοικοκυριό. Στην περίπτωση των ανώτερων κοινωνικά στρωμάτων, όταν ένας άνδρας απεβίωνε συχνά καλούνταν τα άρρενα μέλη της οικογένειας του, με σκοπό να προστατεύσουν τα παιδιά του. Αυτό δεν ίσχυε στα κατώτερα στρώματα, που επικεφαλής του νοικοκυριού αναλάμβανε η σύζυγος. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι αποτελούσε πρώτιστης σημασίας για τους πατεράδες όλων των κοινωνικών τάξεων να παντρέψουν τις κόρες τους όσο το δυνατόν καλύτερα, κατανοούμε το περίπλοκο σύστημα που είχε δημιουργηθεί γύρω από την προίκα. Για να το πετύχουν αυτό έπρεπε να προσφέρουν προίκες επαρκούς αξίας προκειμένου να προσελκύσουν τους πιθανούς συζύγους⁶¹.

Κλείνοντας θα λέγαμε πως η προίκα πέρα από μέσο συγκρότησης του νέου νοικοκυριού και τρόπος μεταβίβασης του πλούτου της οικογένειας από τους γονείς στα παιδιά, σημαίνει πολύ περισσότερο, καθώς αφορά τη δυνατότητα γάμου για τη νέα κοπέλα και συνεπώς το μέλλον της. Η μελέτη επομένως της προίκας αίρει σημαντικά θέματα της ιστορίας της οικογένειας, παρέχοντας συνάμα το υλικό για την ερμηνεία της ιστορίας των φύλων. Πολιτικές και οικονομικές αλλαγές φαίνεται πως επηρέασαν την ιστορία της προίκας σημειώνοντας αυξομειώσεις στο μέγεθός της, γι' αυτό δίνουν στο μελετητή τα εργαλεία για να προσεγγίσει την πολιτική και οικονομική ιστορία ευρύτερα⁶².

Για να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα των γαμήλιων δώρων θα πρέπει να επικεντρωθούμε στην ιστορική τους πλευρά, εξετάζοντας τις συνέχειες και τις ασυνέχειες αυτού του κοινωνικού θεσμού από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Θα πρέπει να επιχειρηθεί μια ενδεδειγμένη έρευνα προκειμένου να απαντηθούν ερωτήματα, όπως τα παρακάτω: Ποια ήταν η σημασία της προίκας στις διάφορες περιοχές της Ιταλίας, της Μεσογείου και του βενετοκρατούμενου ελλαδικού χώρου και ποια η μεταξύ τους αλληλεπίδραση; Ποιός ο αντίκτυπος στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις των εκάστοτε αυτών περιοχών; Ποιά η σημασία της για τα άτομα (κόρες, συζύγους, γονείς); Θα πρέπει τέλος, να εξεταστούν οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια και στην κοινωνία στο πλαίσιο του φύλου, καθώς δε πρέπει να ξεχνάμε ότι η προικοδότηση αντανάκλα τη θέση της γυναίκας ως κόρης, συζύγου και μητέρας και μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο πρέπει να εξετασθεί η προίκα.

---

⁶¹ Mckee S. 1995, 51-53.

⁶² Kaplan M. 1985, The Marriage Bargain: Women and Dowries in European History, Ν. Υόρκη, 1-2.

4. Σκιαγράφηση της γυναικείας παρουσίας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη

Για το ρόλο, τη δράση, τον τρόπο ζωής και γενικότερα τη θέση της γυναίκας στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες μελέτης, μα όχι συστηματικές. Η παράλληλη εξέταση των επίσημων και των συμβολαιογραφικών πηγών θα καθιστούσε πληρέστερη την εικόνα που έχει διαμορφωθεί για τις γυναίκες στις αστικές και αγροτικές οικονομίες και κοινωνίες του τόπου. Βέβαια, στη συγκεκριμένη εργασία δε δίνεται η δυνατότητα να εξεταστούν οι ποικίλες παράμετροι του θέματος, καθώς θα αποτελούσε αντικείμενο ενός μεγαλύτερου και ευρύτερου ως προς την εξέταση των πηγών πονήματος⁶³.

Το θέμα της γυναικείας παρουσίας την περίοδο της Βενετοκρατίας είναι ιδιαίτερα ευρύ, καθώς συνδέεται με πολλά και ποικίλα ως προς τη μορφή προβλήματα (νομικά, κοινωνικά, οικονομικά), καθώς επίσης εκτείνεται και σε μια μεγάλη χρονική περίοδο που χαρακτηρίζεται από μια ιδιότυπη εξελικτική πορεία. Οι γυναίκες εμφανίζονται συχνά στα νοταριακά κατάστιχα της Κρήτης, όπως και αλλού στη δυτική Ευρώπη την ίδια περίοδο⁶⁴. Ο μελετητής δικαιπρακτικών εγγράφων με στόχο την επισήμανση της γυναικείας παρουσίας σε αυτά καταλήγει στις εξής γενικές διαπιστώσεις: στα νοταριακά πρωτόκολλα οι δικαιπραξίες με συμβαλλόμενα μέρη γυναίκες, συγκρινόμενες με αυτές που είναι άνδρες, καλύπτουν αριθμητικά ποσοστό λιγότερο του 1/3 περίπου του συνόλου των πράξεων ενός νοταρίου. Επίσης, σε όλα τα δικαιπρακτικά έγγραφα απουσιάζουν οι γυναίκες ως μάρτυρες συμβολαίων⁶⁵. Πέρα όμως από αυτά τα δεσμευτικά πλαίσια μέσα στα οποία η γυναίκα δεν αντιμετωπίζεται ισότιμα με τον άνδρα, στην πράξη η γυναικεία παρουσία στα νοταριακά έγγραφα της περιόδου της βενετικής κατοχής είναι έντονη, ούσα αυτεξούσια και όχι λίγες φορές οικονομικά ανεξάρτητη.

«Οι γυναίκες στην Κρήτη ζούσαν κλεισμένες στα σπίτια τους κι αποτραβηγμένες από την κοινωνία. Μόνο οι Εβραίες έβγαιναν ελεύθερες στους δρόμους, γιατί ήταν αναγκασμένες να πηγαίνουν στα βυρσοδεψεία για να δουλέψουν ή στα χριστιανικά σπίτια, όπου τις καλούσαν ως υπηρέτριες για τις χοντροδουλειές»: γράφει ο Γενικός

---

⁶³ Προς αυτή την κατεύθυνση θα έπρεπε να αξιοποιηθούν, πέρα από τα προκοσμήματα, αποφάσεις της κεντρικής βενετικής διοίκησης, κατάστιχα γεννήσεων και βαπτίσεων, διαθήκες, θρησκευτικά κείμενα, επιτάφια επιγραφές και επιγράμματα, και δευτερευόντως εικαστικές απεικονίσεις και υλικό από τη λογοτεχνία. Μια αξιολογη μελέτη μέσω των εικονογραφικών παραστάσεων παρέχει η Βασιλάκη Μ. 1986, «Οι παραστάσεις των κολαζομένων γυναικών στις εκκλησίες της Κρήτης», Αρχαιολογία 21, 41-46.

⁶⁴ Βλ. Riemer E. 1985, "Women, Dowries and Capital Investment in thirteenth-century Siena", The Marriage Bargain: Women and Dowries in European History (εκδ. Kaplan M.), 59-79. Herlihy D. 1995, Women, Family and Society in Medieval Europe: historical essays, Οξφόρδη, 33-56. Herlihy D. 1990, "Women and the Sources of Medieval History: the towns of northern Italy", Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 133-154. Mosher S. 1990, "Sources on Medieval Women in Mediterranean Archives", Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 342-358. Klapisch-Zuber C. 1985, 23-35, 117-131.

⁶⁵ Σύμφωνα με τη βενετική αστική νομοθεσία, η μαρτυρική κατάθεση δυο γυναικών σε πολλές νομικές διαδικαστικές ενέργειες ισοδυναμούσε με τη μαρτυρική κατάθεση ενός άνδρα. Δηλ. για να είναι έγκυρη η σύμβαση θα έπρεπε να καταθέσει ως μάρτυρας είτε ένας άνδρας, είτε δυο γυναίκες. Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 63.

Προνοητής Ιάκωβος Foscarini, το 1570⁶⁶. Αυτή η περιγραφή όμως, δε φαίνεται να συμφωνεί με την εικόνα της γυναίκας που παρουσιάζεται μέσα από το νοταριακό υλικό, όχι μόνο την εποχή που αναφέρεται, αλλά και δυο αιώνες νωρίτερα. Ήδη από το 14^ο αι. η εικόνα της γυναίκας είναι αρκετά διαφοροποιημένη.

Οι νοταριακές πράξεις αποτελούν με την αμεσότητα των πληροφοριών που παρέχουν μία από τις πιο αξιόλογες πηγές για την προσέγγιση των καθημερινών εκδηλώσεων ενός κοινωνικού συνόλου. Πλήθος χρήσιμων πληροφοριών για τη θέση της γυναίκας στην κρητική κοινωνία έρχεται στο φως από τα σωζόμενα έγγραφα. Η μελέτη αυτών μας οδηγεί στο εξής συμπέρασμα, οι γυναίκες της Κρήτης εκμεταλλεύτηκαν πλήρως τις δυνατότητες που τους έδιναν οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στο νησί κατά τη Βενετοκρατία. Στα νοταριακά αρχεία, έγγραφα διαφόρων κατηγοριών, όπως συμφωνητικά γάμου, προικοσύμφωνα και εκτιμήσεις προικών, διαθήκες, πωλητήρια, μισθωτήρια, πιστωτικά έγγραφα, συμβάσεις μαθητείας, συμβόλαια εργασίας, συμφωνητικά συνεταιρισμού, πληρεξούσια, μαρτυρούν τις ασχολίες και τη θέση των γυναικών, δηλώνοντας τις περισσότερες φορές και την κοινωνική τάξη τους⁶⁷.

Η διάκριση των κοινωνικών τάξεων και συνεπώς των ατόμων που τις απαρτίζουν είναι απαραίτητη, καθώς ισχύουν διαφορετικές παράμετροι για τα μέλη τους. Οι γυναίκες της Κρήτης, όπως και οι γυναίκες στις ιταλικές πόλεις την ίδια περίοδο, περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους ως κόρες ή σύζυγοι ανδρών που ήταν οι νομικοί προστάτες τους⁶⁸. Συγκεκριμένα, στα κρητικά νοταριακά έγγραφα η γυναίκα αριστοκρατικής οικογένειας αποκαλείται κόρη του «ευγενή άρχοντα» ή «ευγενεστάτη αρχόντισσα» αν είναι παντρεμένη, ενώ η γυναίκα αστή παρουσιάζεται ως «κερά» ή γυνή του τάδε, συνήθως με μνεία του επαγγέλματος του συζύγου της. Η προσθήκη της κατάληξης –πούλα στο όνομα του πατέρα χρησιμοποιείται για το σχηματισμό πατρωνυμικού των ανύπαντρων γυναικών, ενώ οι παντρεμένες έπαιρναν το όνομα του συζύγου τους με την κατάληξη –αινα⁶⁹. Όπως διαπιστώνεται, η κοινωνική θέση καθόριζε σε σημαντικό βαθμό τις επαγγελματικές επιλογές των προσώπων και από την άλλη, η επαγγελματική ενασχόληση μπορούσε να έχει σημαντικό αντίκτυπο στον προσδιορισμό του κοινωνικού καθεστώτος τους⁷⁰. Ομοίως, και τα δικαιώματα τους να κατέχουν περιουσία, να συμμετέχουν σε νομικά συμβόλαια ή να μαρτυρούν σε δημόσια έγγραφα εξαρτώνταν από τη νομοθεσία κάτω από την οποία ζούσαν⁷¹.

⁶⁶ Μαλτέζου Χρ. 1983, «Η γυναίκα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη με βάση τις νοταριακές πηγές», Αρχαιολογία 21, 37.

⁶⁷ Μαλτέζου Χρ. 1997, 46.

⁶⁸ Mckee S. 1998, “Women under Venetian colonial rule in the early Renaissance: observations on their economic activities”, Renaissance Quarterly 51/1, 41.

⁶⁹ Μαλτέζου Χρ. 1983, 38.

⁷⁰ Λαμπρινός Κ. 2004, «Οι γυναίκες της ανώτερης τάξης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 7, 87. Επίσης, Laiou A. 1981, “The role of women in byzantine society”, JÖB 31/1, 242-248.

⁷¹ Mckee S. 1998, 41-42.

Τα έγγραφα που απαντώνται γυναίκες είναι ποικίλα και από αυτά μπορούμε να αντλήσουμε πληθώρα πληροφοριών. Η γυναίκα παρατηρούμε ότι άλλοτε γιατί ήταν ηλικιωμένη ή άρρωστη και άλλοτε γιατί ήταν εγκυμονούσα, φρόντιζε είτε ήταν πλούσια είτε φτωχή, να μεριμνήσει για τα υπάρχοντά της με διαθήκη⁷². Ωστόσο, η γυναίκα δεν απαντάται μόνο ως διαθέτρια στις πράξεις, αλλά και ως εκτελέστρια, εξουσιοδότητρια ή και εξουσιοδοτούμενη. Αναβαθμισμένος ήταν και ο κοινωνικός και οικονομικός ρόλος της γυναίκας μετά το θάνατο του συζύγου της. Η χήρα, ανεξάρτητα από την κοινωνική της θέση, μόνη ή με τη συνδρομή των άρρενων μελών του στενού οικογενειακού της περιβάλλοντος, αναλάμβανε την επιτροπεία των παιδιών της, μεριμνούσε για τη μορφωτική και επαγγελματική τους εξέλιξη και διαχειριζόταν την οικογενειακή περιουσία. Με τη γυναίκα ως χήρα και κηδεμόνα ανήλικου παιδιού σχετίζεται αξιόλογη σειρά συμβολαίων, όπως τα συμβόλαια μαθητείας⁷³.

Αν στα κείμενα των συμφωνητικών γάμων, των διαθηκών ή των προικοσυμφώνων η οικογενειακή εστία, πατρική ή συζυγική, αποτελεί το επίκεντρο των ενδιαφερόντων της γυναίκας, στα έγγραφα των συμβάσεων εργασίας και των συνεταιρισμών η γυναίκα εμφανίζεται να δρα έξω από το μικρόκοσμο του οικογενειακού της περιβάλλοντος. Για το λόγο αυτό, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά στις δραστηριότητες των γυναικών στην Κρήτη της βενετικής περιόδου. Ο οικογενειακός χώρος αποτελούσε το αποκλειστικό πεδίο των ενασχολήσεων της έγγαμης γυναίκας των ανώτερων στρωμάτων, σε αντίθεση όμως με τις υπόλοιπες. Στην ύπαιθρο η γυναίκα μετείχε στις αγροτικές εργασίες της οικογένειας, ενώ στην πόλη ασκούσε μόνιμα ή ευκαιριακά, ως βοηθός του συζύγου της ή ανεξάρτητα, σειρά επαγγελμάτων.

Στις συμβάσεις εργασίας, όπου μνημονεύονται γυναίκες απαντώνται τα ακόλουθα επαγγέλματα, τα οποία αντιστοιχούν με αυτά που εντοπίζονται να κάνουν οι γυναίκες στη δυτική Μεσόγειο την ίδια περίοδο: τροφός, υπηρέτρια, υφάντρα, ράφτρα, βυρσοδέψης, τσαγκάρισσα, ταβερνιάρισσα, μαμμή, δανείστρια χρήματος επί τόκω κ.ά.⁷⁴. Από τη σύγκριση του μέσου ετήσιου μισθού μιας υπηρέτριας και ενός υπηρέτη, με βάση τις ενδείξεις των νοταριακών εγγράφων του 14^{ου} αι., προκύπτει ότι η αμοιβή του τελευταίου ήταν πολύ υψηλότερη από την αντίστοιχη της γυναίκας. Βέβαια, υπήρχαν και επαγγέλματα που ήταν ακριβοπληρωμένα, όπως αυτό της βυζάστρας που αμειβόταν με 15 υπέρπυρα περίπου το χρόνο, σε αντίθεση με ένα σιδηρουργό που αμειβόταν με 12,5 υπέρπυρα⁷⁵. Χαρακτηριστική και δηλωτική της κατάστασης

⁷² Ο τοκετός αποτελούσε μια από τις δυσκολότερες περιστάσεις για τη γυναίκα της προβιομηχανικής περιόδου, καθώς ήταν εκτεθειμένη σε διάφορους κινδύνους (η ανάποδη θέση του εμβρύου, η περιέλιξη του ομφάλιου λώρου γύρω του, η διακοπή των μυϊκών σπασμών της επιτόκου κ.ά.). Στις νοταριακές πηγές αφθονούν οι διαθήκες εγκύων που σε νεαρή ηλικία και ενόψει του τοκετού υπαγόρευαν τις τελευταίες θελήσεις τους, διότι διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο να πεθάνουν. Λαμπρινός Κ. 2004, 104-105. Επίσης, Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 69-70.

⁷³ Μαλτέζου Χρ. 1993, 195-6.

⁷⁴ Mckee S. 1998, 42-45.

⁷⁵ Βασικότερο κριτήριο για την επιλογή μιας τροφού ήταν η ηλικία και η καλή υγεία της. Όπως μαρτυρούν τα συμβόλαια εργασίας, η τροφός προερχόταν από τα χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά

της εποχής είναι και η σύγκριση του εισοδήματος μιας γυναίκας και ενός άνδρα υπηρέτη. Η γυναίκα αμειβόταν με 4,2 υπέρπυρα, ενώ ένας άνδρας με 8,7 ή και 14,5 υπέρπυρα, δηλ. με το διπλάσιο ή τριπλάσιο μισθό⁷⁶. Σε σύγκριση λοιπόν με τους άνδρες, οι γυναίκες κατατάσσονταν σε κατώτερη θέση της κοινωνικής δομής, αλλά και των κοινωνικών αντιλήψεων⁷⁷.

Ιδιαίτερο επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι δραστηριότητες που ανέπτυξαν οι γυναίκες και στον εμπορικό και στο ναυτιλιακό τομέα, άλλοτε επενδύοντας σε τρίτους τα κεφάλαιά τους και άλλοτε ασκώντας οι ίδιες το εμπορικό επάγγελμα⁷⁸. Τέλος, οι γυναίκες μοναχές είναι επίσης μια κατηγορία γυναικών που συγκαταλέγονται στην πελατεία των νοταρίων και αποτελούν μια διακριτή ομάδα. Είτε ως απλή μοναχή, είτε εκπροσωπώντας τη μονή της, η μοναχή αγοράζει και πουλά για λογαριασμό του μοναστηριού της, νοικιάζει μοναστηριακά οικήματα, πιστοποιεί την είσπραξη των δωρεών που κληροδοτούνταν στις μονές τους ή ακόμη έχει δοσοληψίες με ζωγράφους που εργάστηκαν στο μοναστήρι της⁷⁹. Επίσης, οι μοναχές συνήθιζαν να διδάσκουν τα στοιχειώδη γράμματα και να αμείβονται με καθορισμένο μερίδιο από τα εισοδήματα της μονής τους⁸⁰. Αν λάβει κανείς υπόψη του ότι στις περισσότερες νοταριακές πράξεις υπογράφουν αντί της γυναίκας διάφοροι συγγενείς της, γιατί η ίδια δε γνωρίζει να γράφει, οι πληροφορίες για τις μοναχές-δασκάλες είναι εξαιρετικά χρήσιμες για το μορφωτικό επίπεδο των Κρητικών γυναικών κατά τη Βενετοκρατία.

Χαρακτηριστικό των ηθικο-κοινωνικών όρων της εποχής είναι το παρακάτω δίστιχο:

*Κι οιμέ! Χαλάση μού τηνε και την τιμή τζη πάρη
και τότες μηδέ γάμοι μπλιό, γαμπροί μηδέ κουμπάροι⁸¹.*

Οι κοπέλες στην Κρήτη, ανεξάρτητα από την κοινωνική καταγωγή τους, όφειλαν να διατηρούν την αγνότητα τους, διαφορετικά αποκλείονταν από την προικοδοσία και στιγματίζονταν κοινωνικά. Υπακοή στον πατέρα, συζυγική πίστη, αυστηρή επίβλεψη

στρώματα, διέμενε ως εσωτερική στο σπίτι των εργοδοτών της και εκτός από τη χρηματική αποζημίωση και τη στέγη της παρεχόταν και τροφή. Βλ. Μαλτέζου Χρ. 1983, 40. Επίσης, Λαμπρινός Κ. 2004, 117.

⁷⁶ Μαλτέζου Χρ. 1997, 47.

⁷⁷ Brundage J. 1990, "Sexual equality in medieval canon law", Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 66-79, Λονδίνο.

⁷⁸ Το 1301, ο νοτάριος Στέφανος Βον έδωσε ένα χρηματικό ποσό στην Κυράννα Raphielino και το γαμπρό της Λέοντα Καβαλλάρου, για να το χρησιμοποιήσουν σε εμπορικές επιχειρήσεις *ad modum colegancie*, δηλ. ως μετοχική εταιρεία. Επίσης, το 1352 η Καλή Παπαδιά, χήρα του Δημητρίου Καπαδόκα, και ο γαμπρός της, Μιχαήλ Κλωστογένης, δανείζονται 175 υπέρπυρα και τα επενδύουν σε εμπορικό πλοίο. Βλ. Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 76 και για τις νοταριακές πράξεις βλ. παράρτημα 1.

⁷⁹ Ενδιαφέρουσα περίπτωση από το 14^ο αι. είναι η Ευγενία Τραπεζοντιοπούλα, καλόγρια στο μοναστήρι του Αγ. Ιωάννη του Μεσαμπελίτη στο Χάνδακα, η οποία εξόφλησε σε προϊόντα την αμοιβή του ζωγράφου Φραντζέσκου Καβερτζά που ζωγράφισε μια εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας. Βλ. Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 77.

⁸⁰ Μαλτέζου Χρ. 1997, 47-48.

⁸¹ Χορτάτζης Γ. Πανώρια Β 55-56. Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο του Κριαρά Εμ. 1975, Θεσσαλονίκη.

της αγνότητάς τους, σεμνότητα και ταπεινότητα φαίνεται πως ήταν τα κοινά χαρακτηριστικά των γυναικών της Κρήτης, όπως απαιτούσε η κοινωνία της εποχής⁸².

Τα παραπάνω στοιχεία δίνουν μια αρκετά σαφή εικόνα της γυναικείας παρουσίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Οδηγούν συνάμα στη διαπίστωση ότι η Κρητικιά δεν κινούνταν μόνο στα στενά πλαίσια του οικογενειακού της πυρήνα, αλλά λάμβανε ενεργά μέρος στις δραστηριότητες της οικονομικής ζωής. Οι γυναίκες γενικότερα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των νοοτροπιών, βίωσαν και καλλιέργησαν το πνεύμα προσέγγισης των δύο εθνοτήτων, αποτελώντας ζωτικό κομμάτι της κοινωνίας. Δεν υπάρχει συνεπώς καμιά αμφιβολία ότι σε ολόκληρη τη δυτική μεσαιωνική Ευρώπη οι γυναίκες συμμετείχαν στην οικονομία σε ποικίλους τομείς της δραστηριότητας.

Ωστόσο, για την ολοκλήρωση της έρευνας απαραίτητη θεωρώ πως είναι η παράλληλη και συγκριτική μελέτη της θέσης των ελληνορθόδοξων γυναικών σε άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές, όπως επίσης και της θέσης της Βενετής όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και στην ίδια τη Βενετία. Τέλος, το γεγονός ότι τα κατάστιχα που έχουν φτάσει σε μας προέρχονται από νοταρίους της πόλης και όχι από την ύπαιθρο περιορίζει πιθανόν τις γνώσεις μας για τις δραστηριότητες των γυναικών που έζησαν εκεί.

---

⁸² Λαμπρινός Κ. 2004, 93, 98-99.

5. Το νοταριακό σύστημα

α. Η εξέλιξη της νοταριακής τέχνης

Ο ιστορικός που μελετά την ιστορία του νησιού της Κρήτης κατά τη Βενετοκρατία, έχει στη διάθεσή του δυο σημαντικές πηγές που φυλάσσονται στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Αφενός τα επίσημα έγγραφα της βενετικής διοίκησης της Κρήτης, αφετέρου τα κατάστιχα των νοταρίων που δραστηριοποιούνταν στο νησί⁸³. Αν και το νοταριακό αρχείο της Κρήτης αποτελεί το μεγαλύτερο τμήμα των σωζόμενων πηγών του νησιού, είναι ωστόσο ελλιπές, διότι μόνο τα πρωτόκολλα των νοταρίων που εργάστηκαν μέσα στα τείχη της πόλης του Χάνδακα έχουν σωθεί, παρόλο που γνωρίζουμε και την ύπαρξη νοταρίων που ζούσαν και εργάζονταν στο βούργο και τα γύρω χωριά⁸⁴.

Η αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στην Κρήτη, όπως ήταν φυσικό υποχρέωσε τους κατακτητές να επιτρέψουν την ύπαρξη και Ελλήνων νοταρίων παράλληλα με τους Λατίνους. Αν και είναι γνωστό ότι υπήρχαν Έλληνες νοτάριοι από τον πρώτο ακόμα αιώνα της λατινικής κυριαρχίας, δυστυχώς δε διασώζεται κανένα κατάστιχο γραμμένο στα ελληνικά το 14^ο αι., τον αιώνα δηλαδή που έχει αντικείμενο της η παρούσα εργασία.

Η πρώτη αναφορά σε Έλληνα νοτάριο στον ελληνο-λατινικό κόσμο προέρχεται από το κατάστιχο του Pietro Scardon, που χρονολογείται στα 1271 και αναφέρεται στον Κρητικό ιερέα, το Βασίλη Τσιμισκή (Vassili Cimischi), κάτοικο του Χάνδακα⁸⁵. Δέκα χρόνια περίπου αργότερα, το 1284, ο ρέκτορας του νησιού εξέδωσε ψήφισμα σχετικά με τον Έλληνα νοτάριο, τον Αντώνιο Μεταχειρ(ι)στή, το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Βενετός αξιωματούχος αποφάσισε να απαλλάξει τον Μεταχει(ι)ριστή από την πληρωμή του φόρου του *comerclum* και του *porta parva* αποκλειστικά και μόνο επειδή ασκεί το επάγγελμα του νοτάριου⁸⁶.

Μεταγενέστερο έγγραφο χρονολογημένο το 1365 μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι στην Κρήτη οι Έλληνες νοτάριοι συνέχιζαν να εργάζονται σύμφωνα με τη βυζαντινή πρακτική και παράδοση. Με το έγγραφο αυτό, που είναι το μοναδικό ως τώρα διοριστήριο έγγραφο Έλληνα νοταρίου, ο Δούκας της Κρήτης, ο Petro Mauroceno, διόριζε τον ιερέα Γεώργιο Σπηλιώτη, κάτοικο Χανίων, ως δημόσιο νοτάριο *in scriptura greca*⁸⁷. Πριν το διορισμό ο Δούκας και οι σύμβουλοί του είχαν διατάξει σύμφωνα με τη συνήθεια, να γίνεται έλεγχος για να εξακριβωθεί η υπόληψη

⁸³ Σχετικά βλ. Μανούσακας Μ. 1963, «Δυο παλιές κρητικές διαθήκες (1506, 1515) από τα νοταριακά αρχεία της Βενετίας», *Κρητική Πρωτοχρονιά Γ'*, 73-79.

⁸⁴ Mckee S. 2000, *Uncommon dominion: Venetian Crete and the myth of ethnic purity*, σελ. ix.

⁸⁵ Χαϊρέτη Μ. 1964, «Διοριστήριο έγγραφο Έλληνα νοταρίου της Κρήτης (1365)», *Θησαυρίσματα* 3, 63.

⁸⁶ “*non debeat soluere aliquod daciū ad portam parūam nec ad comerclum sicut soluunt foreses, set habeatur in omnibus dacionibus seu daciis liber tamquam venetus, ideo quod est notarius grecus*”, *Catastico delle Chiese e de monastery, A.S.V. Archivio del Duca di Candia, busta 13, culto, 1, fol. 14r*. Borsari S. 1963, 93.

⁸⁷ Το όνομα του Σπηλιώτη δεν απαντάται στον κατάλογο που συνέταξε ο Cechetti, γεγονός που δηλώνει πως το κατάστιχο του νοταρίου δεν έχει διασωθεί.

και η ικανότητα του νοταρίου. Ο Σπηλιώτης αφού κρίθηκε πως είχε τα απαραίτητα προσόντα για το επάγγελμα αυτό, έδωσε όρκο πίστης στο Δόγη της Βενετίας και το Δούκα της Κρήτης⁸⁸. Ορκίστηκε επίσης να ασκεί το επάγγελμά του πιστά και νόμιμα, να συντάσσει τις πράξεις του μόνο μπροστά σε μάρτυρες, διαφορετικά οι πράξεις δε θα είχαν ισχύ, δε θα οριζόταν αμοιβή για τον ίδιο και μπορούσε να απομακρυνθεί από το γραφείο του. Επίσης, στην περίπτωση που θα του ανατίθονταν εργασίες γραφείας της Αυθεντίας όφειλε να δεχτεί ευπειθώς, καθώς επίσης δεν έπρεπε να συντάξει έγγραφο που θα στρεφόταν κατά της τιμής των ενετικών αρχών και των Λατίνων κατοίκων της Κρήτης⁸⁹.

Υπήρχε κανονισμός, ένα *capitulare*, που καθόριζε τη δικαιοδοσία και τα καθήκοντα των Ελλήνων νοταρίων, καθώς επίσης και η συνήθεια, *consuetudo*, στην οποία ο νοτάριος όφειλε να υπακούει. Το έγγραφο αυτό αποδεικνύει ότι το νοταριακό αξίωμα βρισκόταν κάτω από τον άμεσο έλεγχο της βενετικής εξουσίας του νησιού, καθώς ήταν ο Δούκας αυτός που αποφάσιζε για την επαγγελματική ικανότητα του νοταρίου, όπως και για το διορισμό του⁹⁰.

Αν και τα στοιχεία για την περίοδο αυτή είναι ελλιπή και πενιχρά σε σύγκριση με τους αιώνες που ακολουθούν, τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε σειρά παρατηρήσεων. Αρχικά, με τη λατινική κατάκτηση η θέση του νοταρίου αλλάζει. Ο νοτάριος στις ελληνικές περιοχές υπό λατινική κατάκτηση τώρα θεωρείται δημόσιος αξιωματούχος, όπως και στη Δύση⁹¹. Το επάγγελμα του νοταρίου λοιπόν, γίνεται καθοδηγούμενο, καθώς ο κάθε νοτάριος που πρόσφερε τις υπηρεσίες του στη βενετική καγκελαρία ασκούσε το επάγγελμά του σύμφωνα με τις οδηγίες που παρείχαν τα *capitulari*, που εγκρίνονταν από τους ίδιους τους Βενετούς⁹². Ακόμη, οι δημόσιοι νοτάριοι ήταν το μοναδικό αξίωμα σε όλο το διοικητικό μηχανισμό που εγκαθίδρυσαν οι Λατίνοι στη Ρωμανία και επιτρεπόταν να στελεχωθεί από Έλληνες. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει κανένα στοιχείο επιβεβαιωμένης συντεχνίας νοταρίων στην Κρήτη, παρά μόνο στην Κύπρο φαίνεται πως οι νοτάριοι είχαν οργανωθεί σε ένα είδος συνεταιρισμού⁹³. Κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αι. εκτός από τον κοινό όρο 'νοτάριος', οι όροι 'taboullarios', 'tabellio' και 'γραφεύς του ύφους' συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται από τους Έλληνες νοταρίους στην Κρήτη⁹⁴. Αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνταν χωρίς διακρίσεις, ωστόσο το 'taboullarios' φαίνεται πως προτιμούνταν από τους κληρικούς που έμεναν πιστοί στη βυζαντινή παράδοση.

⁸⁸ Κρίθηκε δηλαδή ως τίμιος, ευπόληπτος και ικανός για την άσκηση της τέχνης του.

⁸⁹ Χαιρέτη Μ. 1964, 67.

⁹⁰ Maltezos C. 1996, "Portrait of the notary in the latin-ruled greek regions of the fourteenth century", *Veroffentlichungen der Kommission fur Byzantinistik VIII*, 122.

⁹¹ Tiepolo M. 1996, "Public Documents and Notarial Praxis : Some Examples from Venetian Greece of the Early Fourteenth Century", *Intercultural contacts in the Medieval Mediterranean*, Λονδίνο, 304.

⁹² Λαμπρινός Κ. 2000, «Νοταριακή τέχνη και βενετική εξουσία: η δίκη ενός κρητικού συμβολαιογράφου στα τέλη του 16^{ου} αι.», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β2, Ηράκλειο, 285-296.

⁹³ Maltezos C. 1996, 124.

⁹⁴ Το 1314 ο Γουλιέλμος, κάτοικος του Castro Nuovo, επιβεβαιώνεται ως 'tabellio grecus'. Duca di Candia, Bandi (1313-1329), Ratti Vidulich P. (εκδ.) 1965.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες νοταρίων: η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει αυτούς που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στην τοπική διοίκηση, τους δημόσιους νοταρίους⁹⁵. Στην Κρήτη υπήρχε ο νοτάριος που εργαζόταν για τον Capitano της Κρήτης, για τον Judicum Proprij Caneë και για τον Arsenatus Candide. Το 1345 το Μεγάλο Συμβούλιο της Βενετίας πήρε την απόφαση να μην έχει κανένας ρέκτορας της Κρήτης τον ίδιο νοτάριο στην υπηρεσία του με αυτόν που είχε ο προκάτοχός του⁹⁶. Θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να προσθέσουμε ότι οι τοπικοί ρέκτορες, όπως προκύπτει από έγγραφο του 1315, είχαν τη δυνατότητα να διορίσουν το νοτάριο της αρχιεπισκοπής της Κρήτης.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει νοταρίους, γηγενείς κατοίκους της Βενετίας, που ασκούσαν το επάγγελμα τους σε βενετοκρατούμενες περιοχές της Ανατολής για περιορισμένη χρονική διάρκεια. Η τρίτη και τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει Έλληνες και Λατίνους νοταρίους που ασκούσαν το επάγγελμα τους ως ιδιώτες. Στις πηγές για την Κρήτη συναντούμε πληθώρα νοταρίων που δραστηριοποιούνται στις πόλεις και οι οποίοι ήταν διορισμένοι από το Δούκα. Το φαινόμενο ιερωμένοι, ορθόδοξοι ή καθολικοί, να δραστηριοποιούνται ως νοτάριοι ήταν πολύ συχνό. Όσον αφορά τον ορθόδοξο κλήρο, και κυρίως αυτοί που δραστηριοποιούνταν στα χωριά συνέχιζαν να αναλαμβάνουν τις ευθύνες του νοταρίου, όπως ακριβώς και κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Με εξαίρεση ελάχιστα παραδείγματα, πολύ λίγα είναι γνωστά σχετικά με την ιδιωτική ζωή των νοταρίων. Για κάποιους από αυτούς τους νοταρίους μας παρέχουν στοιχεία τα ίδια τα κατάστιχα. Παράδειγμα αποτελεί ο Pietro Pizolo για τον οποίο πληροφορούμαστε ότι ήταν ιδιαίτερα δραστήριο άτομο. Σε διάστημα έξι μηνών, από τον Ιανουάριο έως τον Αύγουστο του 1300, είχε συντάξει όχι λιγότερα από 710 συμβόλαια στο Χάνδακα, ενώ από τον Απρίλιο του 1304 έως το Φεβρουάριο του 1305 τα συμβόλαια που συνέταξε αριθμούνται σε 508. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμη και το Σάββατο του Πάσχα του 1300 συνέτασσε πράξεις. Έκανε μια παύση την ημέρα του Πάσχα και επέστρεψε στη δουλειά ξανά την επόμενη μέρα, οπότε συνέταξε δυο ακόμη συμβόλαια⁹⁷. Φαίνεται πως το νοταριακό επάγγελμα δεν ήταν κληρονομικό, ακόμη και αν με έμμεσες πληροφορίες καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μέλη οικογενειών συχνά εισχωρούσαν στο ίδιο επάγγελμα⁹⁸. Μέλη της οικογένειάς του παραπάνω Pietro, αλλά και ο ίδιος φαίνεται πως συμμετέχουν συχνά ως μάρτυρες και σε άλλους νοταρίους. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για το νοτάριο Stefano Bon, ο οποίος απαντάται συχνά όχι μόνο ως μάρτυρας αλλά και ως συμβαλλόμενο πρόσωπο σε διάφορες δικαιοπραξίες.

⁹⁵ Ο αριθμός των συμβολαιογράφων της Δουκικής Καγκελαρίας ήταν καθορισμένος και ανερχόταν σε δώδεκα. Βλ. Γάσπαρης Χ. 1994, «Η γλώσσα της βενετικής γραφειοκρατίας: η αντιπαράθεση λατινικής και ελληνικής γλώσσας στη μεσαιωνική Κρήτη (13^{ος}-15^{ος} αι.)», Σύμμεικτα 9, Αθήνα, 145.

⁹⁶ Maltezou C. 1996, 126.

⁹⁷ Maltezou C. 1996, 128.

⁹⁸ Ο Βενετός Pietro Pizolo ήταν νοτάριος στο Χάνδακα στις αρχές του 14^{ου} αι. Στον ίδιο τόπο, την ίδια περίοδο ο Νικόλαος Pizolo, από ό,τι φαίνεται συγγενής του παραπάνω Pietro, εμφανίζεται ως νοτάριος.

Ένα θέμα το οποίο χρήζει διερεύνησης είναι με ποιον τρόπο εκπαιδεύονταν οι νοτάριοι, διότι δεν υπάρχει καμιά αναφορά για νοταριακή σχολή στα αρχεία. Πιο πιθανό θεωρείται, σύμφωνα με το έθιμο της μαθητείας, οι νεότεροι να μάθαιναν τη τέχνη δουλεύοντας κοντά σε έμπειρους ενεργούς νοτάριους⁹⁹. Εκτός από την πρακτική γνώση του νόμου και της διατύπωσης διαφόρων τύπων συναλλαγών, η καλή γνώση της γλώσσας που γράφονταν οι πράξεις ήταν μια από τις απαραίτητες δεξιότητες ενός νοτάριου. Δεν ήταν λίγοι οι δίγλωσσοι και τρίγλωσσοι ακόμη Έλληνες νοτάριοι που χειρίζονταν με άνεση τη βενετική και λατινική γλώσσα, αλλά και Βενετοί που συνέτασσαν πράξεις στα ελληνικά, χρησιμοποιώντας λατινικούς χαρακτήρες. Ωστόσο, η πελατεία των νοταρίων ήταν και αυτή μικτή, συγκεκριμένα μνημονεύονται Έλληνες που επέλεγαν Ιταλούς νοταρίους για τις συναλλαγές τους, αλλά και το αντίστροφο¹⁰⁰. Δε λείπουν και οι περιπτώσεις που οι νοτάριοι συνέτασσαν το έγγραφο σε δυο γλώσσες ή το μετέφραζαν από τη μία στην άλλη γλώσσα. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες νοτάριοι δεν ήταν η λόγια, αλλά η δημοτική, ενώ αυτή που χρησιμοποιούσαν οι Βενετοί ήταν η λατινική. Οι συμβολαιογράφοι ελληνικής γλώσσας δρούσαν κυρίως στα χωριά και τα κάστρα της υπαίθρου, όπου η πλειονότητα των κατοίκων ήταν Έλληνες ή εξελληνισμένοι Βενετοί. Στις πόλεις του νησιού οι συμβολαιογράφοι, Ιταλοί και Έλληνες, χρησιμοποιούσαν τη λατινική γλώσσα για να προσελκύουν μεγαλύτερη πελατεία¹⁰¹.

Αν και το σχετικό νοταριακό υλικό είναι αποσπασματικό, είναι ωστόσο ικανό να μας δώσει μια εικόνα της κοινωνικής θέσης του νοταρίου. Εάν συγκρίνουμε το μέσο ετήσιο μισθό ενός εργάτη ή ενός δημόσιου λειτουργού το 14ο αι., εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ο δημόσιος νοτάριος απολάμβανε υψηλό μισθό. Ο ετήσιος μισθός του ήταν 84 υπέρπυρα, ενώ ενός χτίστη 49,4 και ενός υπηρέτη 42,4 υπέρπυρα¹⁰².

---

⁹⁹ Στην Ιταλία λειτουργούσαν λαϊκά σχολεία για συμβολαιογράφους ήδη από τα τέλη του 11^{ου} αι. Γάσπαρης Χ. 1994, 145-146.

¹⁰⁰ Όπως η περίπτωση του Κρητικού Ιωάννη Βεργίτη, ο οποίος αφού έγραψε τη διαθήκη του στα ελληνικά, στη συνέχεια κάλεσε ένα Βενετό νοτάριο για να τη μεταφράσει στα λατινικά. Βλ. Maltezos C. 1996, 129.

¹⁰¹ Γάσπαρης Χ. 1994, 149.

¹⁰² Maltezos C. 1996, 130. Επίσης, προκειμένου να κατανοήσουμε το μέγεθος σύγκρισης, είναι αρκετό να αναφέρουμε πως την εποχή αυτή η αξία ενός αλόγου κυμαινόταν στα 20 με 40 υπέρπυρα, ενώ 100 μουζούρια σιταριού στοίχιζαν από 16 έως 35 υπέρπυρα.

β. Η σύνταξη των προικοσυμφώνων

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η σύναψη ενός γάμου γινόταν με απόφαση κυρίως των γονέων των μελλονύμφων και τη σύμφωνη συγκατάθεση των δύο νέων. Για τη σημασία του γάμου και τον τρόπο που αυτός διευθετούταν έχει προηγηθεί συζήτηση, όπου δίνονται περαιτέρω πληροφορίες για το θεσμό και τις προεκτάσεις του. Στο κεφάλαιο αυτό της εργασίας θα γίνει προσπάθεια παρουσίασης του συμβολαίου που σχετιζόταν με τη νομιμότητα και την εξασφάλιση του γάμου και παρείχε οικονομικό στήριγμα στο νέο ζευγάρι. Η σύνταξη λοιπόν του προικοσυμφώνου, όπως προκύπτει από τις πηγές της περιόδου, αποτελούσε βασικό μέλημα των οικογενειών των μελλονύμφων, καθώς συνδεόταν άμεσα με την οικογενειακή περιουσία και τον τρόπο διανομής της.

Με την επιλογή του κατάλληλου συζύγου και την προφορική συμφωνία των οικογενειών, ακολουθούσε η επισημοποίηση αυτής της επιλογής με την παρουσία ενός ειδικού, δηλ. του νοταρίου. Μέλημα της βενετικής διοίκησης του νησιού, αλλά όπως φαίνεται και του βυζαντινού κράτους ήταν η σαφής και με κάθε λεπτομέρεια διευθέτηση των δημόσιων και ιδιωτικών υποθέσεων τους. Έτσι, και οι Κρητικοί δε ξέφυγαν από αυτή την επιρροή, όπως μαρτυρά η πληθώρα νοταρίων που απαντώνται στο νησί, παρά την απώλεια σημαντικού μέρους του αρχαιικού υλικού.

Υπήρχαν σαφείς οδηγίες, σύμφωνα με τις οποίες οι νοτάριοι υποχρεούνταν να καταγράφουν χρονολογικά σε ειδικό πρωτόκολλο ή τετράδιο, θεωρημένο από τον αρμόδιο υπάλληλο, σχέδιασμα ή περίληψη (*imbreviatura*) του νοταριακού εγγράφου που συνέτασσαν. Βασική προϋπόθεση για την εγκυρότητά του αποτελούσε η παρουσία μαρτύρων και η δήλωση τους για την ακρίβεια των όσων αναφέρονταν. Στη συνέχεια, ο νοτάριος ετοιμάζε το καθαρό νοταριακό έγγραφο, το πρωτότυπο παραδιδόταν στον ενδιαφερόμενο και αντίγραφο αυτού καταχωριζόταν στον κώδικα του νοταρίου¹⁰³. Επομένως, τα έγγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας αποτελούν αντίγραφα, τα οποία δε φέρουν τις υπογραφές των συμβαλλομένων μερών. Βέβαια, κάποιες φορές ετοιμάζονταν αντίγραφα που εξυπηρετούσαν άλλους ενδιαφερόμενους, όπως για παράδειγμα τα αδέρφια της νύφης¹⁰⁴. Η σύνταξη των εγγράφων γίνονταν στο σπίτι της κοπέλας ή στο ιδιωτικό γραφείο του νοταρίου.

Στην Κρήτη εντοπίζονται δυο τύποι συμβολαιογραφικών εγγράφων που σχετίζονται με το γάμο, το προικοσύμφωνο και η προικοπαράδοση ή στίμα. Όπως προκύπτει από το σύνολο των κρητικών προικοσυμφώνων της περιόδου, τα προικώα δεν προσδιορίζονται κατ' αντικείμενο χωριστά, αλλά δίνεται η αξία τους επί του συνόλου (*dos estimata*). Πιο συγκεκριμένα, υπόσχεται να δώσει ο προικοδότης προίκα αξίας X υπερπύρων, στη συνέχεια καθορίζεται ότι αυτή θα συνίσταται από ακίνητα, αξίας υπερπύρων τόσων, και τα υπόλοιπα θα δοθούν σε κοσμήματα,

¹⁰³ Βισβίλης Ι. 1965, «Γινά περί των προικώων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν», Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 12, 46.

¹⁰⁴ Franciscus de Cruce, πρ. 88.

ενδύματα ή μετρητά. Ακόμη, υπήρχε περίπτωση η προίκα συνολικής αξίας X να δινόταν σε χρυσό, άργυρο κ.ά.

Συνήθως στα προικοσύμφωνα, αλλά όχι πάντοτε, οριζόταν και ο χρόνος παράδοσης των προικίων. Τις περισσότερες φορές ήταν 8 μέρες πριν την τέλεση του μυστηρίου ή την ίδια ημέρα του γάμου. Σε κάποια προικοσύμφωνα δηλώνονταν και η προθεσμία τέλεσης του γάμου, δηλ. καταγραφόταν ότι ο γάμος των δυο νέων θα γινόταν μετά από πέντε μήνες ή τη μέρα της γιορτής κάποιου αγίου¹⁰⁵. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, στα προικοσύμφωνα της περιόδου που εξετάζουμε δεν περιέχεται το χάρισμα. Ωστόσο, δε μπορούμε να γνωρίζουμε εάν δεν υπήρχε σαν πρακτική ή απλά εμπεριεχόταν στην προίκα χωρίς να δηλώνεται διακριτά. Είναι γνωστό, ότι από την προίκα της νύφης καθοριζόταν κατά κανόνα ποσοστό που αναλογούσε στο 1/3 ή το 1/4 και το οποίο προοριζόταν ως χάρισμα του γαμπρού, παροχή δηλ. προς το γαμπρό, την οποία δεν υποχρεούνταν να αποδώσει σε περίπτωση επιστροφής της προίκας. Πέρα όμως από την προίκα της νύφης και το χάρισμα προς το γαμπρό, το προικοσύμφωνο περιελάμβανε κάποιες φορές και την εκ μέρους των γονέων του γαμπρού παραχώρηση προίκας. Αυτό αποτελούσε μερίδιο από την πατρο-μητρική περιουσία¹⁰⁶. Από την πλευρά του ο γαμπρός σπάνια έκανε δώρα στη νύφη, σίγουρα όμως ήταν υποχρεωμένος να της προσφέρει το δαχτυλίδι του αρραβώνα, συνήθως μετά τη σύνταξη του προικοσυμφώνου. Αυτό γινόταν είτε από τον ίδιο το μνηστήρα μετά την υπογραφή του είτε από τον ιερέα της ενορίας μπροστά στο νοτάριο και τους μάρτυρες. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι η σύνταξη του προικοσυμφώνου γινόταν πριν τον αρραβώνα¹⁰⁷.

Η δεύτερη κατηγορία εγγράφων, όπως προανέφερα, είναι η λεγόμενη στίμα, όρος που αποτελεί μεταγραφή της ιταλικής λέξης *stima*, που σημαίνει εκτίμηση της αξίας ενός αντικειμένου. Προφανώς, η ονομασία προήλθε από το γεγονός ότι η παράδοση των κινητών της προίκας, που δυστυχώς δεν ορίζονται ξεχωριστά, συνοδευόταν όχι πάντα αλλά τις περισσότερες φορές από εκτίμηση της αξίας τους¹⁰⁸. Την εκτίμηση αναλάμβαναν εκτιμητές που επιλέγονταν από τους ενδιαφερόμενους και ήταν εμπειροτέχνες, ράφτες, χρυσοχόοι, μαραγκοί κ.ά. Μεταξύ αυτών απαντώνται και γυναίκες εκτιμητρίες, καθώς ήταν έμπειρες και γνώριζαν καλύτερα την αξία των αντικειμένων που απάρτιζαν το νοικοκυριό. Στην περίπτωση που η προίκα είχε εκτιμηθεί, ο άνδρας γινόταν οφειλέτης της αξίας της και η γυναίκα πιστώτρια. Αντίθετα, στην περίπτωση που τα προικία δεν είχαν εκτιμηθεί, η γυναίκα είχε την κυριότητα και ο άνδρας την επικαρπία. Όπως μαρτυρούν και οι πηγές, με τη συναίνεση της γυναίκας ο άνδρας που διαχειριζόταν την προίκα είχε το δικαίωμα να την παραχωρεί σε τρίτους, άλλοτε ως δάνειο και άλλοτε προς επένδυση¹⁰⁹. Τέλος,

¹⁰⁵ P. Pizolo, πρ. 856.

¹⁰⁶ Βισβίτζης Ι. 1965, 45-47.

¹⁰⁷ Βισβίτζης Ι. 1965, 48-49.

¹⁰⁸ Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 66-67.

¹⁰⁹ Σχετικά έγγραφα σώζονται στο πρωτόκολλο του Pietro Pizolo. Στην πράξη 647, η προίκα της Ευδοκίας, γυναίκας του Ανδρέα Lupin, αξίας 100 υπερπύρων, παραχωρήθηκε στον κουνιάδο της για δυο χρόνια με σκοπό την επένδυση. Ο τελευταίος όφειλε να δίνει στον άνδρα της μέρισμα από τα κέρδη. Επίσης, στην πράξη 677 ο Πέτρος Sclavo, κάτοικος του χωριού Πηγαϊδούρι, δανείστηκε από

χαρακτηριστικές είναι και οι περιπτώσεις, όπου υπάρχει διακανονισμός της τύχης της προίκας με τη λύση ενός άτεκνου γάμου¹¹⁰.

Στη σύνταξη του προικοσυμφώνου η παρουσία της μελλονύμφης θεωρούταν απαραίτητη, καθώς έπρεπε να συμφωνήσει με τις διατάξεις, να ομολογήσει ότι ήταν ικανοποιημένη και να ευχαριστήσει τους προικοδότες της (γονείς, αδέρφια ή άλλους συγγενείς). Συχνά βέβαια, συναντούμε και συμφωνητικά γάμου, όπου συμβαλλόμενες είναι οι ίδιες οι μελλονύμφες. Στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για χήρες ή μεγάλες σε ηλικία κοπέλες που είχαν κληρονομήσει πατρική ή μητρική περιουσία. Αξίζει να σημειωθεί ότι, εάν ο νοτάριος ήταν Βενετός και η νύφη δε γνώριζε ιταλικά, το συμφωνητικό διαβαζόταν και στην ελληνική γλώσσα¹¹¹.

Το τυπικό σύνταξης ενός προικοσυμφώνου παρουσιάζεται παρακάτω και έχει ως εξής: Αρχικά, δηλώνεται η ημερομηνία που συντάσσεται το έγγραφο και ποιοι είναι οι συμβαλλόμενοι. Τις περισσότερες φορές δίνονται περαιτέρω πληροφορίες για τα πρόσωπα αυτά, όπως το πατρώνυμο ή το μητρώνυμο, κάποιο παρωνύμιο, το επάγγελμα, ο τόπος καταγωγής και συνήθως ο τόπος κατοικίας. Στη συνέχεια, οι αντιπρόσωποι των δυο νέων ή οι ίδιοι συμφωνούν για την τέλεση του γάμου προσδιορίζοντας την ημερομηνία. Χαρακτηριστική είναι η φράση «*promitto accipere dictam ..., filiam tuam, in meam uxorem legitimam iuxta canonicas normas et disponsare ac conducere eam in domum meam ad terminum suprascriptum...*», με την οποία δηλώνεται η μεταφορά της νύφης στο σπίτι του συζύγου της. Ο προικοδότης απευθυνόμενος στο γαμπρό και την οικογένειά του δήλωνε τα προικώα που παραχωρούσε στη νύφη.

Αρκετές είναι οι περιπτώσεις που τα προικώα καταβάλλονται σε δόσεις, στις περιπτώσεις αυτές καθορίζεται το ποσό, αλλά και η ημερομηνία καταβολής των δόσεων. Στα κρητικά συμβόλαια του 14^{ου} αι. δυστυχώς δεν αναφέρονται ονομαστικά τα αντικείμενα που παραχωρούνται, γεγονός που περιορίζει τις προσπάθειες ερμηνείας διαφόρων πτυχών της καθημερινής ζωής¹¹². Μετά την αναφορά των προικώων, ο προικολήπτης δηλώνει πως είναι ευχαριστημένος και υπόσχεται για την ακεραιότητα αυτών. Έπειτα, ορίζεται η ποινική ρήτρα για την αθέτηση της συμφωνίας, η οποία συνίσταται στις πέντε χρυσές λίβρες και στη συνέχεια υπογράφουν οι μάρτυρες. Τέλος, αναγράφονται τα ονόματα των μαρτύρων και δηλώνεται η καταβολή αντιγράφου στους ενδιαφερόμενους. Θα πρέπει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι κάποιοι νοτάριοι συνήθιζαν να σημειώνουν στο τέλος της πράξης, εάν είχαν πληρωθεί για την υπηρεσία που προσέφεραν.

την κουνιάδα του, την Ελένη, κόρη του Μανώλη Πασπάλα 61 υπέρπυρα που αντιστοιχούσαν στην προίκα της, με την υποχρέωση να τα επιστρέψει, όποτε τα είχε ανάγκη. Carbone S. 1978, Pietro Pizolo: notaio in Candia, Βενετία, 294, 307. Βλ. παράρτημα 2.

¹¹⁰ Βισβίτζης Ι. 1965, 50-52.

¹¹¹ Μαλτέζου Χρ. 1983-4, 68.

¹¹² Μετρητά, χρυσά και ασημένια αντικείμενα, ρουχισμός, οικιακά σκεύη και κάποιες φορές δικαιώματα σε ακίνητη περιουσία ήταν τα πιο συνηθισμένα στοιχεία της γυναικείας προίκας στην Κρήτη. Βλ. Mckee S. 2000, xii.

Θα ήταν παράλειψη να μη γίνει λόγος για ένα σημαντικό κομμάτι των εγγράφων που φρόντιζαν οι νοτάριοι να το ενσωματώνουν σε κάθε δικαιοπρακτικό έγγραφο που συνέτασσαν. Η ποινική ρήτρα, δηλ. η παροχή που υπόσχεται ο οφειλέτης για την περίπτωση που δεν εκπληρώσει ή δεν εκπληρώσει προσηκόντως την παροχή που υποσχέθηκε, αποτελεί σταθερό όρο των γαμήλιων συμβολαίων. Ο θεσμός αυτός αποσκοπεί στην ισχυροποίηση της ίδιας της σύμβασης και κατ' επέκταση στην ενίσχυση της εξουσίας της 'άλλης πλευράς'. Θεωρείται αναμενόμενη η διάδοση του θεσμού στο νομικό περιβάλλον της βενετοκρατούμενης Κρήτης, καθώς τόσο η βυζαντινή παράδοση των κατοίκων, όσο και η γραφειοκρατική αντίληψη της Γαληνοτάτης, ευνοούσαν την ανάπτυξη τέτοιων ασφαλιστικών δικλείδων. Οι ποινικές ρήτρες εισάγονται συνήθως με τη λακωνική φράση, η οποία προσδιορίζει το ύψος του ποσού που καθορίζεται: *pro pena et nomine pene yperpyra...* Πολλές φορές ο νοτάριος είτε παραπέμπει στη ρήτρα που είχε τεθεί σε προηγούμενη πράξη, είτε αρκείται σε συμβατικές φράσεις, όπως το «*et cetera*», το «*secundum usum*» ή το «*pena consuetata*», όροι που υποκρύπτουν την ποινική ρήτρα των 25 υπερπύρων, η οποία απαντά στο μεγαλύτερο ποσοστό των πράξεων¹¹³.

Συνήθως, τα ποσά ποικίλλουν ανάλογα με το ύψος του αντικειμένου της σύμβασης, την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση των μερών. Συχνή τακτική είναι επίσης και ένα είδος ποσοστιαίας αποζημίωσης και αναφέρεται στην καταβολή του 20% της αξίας. Η συνηθέστερη νομισματική μονάδα που χρησιμοποιείται στα έγγραφα είναι το υπέρπυρο, βυζαντινό νόμισμα, το οποίο σε όλη την περίοδο της Βενετοκρατίας αποτελούσε λογιστική σταθερά με κυμαινόμενη αξία και ευρύτατη χρήση¹¹⁴. Ωστόσο, είναι ελλιπείς οι γνώσεις μας για την αγοραστική αξία που είχε το νόμισμα αυτό στην Κρήτη. Η λέξη υπέρπυρα πολλές φορές συνοδεύεται και από τη διευκρίνιση *in Creta currentia*, δηλ. πρόκειται για το υπέρπυρο κορρέντε, νόμισμα μικρότερης αξίας που κυκλοφορούσε στο βασίλειο της Κρήτης. Τέλος, στις λατινικές πράξεις της πρώιμης περιόδου τίθενται ρήτρες σε λίβρες χρυσού, που στο σύνολο σχεδόν των εξεταζόμενων πηγών είναι πέντε.

Τέλος, κάθε δικαιοπρακτικό έγγραφο έκλεινε με την αναφορά των προσώπων που υπέγραφαν για την εγκυρότητα του. Οι μάρτυρες που συναντώνται σε κάθε νοτάριο είναι πρόσωπα γνωστά στον ίδιο ή στους συγγενείς των συμβαλλομένων. Για το λόγο αυτό συχνά επαναλαμβάνονταν τα ίδια πρόσωπα, που πιθανόν αποτελούν τακτικούς συνεργάτες του νοταρίου. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα πρόσωπα αυτά απολάμβαναν της εκτίμησης και της εμπιστοσύνης του νοταρίου ή και των ενδιαφερόμενων μελών. Αξιοπρόσεκτο είναι το ότι εμφανίζονται ως μάρτυρες και άλλοι νοτάριοι που δραστηριοποιούνται στον ίδιο χώρο, γεγονός που υποδεικνύει τη συνεργασία μεταξύ των συναδέλφων.

¹¹³ Χατζάκης Γ. 2003, «Οι ποινικές ρήτρες στα κρητικά συμβόλαια της Βενετοκρατίας», *Ραδάμανθης* 1, 14-15.

¹¹⁴ Το υπέρπυρο ήταν ίσο με το 1/3 ή και το 1/4 του βενετικού δουκάτου και διαιρούνταν σε 30-31 σολίδια. Μετά από διαρκείς υποτιμήσεις κατέληξε να είναι ένα μικρό ασημένιο νόμισμα.

6. Η εξέταση των πηγών

Τη 16^η Σεπτεμβρίου 1669, ο Fr. Morosini αποφάσισε να ακολουθήσει τη διπλωματική οδό και να συνθηκολογήσει με τους Τούρκους, κατανοώντας τη στρατιωτική τους υπεροχή και την αναμενόμενη ήττα του. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, με βάση τη συνθήκη αυτή οι Βενετοί δεν πλήρωσαν αποζημίωση και τους επιτράπηκε να πάρουν μαζί τους όχι μόνο όπλα, αλλά και τα κειμήλια και τα αρχεία τους. Μεταξύ αυτών των ιερών κειμηλίων που μεταφέρθηκαν κλεισμένα σε εξήντα επτά κιβώτια από την Κρήτη στη Βενετία ήταν και το νοταριακό αρχείο της πόλης¹¹⁵. Το αρχείο αυτό, το οποίο περιλαμβάνει 300 περίπου κατάστιχα, απόκειται σήμερα με την ονομασία 'Notai di Candia' στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας¹¹⁶.

Τα συμβολαιογραφικά έγγραφα θεωρούνται πρωταρχική πηγή για κάθε τύπο ιστορικής έρευνας και αυτά κυρίως των αιώνων 12^{ου}-14^{ου} εξυπηρετούν ιδιαίτερα στο να συμπληρώσουν τις περιορισμένες και ανεπαρκείς πληροφορίες που μας παρέχουν τα αποσπάσματα των δημοσιευμένων εγγράφων με τις όποιες ελλείψεις τους. Λόγω της θεματικής πολυμορφίας του υλικού, αλλά και του μεγάλου χρονικά περιθωρίου που καλύπτουν, οι νοταριακές πηγές της Κρήτης επιτρέπουν σε κάθε ερευνητή να προσεγγίσει ποικίλες πτυχές της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας την εποχή της βενετικής κυριαρχίας στο νησί.

Δείγματα τέτοιων εγγράφων καλούμαστε να εξετάσουμε και στην παρούσα εργασία. Όσον αφορά το 14^ο αι. που έχει οριστεί ως αντικείμενο μελέτης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι σώζεται πλήθος πρωτοκόλλων. Ωστόσο, τα δημοσιευμένα πρωτόκολλα της εποχής είναι μόνο έξι και ιεραρχικά χρονολογημένα είναι τα εξής:

1) Carbone S. "Pietro Pizolo 1300, 1304-5"¹¹⁷, 2) della Rocca R. M. "Benvenuto de Brixano 1301-1302"¹¹⁸, 3) Stahl A. "Angelo de Cartura 1305-1306", 4) Stahl A. "Donato Fontanella 1321"¹¹⁹, 5) Γάσπαρης Χ. "Franciscus de Cruce 1338-1339"¹²⁰, 6) Lombardo A. "Zaccaria de Fredo 1352-1357"¹²¹.

Αρχικά θα παρουσιαστούν οι πηγές δηλ. τα προικοσύμφωνα, οι εκτιμήσεις προικών, οι προικολαβές κ.τ.λ., όπως αυτές δημοσιεύονται, στη συνέχεια θα δοθεί

¹¹⁵ Το αρχειακό υλικό που μεταφέρθηκε χωρίστηκε σε δυο μέρη. Το ένα αποτελούνταν από κυβερνητικά και δικαστικά έγγραφα και είναι γνωστό ως Αρχείο του Δούκα της Κρήτης και το δεύτερο απαρτίζεται από το νοταριακό υλικό.

¹¹⁶ Τα κατάστιχα αυτά έγινε προσπάθεια να ταυτοποιηθούν από μελετητές στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας και υπάρχει σχετικός κατάλογος-ευρετήριο των ονομάτων των νοταρίων και της περιόδου που έδρασαν. Στο παράρτημα 3 της παρούσας εργασίας παρουσιάζονται τα παραπάνω στοιχεία.

¹¹⁷ Carbone S. (εκδ.) 1978, Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1300, 1304-1305), τ. I, II, Βενετία.

¹¹⁸ della Rocca R.M. (εκδ.) 1950, Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia (1301 – 1302), Βενετία.

¹¹⁹ Stahl A. (εκδ.) 2000, The Documents of Angelo de Cartura and Donato Fontanella : Venetian Notaries in Fourteenth – Century Crete, Dumbarton Oaks.

¹²⁰ Γάσπαρης Χ. 1999, Franciscus de Cruce, Νοτάριος στο Χάνδακα 1338 – 1339, Βενετία.

¹²¹ Lombardo A. 1968, Zaccaria de Fredo, Notaio in Candia (1352 – 1357), Βενετία.

μικρή περίληψη και τέλος θα γίνει σχολιασμός όλων των στοιχείων που αντλούνται από την εκάστοτε πηγή. Στόχος είναι στο τέλος αυτής της δραστηριότητας να διεξαχθούν γενικότερα συμπεράσματα από τα επιμέρους. Θα γίνει προσπάθεια να παρουσιασθούν ποσοτικά και ποιοτικά συμπεράσματα για τα πρόσωπα και τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και σειρά πραγματολογικών στοιχείων, όπως τα τοπωνύμια, το χρήμα, το δόγμα κ.τ.λ. Παρόλο που οι πηγές που εξετάζονται, δηλ. τα γαμήλια συμβόλαια, δεν είναι ικανές από μόνες τους να διαφωτίσουν πτυχές της οικονομικής ή κοινωνικής δραστηριότητας, μπορούν ωστόσο να συμβάλλουν στη γενικότερη εξέταση ζητημάτων που αφορούν το συγκεκριμένο αιώνα. Βέβαια, η συσχέτιση ποικίλων ειδών εγγράφων μπορεί να εξαγάγει συμπεράσματα με μεγαλύτερη βεβαιότητα, να απαντήσει σε ερωτήματα που μέχρι σήμερα παραμένουν αναπάντητα, αλλά και να αποτρέψει τυχόν παρερμηνείες.

Carbone S. (εκδ.) 1978, Pietro Pizolo, Notaio in Candia (1300, 1304-1305), τ. I, II, Βενετία

Πρόκειται για δυο πρωτόκολλα τα οποία αποδίδονται στον P. Pizolo, αν και κατά την πρώτη ταξινόμηση του αρχείου το πρώτο από αυτά δε συμπεριλαμβανόταν στον ίδιο φάκελο με το δεύτερο¹²². Ωστόσο, αρκετά κοινά χαρακτηριστικά και αναφορές της ιδιότητας του νοτάριου σε κάποιες πράξεις¹²³ δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι ένας είναι ο συντάκτης τους. Ο Pizolo ξεκινά τη νοταριακή τέχνη λίγο πριν το 1300, όπως προκύπτει από την πράξη 199¹²⁴, μια διαθήκη, την οποία συνέταξε ο ίδιος στις 3 Μαρτίου του 1296. Πιθανόν, κατάγεται από οικογένεια που έχει παράδοση στο συγκεκριμένο επάγγελμα, καθώς είναι πολυάριθμες οι πράξεις που αναφέρουν κάποιο Νικόλαο Pizolo, νοτάριο. Βέβαια, δε μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα το βαθμό συγγένειας τους, αλλά αρκούμαστε στο να υποθέσουμε ότι είναι μέλη της ίδιας οικογένειας. Ανάμεσα στις πράξεις του πρωτοκόλλου απαντώνται πρόσωπα με κοινό επώνυμο, όπως ο N. Pizolo¹²⁵ ράφτης και ο Φίλιππος Pizolo¹²⁶.

Το πρώτο πρωτόκολλο αποτελείται από 47 σελίδες, 230×312 εκ., ενώ το δεύτερο από 40 σελίδες, 210×292 εκ. περίπου. Και τα δυο πρωτόκολλα διατηρούνται σε καλή κατάσταση, με εξαίρεση τις πρώτες και τις τελευταίες σελίδες που είναι αρκετά φθαρμένες, ξεθωριασμένες και σκισμένες. Η γραφή είναι η πεζογράμματη νοταριακή, χωρίς αξιοσημείωτες ιδιαιτερότητες. Αρκετά συχνές είναι οι ακυρώσεις πράξεων, οι οποίες πάντα γίνονται σαφείς από μια οριζόντια γραμμή, ενώ πολυάριθμες είναι οι προσθήκες ή οι διορθώσεις γραμμένες στο διάστιχο που δυσχεραίνουν την ανάγνωση.

Ο Pizolo διακρίνεται για τη μεγάλη παραγωγή εγγράφων σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Συγκεκριμένα, στο πρώτο πρωτόκολλο συντάσσει 710 πράξεις σε λιγότερο από έξι μήνες (31 Ιανουαρίου-13 Αυγούστου 1300). Αριθμητικά μικρότερο, αλλά ισότιμα πλήρες σε περιεχόμενο είναι το δεύτερο πρωτόκολλο (27 Απριλίου 1304-9 Φεβρουαρίου 1305). Ο Pizolo δούλευε με μεγάλη επιμέλεια, όπως προκύπτει από τη σύνταξη πράξεων τις ημέρες των επίσημων εορτών. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται πράξη του τη μέρα του Μεγάλου Σαββάτου (9 Απριλίου 1300), δυο πράξεις τη Δευτέρα του Πάσχα, καθώς επίσης και την παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Γενικότερα, οι μέρες εορτών θεωρούνταν αργία και για τους νοτάριους, γεγονός που αξίζει προσοχής, τόσο από άποψη νομική, όσο και θρησκευτικο-κοινωνική. Η έλλειψη πράξεων μεταξύ των ετών 1300 και 1304 οφείλεται πιθανότατα στην απώλεια των πρωτοκόλλων, καθώς υπάρχει σχετική πληροφορία που παρουσιάζει το νοτάριο να συντάσσει πράξη εξόφλησης προίκας στις 21 Ιανουαρίου 1304¹²⁷.

¹²² Cecchetti B. 1866, Statistica degli atti custoditi nella Sezione Notarile dell' Archivio di Stato di Venezia, 374.

¹²³ Πράξη 182, 544, 740, 770, 782.

¹²⁴ Βλ. παράρτημα 4.

¹²⁵ Πράξεις 790, 791, 925, 1053, 1054, 1055, 1179.

¹²⁶ Πράξεις 940, 941, 948, 982.

¹²⁷ Fonti per la storia di Venezia, Sez. Ia, Archivi Pubblici, Duca di Candia, Bandi, n. 259.

Όπως προκύπτει από τον όγκο των πηγών, η οικονομική ζωή του νησιού στηριζόταν στην ανάπτυξη του αγροτικού και του εμπορικού τομέα. Από την πληθώρα των πηγών αντλούμε τοπογραφικές πληροφορίες για τοπωνύμια που σήμερα είναι διαφοροποιημένα ή έχουν εξαφανιστεί. Όπως γίνεται αντιληπτό, για έναν Λατίνο νοτάριο η δυσκολία απόδοσης των ελληνικών τοπωνυμίων ήταν μεγαλύτερη, γι' αυτό θα πρέπει ο εκάστοτε ερευνητής να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός. Επιπρόσθετα, πληροφορούμαστε για την ποικιλία των καλλιεργειών και των εμπορευμάτων, τις περιοχές με τις οποίες έρχονταν σε επαφή, τους τρόπους συναλλαγών κ.ά. Τέλος, παρέχονται πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των κατοίκων του νησιού, τις μεταξύ τους διαφορές και τον τρόπο οργάνωσης ευρύτερα της κοινωνίας.

14.

1 Φεβρουαρίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Baronci filius condam Petri Baronci habitator Candide cum meis heredibus tibi Iacobine filie Iohannis Murarii dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva, quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera in Creta currentia .DCC. . Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in ante te securam redo imperpetuum et quietam quia nihil inde remansit et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Matheus Raguseo, Iohannes Capani, Franciscus Capani et Nicolaus de Misina. Complere et dare.

Non.]

Ο Ιωάννης Baronci δηλώνει πως έλαβε την προίκα της συζύγου του, της Ιακωβίνας, αξίας 700 υπερπύρων σε χρήμα και άλλα πράγματα.

Την 1^η Φεβρουαρίου 1300, ο Ιωάννης Baronci, γιος του ποτέ Πέτρου Baronci και κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στη σύζυγό του, την Ιακωβίνα, κόρη του Ιωάννη Murario, και τη βεβαιώνει ότι συμφώνησε για την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους, αξίας 700 υπερπύρων. Το ποσό αυτό είναι αρκετά υψηλό συγκρινόμενο με ποσά που συναντώνται σε παρόμοιες πράξεις της περιόδου. Οι συμβαλλόμενοι, όπως προκύπτει από τα επώνυμα τους φαίνεται να είναι Βενετοί κάτοικοι του νησιού. Εντύπωση ακόμη, προκαλεί και ο αριθμός των μαρτύρων που φτάνει τους τέσσερις, ενώ η πλειονότητα των πράξεων έχει τρεις. Ένας από τους μάρτυρες, ο Ιωάννης Raguseo, εντοπίζεται και σε προικοσύμφωνο του νοτάριου Άγγελου de Cartura, ως

πατέρας της νύφης¹²⁸. Το γεγονός ότι οι δυο νοτάριοι εργάζονται στο Χάνδακα την ίδια χρονική περίοδο μάς επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι μιλάμε για το ίδιο πρόσωπο. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι οι κάτοικοι του Χάνδακα επισκέπτονταν τους νοτάριους της περιοχής προκειμένου να συντάξουν τα ιδιωτικά τους συμβόλαια ή απλά να συμμετάσχουν ως μάρτυρες σε πράξεις άλλων. Ο Ιωάννης Raguseo φαίνεται πως είχε σχέση και με τους δυο νοτάριους. Όσον αφορά τους υπόλοιπους μάρτυρες, εντοπίζονται και στις περισσότερες από τις επόμενες πράξεις. Είναι λοιπόν άτομα με τα οποία συνεργαζόταν τακτικά ο νοτάριος. Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι το επώνυμο Muragio ίσως να σχετίζεται με το επάγγελμα του χτίστη, με το οποίο παραδοσιακά να ασχολούνταν η συγκεκριμένη οικογένεια.

62.

13 Φεβρουαρίου 1300

Die .XIII. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Maria filia condam Iacobi Dulce habitatrix Candide tibi Petro Dulce patruo meo habitatori Candide de illis yperperis in Creta currentibus .D. que michi dare promisisti pro meo maritare et nunc sum desponsata Marino Capani. Nunc autem quia tu de suprascriptis yperperis .D. me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea securus et quietus permanes imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Matheus Alivrando et Franciscus Capani. Complere et dare.

Non.]

Η Μαρία βεβαιώνει ότι συμφώνησε για την προίκα που της υποσχέθηκε ο πατέρας της, ο Πέτρος Dulce.

Στις 13 Φεβρουαρίου 1300, η Μαρία, κόρη του ποτέ Ιάκωβου Dulce, κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στον Πέτρο Dulce, τον οποίο αποκαλεί πατέρα της και τον βεβαιώνει ότι συμφωνεί με την προίκα που της υποσχέθηκε για το γάμο της. Πληροφορούμαστε ότι τώρα είναι αρραβωνιασμένη με τον Μαρίνο Capani και η αξία της προίκας της ανέρχεται στα 500 υπέρπυρα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η παραπάνω γυναίκα δικαιοπρακτεί προκειμένου να δηλώσει ότι παρέλαβε από την οικογένειά της, όσα της αναλογούσαν για το γάμο της και ότι είναι ευχαριστημένη. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, αν και παρουσιάζεται ως κόρη του Ιάκωβου Dulce, στη συνέχεια αποκαλεί τον Πέτρο Dulce πατέρα της. Εφόσον ο πατέρας της δε βρίσκεται στη ζωή, συμπεραίνουμε ότι πιθανότατα ανέλαβε κάποιος θείος της να την προικίσει. Από το γεγονός ότι απαντάται το ίδιο επώνυμο και στα δυο πρόσωπα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Πέτρος είναι αδελφός του πατέρα της και κηδεμόνας της. Το φαινόμενο αυτό, να προικοδοτείται δηλαδή μια κοπέλα από το κοντινό

¹²⁸ Angelo de Cartura, πράξη 546.

συγγενικό περιβάλλον της, απαντάται συχνά σε πράξεις της εποχής, και συνήθως από τα αδέρφια της αν υπάρχουν. Βέβαια, υπάρχει η πιθανότητα η Μαρία να ήταν υιοθετημένη από τον υποτιθέμενο θείο της, για το λόγο αυτό και τον αποκαλεί πατέρα. Ως γαμπρός παρουσιάζεται μέλος της οικογένειας Carani, επώνυμο που συναντάται αρκετά συχνά μεταξύ των μαρτύρων.

163.

6 Μαρτίου 1300

Die .VI. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Thomasinus Pantaleon, habitator in burgo Candide, cum meis heredibus tibi Cali filie Theodori Ladhura, dilecte uxori mee et tuis successoribus, de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .LXXII. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina, N[icolaus] de Amico et Iohannes Cimator. Complere et dare.

Ο Thomasinus Πανταλέων βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Καλή, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους.

Στις 6 Μαρτίου 1300 ο Thomasinus Πανταλέων, κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, απευθυνόμενος στη σύζυγό του, την Καλή, κόρη του Θεόδωρου Ladhura, τη βεβαιώνει ότι παρέλαβε την προίκα της, όπως του είχαν υποσχεθεί. Η προίκα της αποτελούνταν από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν στα 72 υπέρπυρα. Το ποσό αυτό είναι αρκετά μικρό και υποδεικνύει προφανώς την οικονομική κατάσταση της οικογένειας της νύφης. Σ' αυτό ίσως συνομολογεί και ο τόπος κατοικίας των οικογενειών, δηλ. το βούργο. Το γεγονός ότι διέμεναν στο βούργο του Χάνδακα ίσως να χαρακτηρίζει και τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες, χωρίς όμως να είμαστε πάντα σίγουροι, διότι το επάγγελμα δεν ήταν πάντα αντιπροσωπευτικό του τόπου διαμονής των προσώπων. Θα είχε λοιπόν, μεγαλύτερο ενδιαφέρον εάν ο νοτάριος έδινε περισσότερες πληροφορίες για τις παραπάνω οικογένειες. Τέλος, οι μάρτυρες είναι τρεις και απαντώνται αρκετά συχνά και σε άλλες πράξεις του πρωτοκόλλου.

164.

6 Μαρτίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Cecilia, filia condam Marci Rodulphy, uxor Andree Murio, de suo consensu habitatrix in castro Agio Miro, vobis omnibus commissariis Martini Pasqualigo condam habitatoris Candide et

vestries successoribus de illis yperperis in Creta currentibus .LXXV., que suprascriptis Martinus olim michi stetit ad dandum pro suprascripto patre meo defuncto de repromissa matris mee condam. Nunc autem quia vos de suprascriptis .LXXV. yperperis me bene et perfecte appacastis et deliberastis, amodo igitur in antea vos securos reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina et Iohannes Marinus. Complere et dare. Debeo eam facere tantum plenam quantum fieri poterit.

Η Cecilia απευθυνόμενη στους πληρεξούσιους του Μαρτίνου Pasqualigo δηλώνει πως έλαβε το ποσό από την προίκα της μητέρας της.

Στις 6 Μαρτίου 1300 η Cecilia, κόρη του ποτέ Μάρκου Rodulphy και σύζυγος του Ανδρέα Murio, απευθύνεται στους πληρεξούσιους του ποτέ Μαρτίνου Pasqualigo. Αυτούς λοιπόν, τους διαβεβαιώνει ότι παρέλαβε τα 75 υπέρπυρα, τα οποία όφειλε ο παραπάνω Μαρτίνος στον πατέρα της για την προίκα της μητέρας της. Η ίδια, όπως αναφέρεται στο τέλος της πράξης έχει την υποχρέωση να τη διατηρεί και να την αυξάνει. Αν και δε δηλώνεται ξεκάθαρα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η συγκεκριμένη προίκα περνάει στην Cecilia ως προίκα για το δικό της γάμο, ή ότι είναι η μοναδική κληρονόμος και για το λόγο αυτό παρουσιάζεται η ίδια να παραλαμβάνει το παραπάνω ποσό. Όσον αφορά την αξία της προίκας, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι πρόκειται για αρκετά μικρό ποσό. Τέλος, γεννά ερωτηματικά το ποια μπορεί είναι η σχέση του Μαρτίνου Pasqualigo με τη μητέρα της Cecilia, καθώς δε γίνεται καμία σχετική αναφορά που θα μας επέτρεπε να υποθέσουμε ότι είναι ο πατέρας της, κάποιος συγγενής της ή απλά κάποιος που ανέλαβε την προικοδότησή της. Πιθανόν, η προίκα της μητέρας της να είχε επενδυθεί σε κάποια δραστηριότητα για ένα χρονικό διάστημα και με τη λήξη του να πέρασε στην ίδια, καθώς θα ήταν η μοναδική κληρονόμος. Η Cecilia εμφανίζεται ως κάτοικος του κάστρου του Άγιου Μύρωνος, ενώ τα άτομα στα οποία απευθύνεται είναι κάτοικοι του Χάνδακα.

178.

8 Μαρτίου 1300

Die eodem. Manifestum. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Natalis Lisi, habitator Candide, tibi Thomasine filie condam Andree de Alexandria, uxori mee, de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .CL. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina et Franciscus Capani. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Natalis Lisi βεβαιώνει τη σύζυγο του, την Thomasina, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους.

179.

8 Μαρτίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego suprascripta Thomasina vobis Bensabono, Spieraindio, Alberto, Iohanni et Marco de Alexandria fratribus meis de nostra fraterna societate et desuper omnibus ab innicio usque modo. Nunc autem. Sub pena consueta et contractu firmo. Complere et dare. Testes suprascripti.

Solvit.]

Η Thomasina απευθύνεται στα αδέρφια της για τη συντροφία που έκαναν.

Στις 8 Μαρτίου 1300 ο Natalis Lisi, κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στη σύζυγό του, την Thomasina, κόρη του ποτέ Ανδρέα από την Αλεξάνδρεια, και τη διαβεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα αποτελούνταν από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν στα 150 υπέρπυρα. Στην επόμενη πράξη, η οποία συντάχθηκε την ίδια μέρα, η προαναφερόμενη Thomasina απευθύνεται στα πέντε αδέρφια της και τα βεβαιώνει για την αδερφική συντροφία που έκαναν. Ενδιαφέρον στην πράξη αυτή είναι το γεγονός ότι η οικογένεια της συζύγου είχε καταγωγή την Αλεξάνδρεια, αλλά διέμενε στο Χάνδακα. Επίσης, με την ένδειξη *Solvit.* ο νοτάριος θέλει να δηλώσει πως έδωσε αντίγραφο της πράξης. Τέλος, οι μάρτυρες ο Νικόλαος de Misina και ο Φραγκίσκος Carani, εντοπίζονται πολύ συχνά και στις υπόλοιπες πράξεις.

217.

13 Μαρτίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Michael Gradonico iubarius habitator Candide tibi Marie filie condam Michali Analimeno, dilecte uxori mee, de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .CL. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in ante te securum reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina et Iohannes Cimator et Petrus de Vigonca.

Non.]

Ο Μιχαήλ Gradonico βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 150 υπερπύρων.

Στις 13 Μαρτίου 1300, ο Μιχαήλ Gradonico, κάτοικος του Χάνδακα, διαβεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, κόρη του ποτέ Μιχάλη Analimeno, ότι έλαβε την προίκα της σε χρήμα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν, όλα μαζί 150 υπέρπυρα. Στην πράξη αυτή πληροφορούμαστε για το γάμο ενός Βενετού με μια Ελληνίδα, όπως προκύπτει από τα επώνυμά τους. Ο σύζυγος ανήκει στη μεγάλη οικογένεια των Gradonico, η οποία δραστηριοποιείται έντονα στο νησί και για το λόγο αυτό απαντάται πολύ συχνά σε πράξεις της εποχής. Ακόμη, στη συγκεκριμένη πράξη αναφέρεται και το επάγγελμα του συζύγου, ο οποίος, όπως πληροφορούμαστε, ήταν ράφτης. Βέβαια, ο σωστός όρος είναι *iurarius* και όχι *iubaricus*, αλλά αυτό ίσως οφείλεται σε λάθος του εκδότη των πηγών. Επίσης, αξίζει να αναφέρουμε ότι το ‘*sartor*’ ήταν ένας ακόμη όρος που δήλωνε το συγκεκριμένο επάγγελμα. Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών όρων έγκειται στο ένδυμα που έραβαν. Συγκεκριμένα, ο *iurarius* έραβε την *iurra*, ένα είδος φούστας, ανδρικής και γυναικείας, ενώ ο *sartor* ασχολούνταν με όλους τους τύπους ενδυμάτων. Οι μάρτυρες στην πράξη αυτή είναι τρεις Βενετοί κάτοικοι του νησιού και τους συναντούμε και σε άλλες πράξεις του ίδιου πρωτοκόλλου. Ο τελευταίος από αυτούς κατάγεται από τη Vigonca, μια περιοχή που βρίσκεται 25 χλμ. δυτικά της Βενετίας. Στο τέλος της πράξης υπάρχει η ένδειξη Non. που μας πληροφορεί ότι ο νοτάριος δε συνέταξε αντίγραφο του συγκεκριμένου συμβολαίου.

223.

14 Μαρτίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Anna relicta Petri Sclavo habitatrix in burgo Candide vobis Dominico Lombardo de lo Bagno patri meo condam socero et Marino Capani fabro, commissario condam suprascripti Petri Sclavo, habitatori Candide, de tota illa repromissa magna vel parva quam suprascriptus Petrus Sclavo condam vir meus in tempore nostre desponsationis recepit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto yperpera .CLXXX. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina et Iacobus Caliya. Complere et dare.

Solvit.]

Η Άννα διαβεβαιώνει ότι έλαβε πίσω την προίκα της, αξίας 190 υπερπύρων, μετά το θάνατο του συζύγου της.

Στις 14 Μαρτίου η Άννα, χήρα του Πέτρου Σκλάβου και κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, απευθύνεται με συμβολαιογραφική πράξη στον πεθερό της, τον Ντομίνικο Lambardo de lo Bagno και στον Μαρίνο Carani, πληρεξούσιους του άνδρα της. Η πράξη αυτή σχετιζόταν με την προίκα που πρόσφερε η οικογένειά της στον εκλιπόντα σύζυγό της για το γάμο τους. Η αξία της προίκας ανερχόταν στα 190 υπέρπυρα, χωρίς να διευκρινίζεται εάν ήταν σε μετρητά ή σε εκτίμηση πραγμάτων. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι ότι ως πληρεξούσιος του άνδρα της εμφανίζεται ένα άτομο χωρίς να δηλώνεται η σχέση που τους συνέδεε και χωρίς να δίνεται καμία περαιτέρω πληροφορία. Ο Μαρίνος Carani στην πράξη 62 του ίδιου πρωτόκολλου εμφανίζεται ως αρραβωνιαστικός της Μαρίας, κόρης του Ιάκωβου Dulce, ενώ μέλη της ίδιας οικογένειας χρησιμοποιούνται συχνά ως μάρτυρες. Καταλαβαίνουμε ότι ο άνθρωπος αυτός θα ήταν άτομο αξιόπιστο που έχαιρε της εκτίμησης του Πέτρου Σκλάβου, ο οποίος του ανέθεσε να διαχειρίζεται τις προσωπικές του υποθέσεις μετά το θάνατό του. Ακόμη, πληροφορούμαστε και για την επαγγελματική ιδιότητα του παραπάνω προσώπου, ο οποίος ήταν σιδεράς. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω και έχει ήδη αναφερθεί στο οικείο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, αποτελούσε συνήθεια της εποχής η προίκα να επιστρέφεται στη νύφη μετά το θάνατο του συζύγου της. Έτσι, γινόταν η ίδια υπεύθυνη και διαχειρίστρια της πατρικής κληρονομιάς της.

263.

20 Μαρτίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Grimani de Sancta Herini habitator Candide tibi Herini filie condam Nichite Turco, dilecte uxori mee, de tota illa repromissa magna vel parva, quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .L. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes N[icolaus] Paradiso, N[icolaus] Alexii, Iohannes Cimator et Nicolaus de Misina. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Ιωάννης Grimani βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ειρήνη, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 50 υπερπύρων.

Στις 20 Μαρτίου 1300 ο Ιωάννης Grimani με καταγωγή από το χωριό Αγία Ειρήνη, απευθύνεται στη σύζυγό του, κόρη του ποτέ Νικήτα Turco. Με την παραπάνω συμβολαιογραφική πράξη βεβαιώνει την Ειρήνη ότι έλαβε την προίκα της, αξίας 50 υπερπύρων. Η προίκα απαρτιζόταν από μετρητά και άλλα πράγματα. Αξίζει να παρατηρήσουμε τη χαμηλής αξίας προίκα, αλλά και το επώνυμο «Turco» της οικογένειας της συζύγου. Ίσως, πρόκειται για οικογένεια με τούρκικη καταγωγή και με την πάροδο των ετών κατέληξε να χρησιμοποιείται ως επώνυμο. Τέλος, αξίζει να

σημειωθεί ο αριθμός των μαρτύρων της πράξης που είναι τέσσερις. Αν και θα περίμενε κανείς να απαντώνται περισσότεροι μάρτυρες σε πράξη με μεγαλύτερη αξία προικίων, η συγκεκριμένη αποτελεί εξαίρεση και ίσως είναι τυχαίο το γεγονός. Ωστόσο, σε πράξεις της ίδιας ημέρας που καταγράφονται στο πρωτόκολλο οι μάρτυρες είναι δυο ή τρεις.

336.

1 Απριλίου 1300

Die eodem. Promittentes promittimus nos suprascripti Nicolaus, Ieronimus, Iacobus et Iohannes Gradonico fraters tibi suprascripte Aghadhe Gradonico sorori nostre quod, cum virum accipies, solvemus sibi illas mille libras quas debes habere pro tua repromissa secundum formam testamenti Agnetis condam matris nostre, omni occasione remotta. Et si aliquis nostri se recussaverit vel noluerit solvere partem suam ipsius tue repromisse, quod habeas plenam virtutem et potestatem te reverti supra partem illius nostri qui noluerit solvere partem suam tue repromisse illius medie millicie de lo Dimilie condam matris nostre et super partem tuam tibi contingentem de nostris bonis paternis non contradicentem tibi illam afflictatam ipsius medie millicie et tue partis bonorum condam patris nostri, quas habemus ad afflictum a Markesina Donno sorore nostra et te. Sub pena dupli et cetera. Testes suprascripti. Complere et dare.

Non.]

Τα αδέρφια της Αγαθής Gradonico υπόσχονται να της δώσουν ως προίκα ό,τι αναφέρει η διαθήκη της μητέρας τους.

337.

1 Απριλίου 1300

Die eodem. Manifestum facio ego Agathes Gradonico filia condam domini Petri Gradonico habitatrix Candide vobis Nicole et Ieronimo, Iacobo et Iohanni Gradonico fratribus meis habitatoribus Candide quod ad obitum meum, si obiero antequam virum accipiam, vobis dimittam omnia mea bona paterna tam de Veneciis quam de Creta, ordinando pro anima mea et valore ipsorum meorum bonorum de quo sciendum est quod pars mea huius insule Crete est extimata valere yperperis .CC.. Sub pena auri librarum quinque.....

Η Αγαθή δηλώνει προς τα αδέρφια της ότι τα καθιστά υπεύθυνα για την πατρική της περιουσία.

Την 1η Απριλίου 1300 συντάσσονται δυο συμβολαιογραφικές πράξεις από μέλη της ίδιας οικογένειας. Τα πρόσωπα αυτά προέρχονται από μια πολύ γνωστή οικογένεια βενετικής καταγωγής, την οικογένεια Gradonico και κατοικούν στην πόλη του Χάνδακα. Στην πρώτη πράξη τα αδέρφια Νικόλαος, Ιερώνυμος, Ιάκωβος και Ιωάννης υπόσχονται στην αδερφή τους, την Αγαθή, ως προίκα για το γάμο της 1.000 λίβρες, όπως όριζε η διαθήκη της μητέρας τους. Αν κάποιος από τα αδέρφια αρνούταν να δώσει το μερίδιό του για την προίκα αυτή, τότε η Αγαθή είχε το δικαίωμα να απαιτήσει το μερίδιο αυτό από εκείνον που αρνήθηκε. Το μερίδιο αυτό θα προέλθει από τη μισή καβαλαρία στο χωριό Διμιλιές που ανήκε στη μητέρα τους, καθώς και από την πατρική περιουσία που κρατούν. Επίσης, από την περιουσία που έχουν νοικιάσει από την άλλη τους αδελφή τη Μαρκεζίνα Donnο, την οποία και προίκισαν με το ίδιο ποσό. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι τα αδέρφια είχαν την υποχρέωση να προικοδοτήσουν τις αδελφές τους, ακολουθώντας πιστά τις επιθυμίες των γονιών τους. Στην επόμενη πράξη, η Αγαθή απευθύνεται στα αδέρφια της και δηλώνει ότι, αν πεθαίνοντας δεν έχει παντρευτεί, όλη η περιουσία της τόσο στην Κρήτη όσο και στη Βενετία, θα περιέλθει σε εκείνους για την ψυχή της. Η περιουσία της στο νησί εκτιμάται πως φτάνει τα 200 υπέρπυρα. Η μεταθανάτια ζωή φαίνεται πως απασχολούσε τους ανθρώπους της εποχής και αυτό γίνεται αντιληπτό από την πληθώρα των διαθηκών, όπου αναφέρεται η δωρεά χρημάτων, πραγμάτων ή ακινήτων σε μοναστήρια ή εκκλησίες για την άφεση των αμαρτιών των εκάστοτε διαθετών ή σε συγγενικά τους πρόσωπα για την τέλεση μνημοσύνων υπέρ της ψυχής τους. Οι παραπάνω πράξεις έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο γιατί αφορούν μια οικογένεια ανώτερης κοινωνικά τάξης, όπως προκύπτει από τον τίτλο *dominus* πριν από το όνομα του πατέρα των παραπάνω αδερφών όσο και για το αξιόλογο ποσό που καταγράφεται. Τα μέλη της οικογένειας κατοικούν στο Χάνδακα και όπως ήδη έχει αναφερθεί κατάγονται από τη Βενετία, όπου έχουν περιουσιακά στοιχεία. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση της Αγαθής, όταν αναφέρεται στην πατρική κληρονομιά, τονίζοντας «τόσο στο νησί της Κρήτης, όσο και στη Βενετία». Είναι άξιο προσοχής ότι ενώ ζουν στο Χάνδακα, διατηρούν όχι μόνο σχέσεις με τη Βενετία αλλά και τα οικονομικά τους συμφέροντα εκεί.

396.

15 Απριλίου 1300

Die .XV. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Albertus Murario habitator Candide tibi Marie filie condam Dominici de Litore dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denaris et aliis rebus yperpera .CL. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti amodo igitur in ante te securum reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus de Misina et N[icolaus] de Firmo et Petrus Barbadico. Complete et dare.

Non.]

Ο Αλβέρτος Murario βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 150 υπερπύρων.

Στις 15 Απριλίου 1300 ο Αλβέρτος Murario, κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται με συμβολαιογραφική πράξη στη σύζυγό του Μαρία, κόρη του ποτέ Δομίνικου de Litore και τη διαβεβαιώνει ότι έχει λάβει την προίκα που του είχαν υποσχεθεί για το γάμο τους. Η προίκα ανερχόταν στα 150 υπέρπυρα και αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα. Για τη συγκεκριμένη πράξη μαρτυρούν τρία άτομα, τα οποία απαντώνται και σε άλλες πράξεις, κυρίως οι δυο πρώτοι. Όπως προκύπτει από τα επώνυμα των δυο συζύγων, πρόκειται για οικογένειες βενετικής καταγωγής που κατοικούν στην πόλη του Χάνδακα. Στην πράξη 14 του ίδιου πρωτόκολλου απαντάται ο Ιωάννης Murario, ως πατέρας της νύφης. Ίσως πρόκειται για την ίδια οικογένεια και ο Ιωάννης να είναι ο πατέρας και του Αλβέρτου. Για την πράξη αυτή ο νοτάριος δεν έδωσε αντίγραφο στους συμβαλλόμενους, όπως προκύπτει από την ένδειξη Non.

431.

27 Απριλίου 1300

Die .III. exeunte. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Petrus Sancto filius condam Marci Sancto habitator Candide tibi Phelipe filie condam Mathei Murario dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .LXXX. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Iacobus Paradiso, P[aulus] Donno et Nicolaus de Misina. Complere et dare.

Ο Πέτρος Sancto βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Φιλίππα, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 80 υπερπύρων.

Στις 27 Απριλίου 1300 ο Πέτρος Sancto, γιος του ποτέ Μάρκου Sancto, κάτοικος του Χάνδακα, με συμβολαιογραφική πράξη απευθύνεται στη σύζυγό του Φιλίππα, κόρη του ποτέ Ματθαίου Murario. Με την πράξη αυτή τη βεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους, αξίας 80 υπερπύρων. Η προίκα αποτελούνταν από μετρητά και πράγματα που εκτιμήθηκαν. Το επώνυμο του πατέρα της νύφης (Murario) απαντάται και σε άλλες πράξεις του ίδιου πρωτόκολλου, γεγονός που μας κάνει να υποθέτουμε ότι είναι μέλη της ίδιας οικογένειας. Έτσι, ως μέλη της ίδιας οικογένειας επιλέγουν το συγκεκριμένο νοτάριο προκειμένου να διευθετήσουν τις υποθέσεις τους. Οι μάρτυρες είναι τρεις, οι δυο εκ των οποίων απαντώνται και σε άλλα συμβόλαια.

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Marinus Cornario sartor habitator Candide tibi Marie filie Leonis Carioti dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperpera .CL. Nunc autem quia ipsa sum bene et perfecte appacata et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Marcus Cornario, Matheus Taiapetra clericus et Antonius notarius. Complere et dare.

Non.]

Ο Μαρίνος Cornario βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, πως έλαβε την προίκα της αξίας 150 υπερπύρων.

Στις 15 Μαΐου 1300 ο Μαρίνος Cornario, ράφτης στο επάγγελμα και κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στη σύζυγό του, τη Μαρία, κόρη του Λεώνη Carioti, και τη διαβεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα ανερχόταν στα 150 υπέρπυρα και αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν. Από την πράξη αυτή αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για το γάμο ενός Βενετού και μιας Ελληνίδας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύσταση των μαρτύρων, καθώς ο πρώτος ίσως είναι συγγενής του Μαρίνου Cornario, ο δεύτερος είναι κληρικός και ο τρίτος νοτάριος. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να εντοπίσουμε ποιος νοτάριος είναι, καθώς δίνεται μόνο το όνομα του, ωστόσο θα μπορούσε να ταυτιστεί με το νοτάριο Αντώνιο Rodulo, ο οποίος φαίνεται ότι δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή του Χάνδακα και συγκεκριμένα από το 1300 έως το 1339 και το 1347¹²⁹. Τα σωθέντα πρωτόκολλα του συγκεκριμένου νοτάριου δεν έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα, αλλά είναι διαθέσιμα για μελέτη στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας.

Die .VII. exeunte. Manifestum facio ego Franciscus Contarino filius condam Iohannis Contarino de confinio Sanctorum Apostolorum de Veneciis tibi Agneti filie condam Andree Karavello, uxori Marci Contarino habitatrici Candide quia recipio te et yperpera in Creta currentia .DC., que suprascriptus Marcus Contarino vir tuus recepit pro parte tue repromisse que sibi pro te dare promissa fuit tempore vestre desponsationis, super me et omnibus bonis meis habitis et habendis, mobilibus et immobilibus, ita quod quandocumque tu in vita tua et tui commissarii vel successors

¹²⁹ Στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας, φάκελος 295.

tui post mortem tuam venerint se ad appacandum de suprascripta tua repromissa et tunc de bonis et habere suprascripti viri tui non fuerit inventum tantum quod sufficiat ad solucionem suprascriptorum .DC. yperperorum, tunc plenam virtutem et potestatem habeas tu in vita tua aut tui commissarii vel successores post mortem tuam te reverti super me et omnibus meis bonis mobilibus et immobilibus, habitis et habendis in tantum quantum sunt suprascripta yperpera .DC. vel illud quod defecerit tibi ad solucionem suprascriptorum .DC. yperperorum et cetera. Sciendum est quod quandocumque venerit sive facta fuerit tibi tuam securitatem tue repromisse illorum yperperorum .MCL. quam tibi facere debebat suprascriptus Marcus vir tuus, in qua dominus Marcus Contarino eius avus et Petrus Contarino eius pater recipiunt te et suprascriptam tuam repromissam yperperorum .MCL. super se et omnibus bonis suis et per te recepta, tunc hec manifestationis carta scit inannis et vacua cum omnibus suis exemplis et in me debeat devenire sine dilation aliqua. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Nicolaus Lando et Hemanuel Macamurdi et Petrus Barbadico. Complere et dare si Marcus Contarino michi dixerit.

Στις 25 Μαΐου 1300 ο Φραγκίσκος Contarino από το σεξτέριο των Αγίων Αποστόλων της Βενετίας βεβαιώνει πως παρέλαβε την Αγνή και 600 υπέρπυρα, μέρος των προικίων της για το γάμο της με τον Μάρκο Contarino. Ο Φραγκίσκος μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι κάποιος πολύ στενός συγγενής του γαμπρού ή έμπιστος της οικογένειάς του, τον οποίο επέλεξαν για να παραλάβει τα προικία από την οικογένεια της νύφης και να τα κρατήσει. Δε θα μπορούσε να είναι ο αδερφός του γαμπρού, διότι πατέρας του Φραγκίσκου παρουσιάζεται ο Ιωάννης, ενώ του Μάρκου ο Πέτρος Contarino. Το γεγονός ότι η Αγνή είναι κάτοικος του Χάνδακα και η πράξη συντάσσεται επίσης στο Χάνδακα, ενώ ο Φραγκίσκος δηλώνει πως κατοικεί στη Βενετία, μας προδιαθέτει να υποθέσουμε ότι ο Φραγκίσκος ταξίδεψε μέχρι την Κρήτη με σκοπό την παραλαβή των προικίων και τη μεταφορά τους στη Βενετία. Αξιοσημείωτο είναι ακόμη και το ιδιαίτερα υψηλό ποσό που αναφέρεται, τα 600 υπέρπυρα, μέρος ενός ακόμη μεγαλύτερου ποσού που είχε συμφωνηθεί. Δηλωτικό της επιφανούς θέσης των δυο οικογενειών δεν είναι μόνο το αρκετά υψηλό και ασυνήθιστο για την εποχή ποσό, αλλά επίσης και ο τίτλος *dominus* πριν το όνομα του Μάρκο Contarino. Όπως αναφέρεται στη συνέχεια της πράξης, ο Φραγκίσκος είναι αυτός που θα κρατήσει τα 600 υπέρπυρα και θα είναι υπεύθυνος να τα αποδώσει στην ίδια την προικοδοτούμενη όσο βρίσκεται στη ζωή ή στους κληρονόμους και στους διαδόχους της μετά το θάνατό της. Εγγυάται λοιπόν, ο Φραγκίσκος ότι, εάν προκύψει ανάγκη και χρειαστεί να επιστραφούν τα προικία, και ο σύζυγος δεν είναι σε θέση να τα επιστρέψει, ο ίδιος θα καλύψει το ποσό των 600 υπερπύρων σε κινητά και ακίνητα. Πληροφορούμαστε ακόμη ότι το σύνολο των προικίων ανερχόταν στα 1.150 υπέρπυρα και το ποσό αυτό είχαν παραλάβει ο παππούς και ο πατέρας του γαμπρού. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο νοτάριος στο τέλος αναφέρει πως ήταν επιθυμία του Μάρκου να συνταχθεί αυτό το έγγραφο. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι στη συγκεκριμένη πράξη δεν υπάρχει καμιά μνεία σχετική με

την αθέτηση της συμφωνίας, όπως συμβαίνει συνήθως. Αυτό το συμβόλαιο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, πρώτον διότι αναφέρεται σε δυο οικογένειες βενετικής καταγωγής που ανήκουν στην ανώτερη κοινωνική τάξη του νησιού, και δεύτερον επειδή περιέχει ένα από τα υψηλότερα ποσά προίκας της περιόδου.

549.

31 Μαΐου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Theodorus Scandolarius habitator Candide tibi Marie filie condam Acteni diaconi dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .XL. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Franciscus Capani, Thomas Trivisano et Nicolaus Lando. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Θεόδωρος Scandolarius βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, πως έλαβε την προίκα της αξίας 40 υπερπύρων.

Στις 31 Μαΐου 1300 ο Θεόδωρος Scandolarius, κάτοικος του Χάνδακα, δηλώνει πως έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο του με τη Μαρία, την κόρη του ποτέ Ακτένη του διακόνου. Το ποσό αυτό ανερχόταν στα 40 υπέρπυρα και αποτελούνταν από χρήματα και άλλα πράγματα. Οι μάρτυρες είναι πρόσωπα που τα συναντούμε και σε πολλές ακόμη πράξεις. Η συγκεκριμένη πράξη αφορά δυο οικογένειες που κατοικούν στο Χάνδακα και πιθανότατα είναι ελληνικής καταγωγής. Το πολύ χαμηλό ποσό που αναφέρεται είναι πιθανότατα δηλωτικό της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας της νύφης. Τέλος, ο νοτάριος μας πληροφορεί με την ένδειξη *Solvit* ότι δόθηκε αντίγραφο για την πράξη αυτή.

559.

2 Ιουνίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Agnes relicta Marci Vitalis, habitator Candide, vobis Nicolao, Petro et Iohanni Vitali, filiis condam suprascripti Marci Vitalis, privignis meis, habitatoribus Candide, de omni re quod continetur et legitur in mei diiudicatus carta et desuper omnibus aliis ab innicio usque modo. Sciendum tamen est quod fui vobiscum tali modo in concordio quod

recepti in me pro solucione tocius mee repromisse et libras .XII÷., que habere debebam pro meo crosino et pelicio viduali sicut in mei diiudicatus carta continetur illas meas serventarias .II÷. que fuerunt mee, quas dedi suprascripto patri vestro tempore nostre desponsationis unum equum ab armis. Insuper autem promittens promitto vobis quod habebo ratam et firmam illam afflictationem quam fecit suprascriptus pater vester condam vir meus de meis domibus mearum serventariarum sicut ipsam fecit. Nunc autem et cetera. Testes suprascripti, Iohannes Pepo, Petrus Barbadico, Matheus Alivrando, Andreas Kavalario et Nicolaus Lando, Thomas Trivisano. Complere et dare. Si isti fecerint sibi securitatem ei desuper omnibus, dixerunt ambo quod negocium staret sic donec redderent ad me, pro uno equo de quo non erant in concordio. Duo ex isti fecerunt securitatem. Et alius tercius.

Solvit.]

Η Αγνή δηλώνει ότι έλαβε τις 2 ½ σερβενταρίες που ως προίκα τις είχε δώσει στο σύζυγό της.

Στις 2 Ιουνίου 1300 η Αγνή, χήρα του Μάρκου Vitale και κάτοικος του Χάνδακα απευθύνεται στους προγόνους της, τον Νικόλαο, τον Πέτρο και τον Ιωάννη και δηλώνει ότι, σύμφωνα με τη σχετική απόφαση επιστροφής της προίκας της, έναντι της προίκας καθώς και 12 ½ λιβρών για το ντύσιμο και τη διατροφή της, πήρε πίσω τις 2 ½ σερβενταρίες που ως προίκα τις είχε δώσει στο μακαρίτη σύζυγό της. Είχε ζητήσει επίσης και ένα πολεμικό άλογο. Στη συνέχεια, δηλώνει ότι αποδέχεται και διατηρεί την ενοικίαση που είχε κάνει ο άντρας της πριν πεθάνει, των κατοικιών που ανήκουν στις παραπάνω σερβενταρίες της, ενώ παραμένει σε εκκρεμότητα η παράδοση του αλόγου, καθώς οι προγονοί της δεν ήταν σύμφωνοι με αυτό. Οι δύο από τους προγόνους της υπέγραψαν την εξοφλητική απόδειξη και υπολείπεται υπογραφή από τον τρίτο. Εντύπωση προκαλεί ο μεγάλος αριθμός μαρτύρων στην πράξη αυτή που φτάνει τους έξι, αριθμός που δε συναντάται σε καμία άλλη.

566.

9 Ιουνίου 1300

Die nono intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Lambardo murarius habitator Candide cum meis heredibus tibi Franceschine filie Libanoris preconis dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .CLX. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securum reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Iohannes Pasqualigo, Phylipus de Abano et Nicolaus Lando. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Ιωάννης Lambardo βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Franceschina, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 160 υπερπύρων.

Στις 9 Ιουνίου 1300 ο Ιωάννης Lambardo, κτίστης στο επάγγελμα και κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στη σύζυγό του, τη Franceschina, κόρη του Λιβανόρη, ότι έλαβε όσα του υποσχέθηκαν για το γάμο τους, δηλαδή 160 υπέρπυρα σε χρήμα και πράγματα που εκτιμήθηκαν. Στη συγκεκριμένη πράξη παρατηρούμε ότι δηλώνονται και τα επαγγέλματα των προσώπων, ο Ιωάννης είναι κτίστης και ο Λιβανόρης δημόσιος κήρυκας. Κατανοούμε λοιπόν και το μέγεθος της προίκας, είναι δηλαδή δηλωτικό της οικονομικής κατάστασης που προφανώς είχαν τα παραπάνω πρόσωπα. Όσον αφορά τους μάρτυρες, οι δυο εξ αυτών απαντώνται πολύ συχνά και στις υπόλοιπες πράξεις του πρωτοκόλλου, ενώ ο νοτάριος κάνει γνωστό με το Solvit ότι έδωσε αντίγραφο της παραπάνω πράξης.

584.

18 Ιουνίου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nicolaus Cornarius filius divisus ab Andrea Cornario, habitator Candide tibi Marie filie condam Andree Karavello dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quod pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis yperpera .MCL. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti amodo igitur in antea te securum reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Iohannes Pagan et Nicolaus Lando. Complere et dare.

Ο Νικόλαος Cornario βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 1.150 υπερπύρων.

Στις 18 Ιουνίου 1300 ο Νικόλαος Cornario, γιος του Αντρέα Cornario, δηλώνει στη σύζυγό του, τη Μαρία, ότι έλαβε την προίκα που του είχαν υποσχεθεί για το γάμο τους. Η προίκα ανερχόταν στα 1.150 υπέρπυρα και αποδόθηκε σε μετρητά. Η Μαρία είναι κόρη του ποτέ Ανδρέα Caravello, τον οποίο συναντούμε σε προγενέστερη πράξη. Στην πράξη 524 που συντάχθηκε στις 25 Μαΐου παρουσιάζεται ως πατέρας της Αγνής, η οποία συνήψε γάμο με το Μάρκο Contarino. Πληροφορούμαστε ότι και τις δυο κόρες του ο Αντρέας Caravello τις προίκισε με το ίδιο ποσό, τα 1.150 υπέρπυρα. Άξιο προσοχής είναι ακόμη και το γεγονός ότι ο Νικόλαος Cornario εμφανίζεται ως χειραφετημένος γιος του Αντρέα Cornario, δηλ. έχει απομακρυνθεί

από την οικογένεια του, ζει και συντηρείται μόνος του, αν και δε δηλώνεται με ποια μέσα. Στην πράξη αυτή συναντούμε δυο οικογένειες ιδιαίτερα γνωστές και, όπως προκύπτει από το αρκετά υψηλό χρηματικό ποσό, οικονομικά ευκατάστατες. Είναι αξιοσημείωτο επίσης, ότι το σύνολο του ποσού αποδόθηκε σε μετρητά και όχι με εκτίμηση κινητών και ακινήτων. Ένας εκ των δυο μαρτύρων, ο Νικόλαος Lando, απαντάται και στις δυο πράξεις.

663.

1 Αυγούστου 1300

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Marinus Sclavo habitator in burgo Candide tibi Marie filie naturali condam Nicolai Longo dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .LXXII. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securam reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Iohannes Baronci et Nicolaus Belli. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Μαρίνος Σκλάβος βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρία, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 72 υπερπύρων.

Την 1^η Αυγούστου 1300 ο Μαρίνος Σκλάβος, κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, δηλώνει ότι έλαβε την προίκα της συζύγου του, της Μαρίας. Η Μαρία παρουσιάζεται ως φυσικό τέκνο του ποτέ Νικόλαου Longo, δηλαδή είναι παιδί εκτός γάμου που αναγνωρίστηκε. Θα γίνει λόγος παρακάτω για τα νόθα παιδιά, καθώς δεν είναι η μοναδική περίπτωση που γίνεται αναφορά στις πηγές για παιδιά που γεννήθηκαν έξω από τα νόμιμα δεσμά του γάμου. Η προίκα αποτελούνταν από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και ανερχόταν στα 72 υπέρπυρα. Το επώνυμο Σκλάβος απαντάται και στο νοτάριο Fontanella¹³⁰, ωστόσο δε μπορούμε να κάνουμε κάποιο συσχετισμό. Αφενός γιατί ο Fontanella γράφει είκοσι χρόνια αργότερα, αφετέρου γιατί εκεί απαντάται κάποιος Ανδρέας Σκλάβος κάτοικος του κάστρου Belvidere. Μπορούμε να ισχυριστούμε με κάθε επιφύλαξη ότι τους συνδέει κάποια συγγενική σχέση, ότι πιθανόν είναι μέλη της ίδιας οικογένειας. Τέλος, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το συγκεκριμένο επώνυμο ίσως υποδείκνυε την κοινωνική θέση μελών της οικογένειας που το έφεραν σε παλιότερες εποχές και ακολουθεί τους απογόνους τους.

---

¹³⁰ Πράξη 18.

Die quarto intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Georgius Sclavo habitator in casali Pegudhuri tibi Helene filie Manoelis Paspala dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .LXI. Nunc autem et cetera. Ad hec autem insuper manifestum facio ego Petrus Sclavo habitator in dicto casali Pegudhuri tibi suprascripte Helene uxori suprascripti Georgii fratris mei, cognate mee, quia recipio te et totam suprascriptam tuam repromissam que est yperpera .LXI. super me et omnibus meis bonis habitis et habendis, ita quod quandocumque veneris te ad apacandum de tua repromissa tam in vita quam in morte aut tui commissarii vel successores, tunc libertatem habeas te reverti super me et bonis meis ad appacandum te de suprascripta tua repromissa vel de illo quod defecerit ad solucionem tue repromisse. Nunc autem et cetera. Testes Iohannes Pagan et Matheus Alivrando. Complere et dare.

Non.]

Ο Γεώργιος Σκλάβος και ο αδερφός του, ο Πέτρος, βεβαιώνουν την Ελένη, σύζυγο του πρώτου, ότι έλαβαν την προίκα της. Ο Πέτρος τη βεβαιώνει ότι μπορεί να ζητήσει από τον ίδιο τα προικώα, όποτε θελήσει.

Τρεις μέρες αργότερα από την προηγούμενη πράξη, πιθανότατα μέλος της ίδιας οικογένειας, ο Γεώργιος Σκλάβος βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ελένη, κόρη του Μανόλη Πασπαλά, ότι έλαβε την προίκα της. Ο ίδιος δηλώνει πως κατοικεί στο χωριό Πηγαϊδούρι, και προφανώς πρόκειται για δυο οικογένειες ελληνικής καταγωγής. Η προίκα αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και ανερχόταν στα 61 υπέρπυρα. Στην ίδια πράξη, ο αδερφός του Γεώργιου, ο Πέτρος, δηλώνει με τη σειρά του πως κρατά ο ίδιος τα προικώα και εγγύαται γι' αυτά. Είναι λοιπόν υπεύθυνος να τα επιστρέψει, όποτε προκύψει ανάγκη και του ζητηθεί είτε στη νύφη του είτε στους απογόνους της. Αν και δεν είναι η μοναδική περίπτωση που τα προικώα βρίσκονται σε χέρια άλλων, πέρα του ζευγαριού, αυτό γεννά ερωτηματικά. Συγκεκριμένα, δε γνωρίζουμε ποιά μπορεί να ήταν η οικονομική ή επαγγελματική κατάσταση του Πέτρου και πώς αυτός θα διαχειριζόταν το παραπάνω ποσό. Πιθανόν, να το χρησιμοποιούσε σε κάποια επενδυτική προσπάθεια και να απέδιδε στην οικογένεια του ένα ποσό ως αντάλλαγμα. Για την παραπάνω πράξη ο νοτάριος δεν έδωσε αντίγραφο, όπως αποδεικνύει η ένδειξη Non.

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nichita Arcoleo habitator in casali Macrendigo tibi Cali filie condam Iohannis de Clugia dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva, quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .LXX. Nunc autem quia Helia frater tuus me de suprascripta tua repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti et cetera, sub pena consueta et contractu firmo. Testes Matheus Alivrando et Hemanuel Macamurdi. Complere et dare.

Ο Νικήτας Αρκολέος βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Καλή, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 70 υπερπύρων.

Στις 11 Αυγούστου 1300 ο Νικήτας Αρκολέος από το χωριό Μακρυτοίχος βεβαιώνει με συμβολαιογραφική πράξη τη σύζυγό του, κόρη του ποτέ Ιωάννη από την Κιότζα, ότι συμφώνησε με όσα του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα αποτελούνταν από μετρητά και πράγματα που εκτιμήθηκαν και όλα μαζί έφταναν τα 70 υπέρπυρα. Πληροφορούμαστε ακόμη ότι την προίκα την απέδωσε ο αδερφός της νύφης, ο Ηλίας. Πρόκειται λοιπόν για το γάμο μεταξύ ενός Κρητικού και μιας Βενετής, την οποία προικίζει ο αδερφός της. Το όνομά της φαίνεται ελληνικό, ωστόσο το επώνυμο του πατέρα της προσδιορίζει τη βενετική καταγωγή της οικογένειας. Όπως ήδη έχει αναφερθεί παραπάνω, το όνομα ενός προσώπου δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για την αναγνώριση της καταγωγής ή του δόγματός του, καθώς η μακραίωνη συμβίωση των δυο εθνικών στοιχείων στο νησί είχε ως αποτέλεσμα τη σύγκλιση των δυο πολιτισμών και τα αμοιβαία δάνεια¹³¹.

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Sperandio de Alexandria habitator Candide tibi Markesine filie Moscoleo Kavalari dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel [parva quam] pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit de.....um et aliis rebus extimatis yperpera .CCL. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me [bene et] perfecte [appa]casti et deliberasti, amodo igitur in antea te securam reddo in

¹³¹ Ήδη από το 1299 ο Καλλέργης συνήψε συνθήκη με τους Βενετούς και η Γαλινοτάτη αναγκάστηκε να παραχωρήσει στον ίδιο και τους συνεργάτες του το δικαίωμα τέλεσης μικτών γάμων. Αργότερα στους αιώνες που ακολούθησαν, οι μικτοί γάμοι ήταν ευρύτατα διαδεδομένοι. Μαλτέζου Χ. 1997, «Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, σ. 42. Οι μικτοί γάμοι αποτέλεσαν την απαρχή αυτής της σύγκλισης μεταξύ των δυο εθνοτήτων και ακολούθησαν άλλες εκδηλώσεις σε διάφορους τομείς, όπως στην ενδυμασία, την ονοματοδοσία, κ.ά.

perpetuum et cetera. Testes Andreas Simeon et Hemanuel Venetando. Complere et dare.

Ο Sperandio βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρκεζίνα, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 250 υπερπύρων.

Στις 27 Απριλίου 1304 ο Sperandio από την Αλεξάνδρεια, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαρκεζίνα, κόρη του Μοσχολέο Καβαλάρη, ότι έλαβε την προίκα της. Η προίκα ανερχόταν στα 250 υπερπυρα και αποτελούνταν από πράγματα που εκτιμήθηκαν, αλλά πιθανότατα και από μετρητά που όμως δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε, λόγω της κακής κατάστασης του χειρογράφου που το κάνει δυσανάγνωστο. Με την πράξη αυτή επιβεβαιώνεται ο ισχυρισμός πως η Κρήτη ήταν τόπος συγκέντρωσης ατόμων διαφορετικής προέλευσης, όχι μόνο του ελλαδικού χώρου, αλλά και της Μεσογείου. Αυτοί επιλέγουν να εγκατασταθούν στο νησί, καθώς παρείχε δυνατότητες δραστηριοποίησης σε ποικίλους τομείς και κυρίως στο εμπόριο, λόγω της εξαιρετικά προνομιακής γεωγραφικής του θέσης. Το γεγονός αυτό της συνάθροισης αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων ατόμων ήταν καθοριστικό για όλους τους κατοίκους του νησιού, αλλά κυρίως για τους ντόπιους, οι οποίοι στην αρχή τουλάχιστον αντέδρασαν προκειμένου να διαφυλάξουν την πολιτισμική τους ομοιογένεια. Στη συνέχεια, οι προστριβές ελαχιστοποιήθηκαν και ο επηρεασμός ήταν πιο έκδηλος.

742.

10 Μαΐου 1304

Die decimo intrante. Manifestum facimus nos Stratigho et Andronicus Ghandachiti fratres, ambo habitatores in casali Chaiafa, tibi Nichita Muntuani habitatori in burgo Candide quod amodo usque per totum mensem setembris proximum debemus tibi dare Sophiam sororem nostram in tuam uxorem legittimam sub pena yperperorum .CV. Et pro eius repromissa debemus tibi dare yperpera .CL., quorum yperperorum .C. yperpera de ipsis tibi dare debemus cum dictam uxorem nostram desponsaveris, salva in terra, omni occasione remotta et reliqua yperpera .L. debemus tibi dare ex tunc in antea usque ad annos .V. tunc prius venturos silicet omni anno yperpera .X. de ipsis salva in terra, sub pena dupli pro quolibet termino. Et tu teneris eam desponsare per totum predictum mensem setembris proximum sub pena yperpera .CC. et converso fieri debet eisdem. Testes Andreas Simeon, Petrus Barbadico et Hemanuel Venetando. Complere et dare.

Solvit.]

Τα αδέρφια Ανδρόνικος και Στρατηγός Χανδακίτης βεβαιώνουν το Νικήτα Muntuani ότι θα γίνει ο γάμος του με την αδερφή τους και θα του δώσουν μέρος της προίκα της.

Στις 10 Μαΐου 1304 δυο αδέρφια από το χωριό Καϊάφα, ο Ανδρόνικος και ο Στρατηγός Χανδακίτης, βεβαιώνουν το Νικήτα Muntuani, κάτοικο του βούργου του Χάνδακα, ότι τον προσεχή Σεπτέμβρη θα του δώσουν την αδερφή τους τη Σοφία για νόμιμη σύζυγό του. Επιπρόσθετα, αναφέρεται και η ποινική ρήτρα για την αθέτηση της συμφωνίας που φτάνει τα 105 υπέρπυρα. Υπόσχονται επίσης να δώσουν και 100 υπέρπυρα ως προίκα για την αδερφή τους την ημέρα του γάμου. Το ποσό αυτό αποτελεί μέρος της προίκας της κοπέλας που ανέρχεται στα 150 υπέρπυρα. Τα αδέρφια υποχρεούνται να αποδώσουν το υπολειπόμενο ποσό στο Νικήτα μέσα σε πέντε χρόνια από την ημέρα του γάμου και με σαφήνεια ορίζεται πως κάθε χρόνο θα δίνουν 10 υπέρπυρα χωρίς επιπλέον τόκο. Σε περίπτωση που αθετήσουν τη συμφωνία τους θα υποχρεωθούν να αποδώσουν το διπλάσιο ποσό, σύμφωνα με την ποινική ρήτρα που συμφώνησαν. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το τελευταίο τμήμα της πράξης, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται πως ο γαμπρός είναι υποχρεωμένος να κρατήσει την υπόσχεσή του και να παντρευτεί την αδερφή τους τον προσεχή Σεπτέμβρη, διαφορετικά θα πρέπει να καταβάλει 200 υπέρπυρα για αθέτηση συμφωνίας. Πρόκειται επομένως, για προγαμιαίο συμφωνητικό, με το οποίο δεσμεύονται και τα δυο μέρη. Οι μάρτυρες της συγκεκριμένης πράξης είναι τρεις και τους συναντάμε και σε άλλα συμβόλαια. Για την πράξη αυτή ο νοτάριος ετοίμασε αντίγραφο, όπως δηλώνει το *Solvit*.

754.

21 Μαΐου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Thomasinus Tanuligo iubarius habitator Candide tibi Helene filie quondam Georgii de Abaco dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera in Creta currentia quinquaginta. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securam reddo imperpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Andreas Simeon et Iohannes de Grado. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Thomasinus Tanuligo βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ελένη, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 50 υπερπύρων.

Στις 21 Μαΐου 1304 ο Thomasinus Tanuligo, ράφτης στο επάγγελμα, απευθύνεται στη σύζυγό του, την Ελένη, κόρη του ποτέ Γεώργιου de Abaco και τη βεβαιώνει ότι

έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Πρόκειται για δυο οικογένειες που διαμένουν στο Χάνδακα, αν και τα επώνυμα τους δηλώνουν λατινική καταγωγή. Η προίκα της Ελένης αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και η αξία τους έφτανε τα 50 υπέρπυρα. Πρόκειται για ένα αρκετά μικρό ποσό, ωστόσο δεν είναι το μικρότερο που συναντάμε την ίδια περίοδο. Για την πράξη αυτή ο νοτάριος ετοίμασε αντίγραφο, όπως δηλώνεται με το Solvit.

777.

12 Ιουνίου 1304

Die .XII. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Christoforus Niger filius Avunderii Nigri de confinio Sancti Iervasii de suo consensu tibi Dominice filie quondam Romei de Variensis dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .CCLX. Nunc autem et cetera. Ad hec autem insuper manifestum facio ego suprascriptus Avunderius Niger de confinio Sancti Iervasii tibi suprascripte Dominice uxori suprascripti Christofori filii mei, nurui mee, et tuis successoribus quia recipio te et totam tuam suprascriptam repromissa super me et omnibus bonis meis habitis et habendis, ita quod quodocumque tu in vita tua dicti tui commissarii vel successores post mortem tuam veneris te ad appacandum de suprascripta tua repromissa et tunc non fuerit inventum tantum de bonis et habere suprascripti viri tui quod sufficiat ad solucionem suprascripte tue repromisse, ex tunc plenam virtutem et potestatem habeas te reverti super me et omnibus bonis meis habitis et habendis ad appacandum te de suprascripta tua repromissa vel de eo quod defecerit tibi ad solucionem suprascripte tue repromisse et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes presbiter Plasentinus Desde et Iacobus Alberto. Complere et dare.

Non.]

Ο Χριστόφορος Niger δηλώνει πως παρέλαβε της προίκας της Δομηνίκης, της συζύγου του.

Στις 12 Ιουνίου 1304 συντάσσεται η παραπάνω πράξη, η οποία αποτελείται από δυο μέρη αλληλοσυμπληρούμενα. Στο αρχικό τμήμα της πράξης ο Χριστόφορος Niger βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Δομηνίκη, ότι έλαβε το ποσό της προίκας της που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα της που ανερχόταν στα 260 υπέρπυρα αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν. Ο Χριστόφορος με την οικογένειά του διέμεναν στη συνοικία του Αγίου Ιερβάσιου. Στη συνέχεια της πράξης ο πατέρας του Χριστόφορου, ο Αβουντέριος Niger, απευθυνόμενος προς τη σύζυγο του γιου του, τη βεβαιώνει ότι ο ίδιος εγγυάται και είναι υπεύθυνος για την προίκα της. Συμφωνεί λοιπόν, να την αποδώσει στην ίδια ή στους κληρονόμους της

μετά το θάνατό της, όποτε προκύψει ανάγκη. Πρόκειται επομένως για ακόμη μια πράξη του πρωτοκόλλου, στην οποία η προίκα περνάει στην κυριότητα κάποιου συγγενικού προσώπου της οικογένειας, το οποίο την εξασφαλίζει. Στην περίπτωση αυτή δε διευκρινίζεται με ποιο τρόπο ο Αβουντέριος θα την εξασφαλίσει. Ως μάρτυρες για την πράξη αυτή εμφανίζονται ένας πρεσβύτερος, ο Πλασεντίνος Desde, και ο Ιάκωβος Alberto.

790.

19 Ιουνίου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Raynerius Geno habitator Candide tibi Fresende filie quondam Petri Karavello dilecte uxori mee et tuis successoribus de yperperis .CL. que michi dederunt et persolverunt fratres tui pro parte solucionis tue repromisse que sunt pro quarta paga solucionis ipsius tue repromisse. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Complere et dare. Testes Marcus Romanus et Andreas Simeon.

Ο Raynerius Geno βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Fresende, ότι έχει λάβει 150 υπέρπυρα, μέρος της προίκας της.

Στις 19 Ιουνίου 1304 ο Raynerius Geno, κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται στη σύζυγό του, τη Fresende, την κόρη του ποτέ Πέτρου Karavello και τη βεβαιώνει ότι έλαβε από τα αδέρφια της την τέταρτη δόση για την προίκα της. Το ποσό που έλαβε ήταν 150 υπέρπυρα, γεγονός που υποδηλώνει ότι το συνολικό ποσό της προίκας της θα ήταν αρκετά υψηλό. Η παρούσα πράξη συνδέεται με την πράξη 1214 του ίδιου πρωτοκόλλου. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν το ποσό που αναφέρεται αποτελεί το συμφωνημένο συνολικό ποσό της προίκας, διότι δεν έχει βρεθεί το σχετικό προικοσύμφωνο στο οποίο θα αναφερόταν μαζί με το σχετικό διακανονισμό για την εξόφληση της. Θα είχε επίσης ενδιαφέρον να γνωρίζαμε και την ποινική ρήτρα σε περίπτωση αθέτησης αυτής της συμφωνίας. Είναι περίεργο ωστόσο το γεγονός ότι το προικοσύμφωνο δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των σωζόμενων πράξεων του νοτάριου. Γνωρίζοντας ότι η παρούσα πράξη αφορά την τέταρτη δόση αποπληρωμής της προίκας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η πρώτη δόση αποπληρώθηκε τέσσερα χρόνια νωρίτερα, δηλαδή μεταξύ των ετών 1300-1301 των οποίων σώζεται το σχετικό πρωτόκολλο του νοτάριου με ικανοποιητικό αριθμό πράξεων. Ο διακανονισμός για την καταβολή μιας δόσης συνήθως οριζόταν στην επέτειο κάποιας μεγάλης γιορτής και ήταν ετήσια. Θεωρώ πως συντάκτης και του προικοσυμφώνου είναι ο ίδιος νοτάριος, αφού οι οικογένειες επιλέγουν τον ίδιο νοτάριο για να συντάξει τόσο την καταβολή της τέταρτης δόσης όσο και την απόδειξη εξόφλησης της προίκας.

Die .XV. exeunte. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Georgius de Saragosa filius quondam Leonardi de Saragosa habitator in casali Vaxilie cum meis heredibus tibi Herini filie Petri Cagneto dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .CC. Nunc autem quia de suprascripta repromissa sum bene et perfecte appacatus et deliberatus, amodo igitur in antea te securam reddo in perpetuum et quietam quia nichil inde remansit et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Thomas Traversarius et Michael Ialina. Complere et dare. Et Petrus Floramontis.

Non.]

Ο Γεώργιος βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ειρήνη, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 200 υπερπύρων.

Στις 17 Ιουλίου 1304 ο Γεώργιος από τη Σαραγόσα, γιος του Λεονάρδο, βεβαιώνει την Ειρήνη, κόρη του Πέτρου Cagneto, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και η συνολική της αξία έφτανε τα 200 υπέρπυρα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ο ισπανικής καταγωγής Γεώργιος διαμένει σε ένα χωριό της Κρήτης, τις Βασιλιές. Ενδιαφέρον θα είχε εάν δηλωνόταν και η επαγγελματική ιδιότητά του, για να γίνει κατανοητή η επιλογή του νησιού ως μόνιμης κατοικίας του και κυρίως του συγκεκριμένου χωριού. Βέβαια, όπως ήδη έχει σημειωθεί παραπάνω, στην Κρήτη τη συγκεκριμένη εποχή διέμεναν άνθρωποι από διαφορετικά μήκη και πλάτη, λόγω της ιδιαίτερα σημαντικής γεωγραφικής της θέσης.

Die .V. exeunte. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Alba uxor Iohannis Signolo habitatrix Candide tibi Iacobo Lolino fratri meo habitatori Candide de yperperis .XX. que michi dare debebas in festo beati Michaelis Archangeli huius presentis mensis pro una paga illorum yperperorum .CCC. que michi dare et solvere debebas pro mea repromissa silicet omni anno yperpera .XX. secundum formam unius sententie late per magnificum dominum Iacobum Teupulum ducham Crete et eius conscilium. Nunc autem et cetera. Testes Marinus Ystrego et Matheus Alivrando. Complere et dare.

Non.]

Η Άλμπα βεβαιώνει τον αδελφό της, ότι έλαβε την ετήσια δόση των 20 υπερπύρων που της υποσχέθηκε για την προίκα της.

Στις 26 Σεπτεμβρίου 1304 η Άλμπα, σύζυγος του Ιωάννη Signolo και κάτοικος του Χάνδακα, απευθύνεται με την πράξη αυτή στον αδελφό της. Τον βεβαιώνει, ότι έλαβε το ποσό των 20 υπερπύρων την ημέρα της γιορτής του Αρχάγγελου Μιχαήλ, μέρος ενός μεγαλύτερου ποσού 300 υπερπύρων που εκείνος οφείλει να αποδώσει για την προίκα της. Ο σχετικός διακανονισμός φαίνεται πως ορίστηκε από το Δούκα της Κρήτης, τον Ιάκωβο Θεόπουλο, και τους συμβούλους του. Αν και γνωρίζουμε το ποσό της δόσης που καταβάλλεται κάθε χρόνο, δε δηλώνεται το υπολοιπόμενο ποσό, αλλά ούτε και το ποια δόση είναι η συγκεκριμένη. Πρόκειται λοιπόν, για το γάμο δυο Βενετών, όπως προκύπτει από τα επώνυμα τους, που συνάπτουν συμβολαιογραφική πράξη παρουσία του Δούκα του νησιού. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι επρόκειτο για οικογένειες σημαντικές στην τοπική κοινωνία. Είναι ακόμη χαρακτηριστικό το γεγονός ότι καθορίζεται ως ημέρα εξόφλησης της δόσης μια θρησκευτική εορτή, πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

881.

9 Οκτωβρίου 1304

Die .VIII. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iacobus Pantaleo filius divisus a Nicolao Pantaleo habitator Candide tibi Cecilie filie quondam Marci Geno dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva, quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus ad usuum Veneciarum libras mille. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo et igitur in antea te securam reddo in perpetuum et quietam, quia nichil inde remansit. Et ad hec autem insuper manifestum facio ego suprascriptus Nicolaus Pantaleo habitator Candide cum meis heredibus tibi suprascripte Cecilie uxori suprascripti Iacobi filii mei, nurui mee, et tuis successoribus quia recipio te et totam tuam suprascriptam repromissam que est librarum mille super me et omnibus meis bonis mobilibus et immobilibus habitis et habendis, ita quod quandocumque tu in vita tua aut tui commissarii vel successores post mortem tua veneris te ad appacandum de suprascripta tua repromissa et tunc de bonis et habere suprascripti viri tui, filii mei, non fuerit inventum tantum quod sufficiat ad solucionem suprascripte tue repromisse. Ex tunc plenam virtutem et potestatem habeas tu in vita tua aut tui commissarii vel successores habeant post mortem tuam te reverti super me et omnibus bonis meis mobilibus et immobilibus, habitis et habendis ad appacandum te de suprascripta tua repromissa vel de eo quod defecerit ad solucionem suprascripte tue repromisse. Sub pena consueta et contractu firmo et cetera. Testes Marinus Flabani et Angelus Beaqua. Complete et dare.

Ego Iacobus de Iordano notarius et cancellarius extraxi hanc cartam de mandato Signorie etiam sine subscription testium quia erant mortui ambo.

Ο Ιάκωβος Πανταλέων βεβαιώνει τη σύζυγό του ότι έλαβε την προίκα της και ο πατέρας του δηλώνει ότι ο ίδιος θα την εξασφαλίσει, όποτε του ζητηθεί.

Στις 9 Οκτωβρίου 1304 ο Ιάκωβος Πανταλέων, γιος του Νικολάου Πανταλέων και κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Cecilia, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα αυτή σύμφωνα με τη βενετική συνήθεια αποτελούνταν από μετρητά και άλλα πράγματα και ανερχόταν στις 1.000 λίβρες. Πρόκειται για ένα πολύ υψηλό ποσό και εξίσου σημαντική είναι και η μνεία στη βενετική συνήθεια. Μονάδα μέτρησης στη συγκεκριμένη πράξη είναι οι βενετικές λίβρες και όχι το υπέρπυρο που συνηθίζεται στην πλειονότητα των πράξεων. Όπως αντιλαμβανόμαστε, η πράξη αφορά άτομα βενετικής καταγωγής που μένουν στο Χάνδακα, διατηρούν ωστόσο τις βενετικές συνήθειες. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ο χαρακτηρισμός του Ιάκωβου, ως γιου ‘χειραφετημένου’, δηλ. ανεξάρτητου, που έχει αποκοπεί από την πατρική εστία και ζει μόνος του. Στη συνέχεια της πράξης ο πατέρας του, ο Νικόλαος, βεβαιώνει τη νύφη του, τη Cecilia, ότι ο ίδιος κρατά την προίκα της, είναι υπεύθυνος γι’ αυτήν και θα την αποδώσει στην ίδια ή στους κληρονόμους της, εάν δεν έχει τη δυνατότητα ο σύζυγός της. Ο ίδιος δηλώνει πως θα καλύψει το ποσό της προίκας με κινητά και ακίνητα. Στο τέλος της πράξης υπάρχει η σημείωση του Ιάκωβου de Iordano, νοτάριου και καγκελλάριου, ο οποίος αντέγραψε τη συγκεκριμένη πράξη μετά από αίτημα της Σινιορίας, γιατί και οι δυο μάρτυρες ήταν νεκροί.

886.

11 Οκτωβρίου 1304

Die .XI. intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Vaxili Plutino vilanus domini Alexii Calergi habitator in casali Sancti Georgii cum meis heredibus tibi Georgio Falcon habitatori in castro Agio Aurio et tuis heredibus de tota illa repromissa magna vel parva quam tibi dedi pro repromissa Podhe quondam uxoris tue, filie mee, tempore vestre desponsationis. Que Podha obuit intestata sine herede. Nunc autem quia tu de ipsa repromissa me tamquam successorem bonorum suprascripte filie mee me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securum reddo in perpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Andreas Simeon et Marinus Ystrego. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Βασίλης Plutino δηλώνει ότι έδωσε την προίκα της κόρης του, της Πόθας, στο Γεώργιο Falcon.

Στις 11 Οκτωβρίου 1304 ο Βασίλης Plutino, κάτοικος του χωριού Άγιος Γεώργιος, δηλώνει και βεβαιώνει τον Γεώργιο Falcon, κάτοικο του κάστρου Agio Aurio, ότι παρέλαβε την προίκα της κόρης του, της Πόθας. Η ιδιότητα των συμβαλλόμενων δηλώνεται με λεπτομέρεια και κυρίως του Βασίλη Plutino, ο οποίος παρουσιάζεται ως βιλάνος του Αλεξίου Καλλέργη. Κατανοούμε πλήρως αυτή τη μνεία, διότι όπως είναι γνωστό, οι βιλάνοι ήταν άνθρωποι που ανήκαν στους κυρίους τους, χωρίς να έχουν προσωπικές ελευθερίες¹³². Εδώ παρουσιάζεται ένας βιλάνος να διαπραγματεύεται την επιστροφή της προίκας της κόρης του, η οποία δε βρίσκεται πια στη ζωή. Σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής, ο σύζυγός της υποχρεούται να επιστρέψει την προίκα στην οικογένεια της συζύγου του, δεδομένου ότι δεν απέκτησαν απογόνους. Στην περίπτωση που η Πόθα δεν απεβίωσε άτεκνη, το ποσό της προίκας της, το οποίο δεν κατονομάζεται, θα περνούσε στους κληρονόμους της. Δεν πληροφορούμαστε από το έγγραφο εάν ο σύζυγος της Πόθας, ο Γεώργιος, ήταν βιλάνος, όπως επίσης δε δίνεται καμιά πληροφορία για την επαγγελματική του ιδιότητα. Οι παραπάνω μάρτυρες εντοπίζονται σε πολλές ακόμη πράξεις του πρωτόκολλου.

997.

5 Νοεμβρίου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Matheus Taiapetra filius naturalis quondam prepositi de cha Taiapetra habitator Candide tibi Kierane filie Iohannis Dhoxemeni quondam dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .C. de quibus te securam reddo in perpetuum et quietam. Quia nichil inde remansit et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Bertucius Montechi et Marcus de Milano. Complere et dare.

Non. III.]

Ο Ματθαίος Taiapetra βεβαιώνει τη σύζυγό του, την κυρ' Άννα, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 100 υπερπύρων.

Στις 5 Νοεμβρίου 1304 ο Ματθαίος Taiapetra, φυσικό τέκνο του Taiapetra, βεβαιώνει την κυρ' Άννα, κόρη του Ιωάννη Δοξεμένη και σύζυγό του, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Ματθαίος γεννήθηκε εκτός γάμου, ωστόσο αναγνωρίστηκε από τον πατέρα του και για το λόγο αυτό αναφέρεται ως φυσικό τέκνο. Η συγκεκριμένη προίκα αποτελείται από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και η αξία της φτάνει τα 100 υπέρπυρα.

¹³² Βλ. Γάσπαρης Χ. 1998.

Δηλώνεται ξεκάθαρα ότι δεν υπολείπεται τίποτα άλλο, από όσα είχαν συμφωνηθεί. Πρόκειται λοιπόν, για το γάμο ενός Βενετού και μιας Ελληνίδας που διαμένουν στο Χάνδακα. Οι δυο μάρτυρες της πράξης φαίνεται πως είναι Λατίνοι, λόγω των επωνύμων τους και μάλιστα ο ένας ίσως κατάγεται από το Μιλάνο (Marcus de Milano). Τέλος, για την πράξη αυτή δε δόθηκε αντίγραφο από το νοτάριο.

1001.

8 Νοεμβρίου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Andreas Lambardo habitator in casali Staurachi cum meis heredibus tibi Cilie filie Iohannis Boni Bello dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit de super toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .LXXII. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes A[ndreas] Simeon et Phylipus Michael. Complere et dare.

Non.]

Ο Ανδρέας Lambardo βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Κίλια, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 72 υπερπύρων.

Στις 8 Νοεμβρίου 1304, ο Ανδρέας Lambardo βεβαιώνει τη σύζυγό του την Κίλια, κόρη του Ιωάννη Βονο λεγόμενου Bello, ότι έλαβε την προίκα της. Όπως προκύπτει από τα επώνυμα των συμβαλλομένων φαίνεται πως προέρχονται από οικογένειες βενετικής καταγωγής που ζουν στο νησί. Ο σύζυγος δηλώνεται ότι κατοικεί στο χωριό Σταυράκια, ενώ για τη σύζυγο δε δίνεται καμιά σχετική πληροφορία. Η προίκα απαρτιζόταν από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν και ανέρχεται στα 72 υπέρπυρα. Τέλος, μαρτυρούν δυο άτομα ιταλικής καταγωγής και πληροφορούμαστε πως δε δόθηκε αντίγραφο από το νοτάριο.

1033.

22 Νοεμβρίου 1304

Die nono exeunte. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nicola Ierano filius divisus a Georgio Ierano, eodem patre hic presenti, habitator in casali Silamo tibi Cali filie Iohannis Englese dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quod pro te michi in die nostre desponsacionis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimatis yperpera .C. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene

et perfecte appacasti et deliberasti amodo igitur in antea te securum reddo in perpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes A[ndreas] Simeon et Angelus Leocari. Complere et dare.

Non.]

Ο Νικόλαος Ierano βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Καλή, πως έλαβε την προίκα της αξίας 100 υπερπύρων.

Στις 22 Νοεμβρίου 1304 ο Νικόλαος Ierano με την παρουσία του πατέρα του, του Γεώργιου Ierano, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Καλή κόρη του Ιωάννη Englese, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η προίκα σε χρήματα και άλλα πράγματα εκτιμήθηκε στα 100 υπερπύρα. Ο παραπάνω Νικόλαος παρουσιάζεται χειραφετημένος από την πατρική εξουσία, δηλ. έχει ανεξαρτητοποιηθεί από την οικογένεια του και ζει μόνος του. Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ο τόπος κατοικίας του συζύγου, το χωριό Σίλαμο. Τέλος, οι μάρτυρες για την πράξη αυτή είναι δυο, εκ των οποίων ο πρώτος φαίνεται πως αποτελεί σταθερό συνεργάτη του νοτάριου με τη συχνότητα που εμφανίζεται.

1044.

24 Νοεμβρίου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Marcus Barbo habitator in casali Macrendigho cum meis heredibus tibi Margarite filie Vaxili de Carceribus dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et rebus extimatis yperpera .DC. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in ante te securam reddo in perpetuum et cetera, quia nichil inde remansit et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Grimaldi notarius et Marinus Ystrego et A[ndreas] Simeon. Complere et dare.

Ο Μάρκος Barbo βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαργαρίτα, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 600 υπερπύρων.

Στις 24 Νοεμβρίου 1304 ο Μάρκος Barbo, κάτοικος του χωριού Μακρυτοίχος, βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαργαρίτα, την κόρη του Βασίλη de Carceribus, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν στο όνομα της. Το ύψος της προίκας σε χρήμα και πράγματα φτάνει τα 600 υπερπύρα, ένα ποσό αρκετά υψηλό. Τέλος, όσον αφορά τους μάρτυρες αυτοί είναι τρεις, ένας εκ των οποίων είναι νοτάριος,

αποδεικνύοντας για ακόμη μια φορά τη συνεργασία και την αμοιβαία βοήθεια μεταξύ των επαγγελματιών νοταρίων.

1153.

27 Δεκεμβρίου 1304

Die .V. exeunte. Testificamur nos Vaxili Samaia habitator in casali Sundhaniti et Nicolaus Sela habitator in casali Cataia, turme Millepotamensi et in veritate dicimus quod audivimus ab ore Dheologici Grammaticopulo habitatoris in burgo Candide quod ipse debebat habere pro repromissa Kierane Ghamerene uxoris sua yperpera .C. de quibus ipse recepit yperpera .XL. in denariis et pro allis yperperis .LX. Nicola Ghameti eius cognatus fecit eum fieri franchum, in qua franchitate computavit sibi dicta yperpera .LX. De quibus yperperis .C. ipse clamavit se bonum, contentum et appacatum. Et hec per verum et cetera. Testes P Fradelo et A[ndreas] Simeon. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Βασίλης Samaia και ο Νικόλαος Sela μαρτυρούν πως ο Θεολόγος Γραμματικόπουλος έλαβε την προίκα της συζύγου του, της κυρ' Άννας.

Στις 27 Δεκεμβρίου 1304 ο Βασίλης Samaia και ο Νικόλαος Sela, κάτοικοι των χωριών Αυδανίτες και Cataia αντίστοιχα, της τούρμας του Μυλοποτάμου, μαρτυρούν ότι ο Θεολόγος Γραμματικόπουλος, κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, έλαβε την προίκα της συζύγου του. Το ύψος της προίκας έφτανε τα 100 υπέρπυρα, τα 40 εκ των οποίων τα έλαβε σε μετρητά και τα υπόλοιπα 60 χρησιμοποιήθηκαν για την εξαγορά της ελευθερίας του. Αναφέρεται ακόμη, πως ο γαμπρός έμεινε ικανοποιημένος. Από την ύπαρξη της πράξης αυτής αντιλαμβανόμαστε πως είχε δημιουργηθεί πρόβλημα μεταξύ των δυο οικογενειών για την απόδοση της προίκας. Ωστόσο, για τα άτομα που επιβεβαιώνουν την απόδοση των προικώων δεν έχουμε καμιά επιπλέον πληροφορία. Προφανώς, πρόκειται για πρόσωπα γνωστά στις δυο οικογένειες και πιθανόν να ήταν παρόντες κατά τη σύνταξη του προικοσυμφώνου. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, αν και κατάγονται από την τούρμα του Μυλοποτάμου, απαντώνται σε πρωτόκολλο νοταρίου του Χάνδακα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η νύφη καταγόταν από την περιοχή του Μυλοπόταμου και οι παραπάνω μάρτυρες γνώριζαν την οικογένειά της, ωστόσο η πράξη συντάχθηκε στο Χάνδακα, καθώς το ζευγάρι προφανώς διέμενε στο βούργο του Χάνδακα, του οποίου κάτοικος δηλώνεται ο γαμπρός, ο Θεολόγος Γραμματικόπουλος. Επίσης, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η πράξη συντάχθηκε στο Χάνδακα και όχι στο Μυλοπόταμο, διότι πολλές φορές δεν υπήρχαν νοτάριοι στα κάστρα, όπως ήταν ο Μυλοπόταμος.

1158.

31 Δεκεμβρίου 1304

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Petrus Faber dictus Bucacha habitator in castro Belvidere tibi Herini filie quondam Petri Sabathini dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .C. Nunc autem et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo et cetera. Testes A[ndreas] Simeon et Angelus Salomon. Complere et dare.

Ο Πέτρος Faber κάτοικος του Κάστρου Belvidere διαβεβαιώνει τη σύζυγό του, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 100 υπέρπυρων.

Στις 31 Δεκεμβρίου 1304 ο Πέτρος Faber, ο λεγόμενος Μπουκαχάς, κάτοικος του Κάστρου Belvidere, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ειρήνη κόρη του ποτέ Πέτρου Sabathini, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν στο όνομά της. Η προίκα αποτελούνταν από χρήματα και άλλα πράγματα και ανερχόταν στα 100 υπέρπυρα. Εντύπωση προκαλεί στην πράξη αυτή το γεγονός ότι ο σύζυγος αποκαλείται με το παρωνύμιό του, προφανώς για να διακριθεί εύκολα από κάποιο συνονόματό του ή απλά γιατί ήταν με αυτό γνωστός στη μικρή κοινωνία του χωριού του. Το Κάστρο Belvidere βρίσκεται νοτιοανατολικά της σημερινής πόλης του Ηρακλείου, περίπου στην επαρχία Βιάννου. Για την παραπάνω πράξη μαρτυρούν δυο άτομα. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η πράξη αυτή συντάχθηκε την τελευταία μέρα του έτους 1304, γεγονός που αποδεικνύει αφενός την εργατικότητα του συγκεκριμένου νοτάριου, ο οποίος εργάζεται ακόμη και την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, αφετέρου την ανάγκη των κατοίκων να επικυρώνουν με συμβολαιογραφικές πράξεις κάθε απόφασή τους, ακόμη και τις ημέρες των εορτών.

1176.

17 Ιανουαρίου 1305

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Marcus Simeon filius quondam Petri Simeonis habitator Candide tibi Agneti filie Iohannis de Raynaldo dilecte uxori mee de yperperis .CCCC., que suprascriptus Iohannes de Raynaldo pater tuus michi dedit et persolvit pro parte solucionis illorum yperperorum .DC. que debeo habere et recipere pro tua repromissa. Nunc autem quia suprascriptus pater tuus michi de suprascriptis yperperis .CCCC. pro parte solucionis predictorum .DC. yperperorum tue repromisse me bene et perfecte appacavit et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes suprascripti et Crescencius Alexandrino et N. Pasquasi et N. de Firmo. Complere et dare.

Ο Μάρκος Συμεών, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Αγνή, ότι έλαβε 400 υπέρπυρα από τον πατέρα της, μέρος της προίκας που του είχε υποσχεθεί.

Στις 17 Ιανουαρίου 1305 ο Μάρκος Συμεών, γιος του ποτέ Πέτρου Συμεών, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Αγνή κόρη του Ιωάννη Raynaldo, ότι έλαβε από τον πατέρα της 400 υπέρπυρα. Το ποσό αυτό αποτελεί μέρος της προίκας που του είχε υποσχεθεί για το γάμο με την κόρη του και το σύνολο αυτής ανέρχεται στα 600 υπέρπυρα, ποσό αρκετά υψηλό συγκρινόμενο με την πλειονότητα των πράξεων. Στη συγκεκριμένη πράξη δεν αναφέρεται πλήρως η συμφωνία που είχαν κάνει, δηλ. πότε συντάχθηκε το προικοσύμφωνο, από ποιον, σε πόσες δόσεις ορίστηκε να εξοφληθεί το ποσό, πότε ακριβώς θα καταβάλλονταν οι δόσεις και αυτό αποτελεί εξαίρεση για τέτοιου είδους πράξη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ίσως να μην είχε γίνει διακανονισμός ή απλά ο νοτάριος παραλείπει να τον αναφέρει. Τέλος, μάρτυρες είναι τρία άτομα που, όπως προκύπτει, είναι σταθεροί συνεργάτες του νοτάριου.

1214.

7 Φεβρουαρίου 1305

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Raynerius Geno habitator Candide tibi Fresiende filie quondam Petri Karavelo dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit. Que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus yperpera .DCCC. Nunc autem quia tu de suprascripta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securam reddo in perpetuum et cetera. Sub pena consueta et contractu firmo. Testes Iacob Belli, P[etrus] Barastro. Complere et dare.

Ο Raynerius Geno, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Fresiende, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 800 υπερπύρων.

Στις 7 Φεβρουαρίου 1305 ο Raynerius Geno, κάτοικος του Χάνδακα, διαβεβαιώνει τη σύζυγο του, τη Fresiende κόρη του ποτέ Πέτρου Karavelo, ότι έλαβε την προίκα που του είχαν υποσχεθεί στο όνομά της. Πρόκειται λοιπόν, για το γάμο δυο κατοίκων του Χάνδακα που πιθανόν είναι βενετικής καταγωγής. Το μέγεθος της προίκας ανέρχεται στα 800 υπέρπυρα και αποτελείται από χρήματα και άλλα πράγματα που εκτιμήθηκαν. Το ποσό αυτό είναι αρκετά σημαντικό, καθώς είναι από τα υψηλότερα που συναντούμε σε πράξεις της εποχής. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η πράξη αυτή συνδέεται με την πράξη 790 (19 Ιουνίου 1304), παρόλο που δεν υπάρχει σχετική αναφορά. Πιθανότατα, η συγκεκριμένη πράξη αποτελεί την εξόφληση της προίκας, η

οποία καταβλήθηκε σε δόσεις. Μας προβληματίζει βέβαια το γεγονός ότι δεν αναφέρθηκε ότι ήταν η τελευταία δόση, για να ακολουθήσει τώρα η εξοφλητική πράξη. Για την πράξη αυτή μαρτυρούν δυο Βενετοί.

della Rocca R.M. 1950, Benvenuto de Brixano, Notario in Candia (1301 – 1302), Βενετία.

Το συγκεκριμένο πρωτόκολλο αποτελείται από ένα και μοναδικό τετράδιο τριάντα φύλλων με διαστάσεις 48×31,5εκ. Η γραφή είναι πλαγιαστή, δίχως καλλιγραφίες, σύμφωνα με τη βενετική σχολή. Όπως συνήθως, το σημάδι των Καλλένδων επαναλαμβάνεται πιστά κάθε μήνα και στο συγκεκριμένο νοτάριο. Οι εγγραφές διακρίνονται μεταξύ τους από ένα λευκό πλαίσιο, γι' αυτές όμως που έχει δοθεί απόδειξη πληρωμής, σύμφωνα με ότι αναφέρουν οι κανονισμοί, διαπιστώνουμε πως είναι ενταγμένες μέσα σε ένα πλαίσιο. Σε περίπτωση που ο νοτάριος θέλει να διαγράψει μια πράξη, χρησιμοποιεί δυο μπάρες και εάν έχει ακυρωθεί η πράξη προτού τεθεί σε ισχύ, τότε η γραφή είναι καλυμμένη από πυκνές οριζόντιες γραμμές.

Παρατηρούμε ότι στο πρωτόκολλο είναι συχνά τα λάθη, όπως επίσης οι φράσεις που προστίθενται εκ των υστέρων ή απαλείφονται, οι υποσημειώσεις και γενικότερα η ακαταστασία και η σύγχυση είναι αυτά που χαρακτηρίζουν το πρωτόκολλο. Επίσης, δεν είναι σπάνιο να παραμένουν κενά σημεία για να συμπληρωθούν στη συνέχεια με ονόματα που έχουν παραλειφθεί. Στο περιθώριο σχεδόν όλων των συμβολαίων βρίσκονται οι συντομογραφίες *Solvit* ή *Non* που υποδεικνύουν εάν δόθηκε αντίγραφο στους ενδιαφερόμενους.

Τα έγγραφα που συνολικά είναι 588 καλύπτουν χρονικά την περίοδο από 8 Απριλίου 1301 έως 3 Φεβρουαρίου 1302, εκτός από τις πράξεις 312 και 313 που είναι λίγο μεταγενέστερες, και την πράξη 363 που προστέθηκε από το ίδιο χέρι με ημερομηνία 27 Μαΐου 1302. Το κατάστιχο αποδίδεται με βεβαιότητα στο νοτάριο Benvenuto de Brixano, καθώς σε δυο σημεία εντοπίζεται η φράση «*infrascripti notarii, mei Benvenuti*». Επίσης, στην πράξη 113 αναφέρεται: «*manifestacionis cartula testata et robotata manu Benvenuti de Brix*».

8.

9 Απριλίου 1301

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Antonius calegarius filius quondam Ianiçi habitator Candide cum meis heredibus tibi Veronese filie quondam Guillelmi de Verona habitatrici Candide dillecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva que michi pro te tempore nostre disponsacionis dare promisit dominus M. Delphyno quondam ..... Crete que vero fuit desuper toto perpera .LV. Nunc autem et cet.

Ο Αντώνιος διαβεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Veronese, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 55 υπερπύρων.

Στις 9 Απριλίου 1301 ο Αντώνιος, κάτοικος του Χάνδακα και τσαγκάρης στο επάγγελμα, με συμβολαιογραφική πράξη βεβαιώνει τη σύζυγο του, ότι έλαβε την προίκα της. Πληροφορούμαστε ακόμη ότι η οικογένεια της νύφης κατάγεται από τη Βερόνα και κατοικεί στο Χάνδακα. Πρόκειται λοιπόν, για μια ακόμη οικογένεια της β. Ιταλίας που εγκαταστάθηκε στο νησί της Κρήτης. Εντύπωση στη συγκεκριμένη πράξη προκαλεί το γεγονός ότι ως προικοδότης εμφανίζεται ο κύριος M. Delphyno, πρόσωπο για το οποίο δεν μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία από το συγκεκριμένο πρωτόκολλο και κυρίως ποια σχέση τον συνδέει με την οικογένεια της νύφης. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να κάνουμε τις εξής υποθέσεις: η Veronese παρουσιάζεται ορφανή και πιθανότατα κάποιος από τους οικονομικά και κοινωνικά ισχυρούς της περιοχής, όπως δηλώνει το προσωνύμιο *dominus*, ανέλαβε την προικοδότησή της. Βέβαια, πρόκειται για ένα από τα μικρότερα ποσά που συναντούμε σε προικοδοτήσεις της εποχής. Το επάγγελμα του τσαγκάρη ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο, αν και υπήρχε διάκριση μεταξύ των όρων *callegarius-cerdo*¹³³. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι δεν εμφανίζονται στο συμβόλαιο αυτό μάρτυρες, γιατί ίσως η πράξη να είναι ημιτελής ή απλά να παραλείφθηκαν από το νοτάριο.

31.

16 Απριλίου 1301

Non.]

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iacobelus filius quondam Amici Suriani habitator dicte Candide cum meis heredibus tibi Agneti filie Petri Achindino habitatrici dicte Candide uxori mee dillecte et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tu tempore nostre disponsacionis seu dictus

¹³³ Οι *cerdones* ήταν αυτοί που επιδιόρθωναν παπούτσια, δουλεύοντας με το ήδη υπάρχον δέρμα. Αντίθετα, οι *caligarii* ήταν αυτοί που έφτιαχναν καινούρια υποδήματα. Βλ. Mckee S. 2000, 94.

pater tuus michi pro te dare promissa fuit, que fuit inter denarios et alias res computatas perpera .C. Nunc autem et cet. Testes suprascripti. Complere et dare.

Ο Iacobelus, ο γιος του ποτέ Amici Suriani, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Ανέτα, κόρη του Πέτρου Achindino, ότι έλαβε τη προίκα της αξίας 100 υπερπύρων.

Στις 16 Απριλίου 1301 ο Iacobelus, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει τη σύζυγο του την Αγνή, επίσης κάτοικο του Χάνδακα, ότι έλαβε την προίκα που του είχε υποσχεθεί ο πατέρας της. Η προίκα, αξίας εκατό υπερπύρων, αποτελούνταν από χρήματα και πράγματα που εκτιμήθηκαν. Αξίζει να αναφερθεί πως τα ονόματα των μαρτύρων δεν αναφέρονται, ωστόσο υπάρχει η ένδειξη «suprascripti». Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι την ίδια μέρα προηγήθηκε συμβόλαιο μεταξύ των ίδιων ατόμων και ο νοτάριος εννοεί τους μάρτυρες της πράξης αυτής. Αυτό ήταν μια συνήθης τακτική των νοταρίων που τους εξυπηρετούσε στην οικονομία χώρου και χρόνου. Όντως, η πράξη σχετίζεται με την αμέσως προηγούμενη, όπου η μητέρα του γαμπρού, η Μαρία, βεβαιώνει το γιο της τον Iacobelus, ότι έλαβε όσα της αναλογούσαν από την προίκα της¹³⁴. Με το διακανονισμό λοιπόν της προίκας, διευθετήθηκαν και θέματα σχετικά με την οικογενειακή περιουσία. Τέλος, με την ένδειξη Non. δηλώνεται πως ο νοτάριος δεν έδωσε αντίγραφο στους ενδιαφερόμενους.

40.

16 Απριλίου 1301

Non.]

Die eodem. Manifestum facimus. Plenam et irrevocabilem securitatem facimus ego Iohannes Burgondione habitator Candide filius quondam Iacobi Burgondione habitator et tuis heredibus cum meis heredibus tibi Flordellice filie quondam Iacobi Bolani dilecte uxori mee et tuis heredibus successoribus de tota illa repromissa magna vel parva que michi pro te tempore nostre disponsacionis dare promissa fuit, nunc autem, que fuit perpera .VII.C. Nunc autem et cet. Ad hec autem manifestum facimus nos Nicolaus Abramo maior et Petrus Burgondione habitatores Candide cum nostris heredibus tibi suprascripte Flordelice et tuis successoribus quia recepimus totam et cunctam suprascriptam repromissam super nos et omnibus bonis nostris ita quod quandocumque tu in vita tua aut tui comisarii vel successores venerint se ad appacandum et tunc tantum de bonis suprascripti viri tui non invenerint tantum quod suficeret ad solucionem dicte tue repromisse, tunc potestatem habeas rediendi te super nos et bonis nostris et cet. Verumtamen, est quod quando dictus vir tuus feudum emerit ita quod predicta tua repromissa investiretur in eo, non tenemini plus ad

¹³⁴ Βλ. παράρτημα 5.

dictam tuam repromissam et tunc cum tibi erit obligatus non plus erimus tibi obligati. Si igitur et cet. Testes Comes, P. de ..... Complere et dare.

Ο Ιωάννης Burgondione βεβαιώνει τη σύζυγο του Flordellica, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 700 υπερπύρων. Επίσης, οι Νικόλαος Abramo και Πέτρος Burgondione βεβαιώνουν τη Flordellica, ότι αυτοί είναι οι εγγυητές για την προίκα της.

Στις 16 Απριλίου ο νοτάριος Benvenuto de Brixano συντάσσει μια πράξη που αποτελείται από δυο μέρη και σχετίζεται με την προίκα της Flordellica, της κόρης του ποτέ Ιάκωβου Bolani. Το πρώτο τμήμα της είναι η βεβαίωση παραλαβής της προίκας από το σύζυγο της και το αμέσως επόμενο η εγγύηση επιστροφής της. Ο σύζυγός της, ο Ιωάννης, την βεβαιώνει ότι έλαβε τα 700 υπέρπυρα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Την προίκα αυτή, όπως δηλώνεται την κρατούσαν ο Νικόλαος Abramo και ο Πέτρος Burgondione και ήταν εγγυητές σε περίπτωση επιστροφής της. Συγκεκριμένα, εάν ο σύζυγός της δεν κατάφερνε να συγκεντρώσει από την επένδυση που έκανε το ποσό της προίκας, οι δυο εγγυητές υποχρεώνονταν να την αποδώσουν. Στη συνέχεια, πληροφορούμαστε ότι από τη στιγμή που ο σύζυγός της αγόρασε ένα φέουδο, η προίκα της επενδύθηκε σε αυτό και επομένως η επιστροφή βαρύνει πλέον το σύζυγο. Ο Πέτρος Burgondione ίσως είναι ο αδερφός ή κάποιος συγγενής του γαμπρού, για το Νικόλαο Abramo όμως δε γνωρίζουμε ποια σχέση τον συνδέει με την οικογένεια. Πρόκειται για μια πολύ συνήθη τακτική που συναντάται και σε άλλα προικοσύμφωνα της περιόδου, όπου την προίκα την κρατούν τρίτοι προκειμένου να την εξασφαλίσουν. Ως μάρτυρας εμφανίζεται ο Comes, πρόσωπο που απαντάται με την ιδιότητα αυτή σε 162 ακόμη πράξεις. Στο υπόμνημα αναφέρεται πως η πράξη φέρει διαγραμμίσεις, γεγονός που δηλώνει ότι έχει διαγραφεί. Επομένως, κατανοούμε ότι δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο η ανάγνωση και η μεταγραφή της.

124.

19 Μαΐου 1301

Solvit.]

Die eodem. Per virtutem et potestatem unius testamenti cartule et cet, plenam et irrevocabilem securitatem facimus nos Benevenuta olim meseta et Marchesina relicta Martini Asinulo habitatrices Candide, comisarie Beatricis relicte Iohannis Berengo cum nostris successoribus tibi Iohanni Berengo et tuis heredibus de tota illa quantitate repromisse dicte Beatricis uxoris tue nobis comise que fuit perpera .CL. Nunc autem et cet.

Πρόκειται για εξοφλητική πράξη επιστροφής της προίκας ύψους 150 υπερπύρων από το σύζυγο της Βεατρίκης.

Με την πράξη της 19^{ης} Μαΐου 1301 εμφανίζονται η Μπενβενούτα και η Μαρκεζίνα, κάτοικοι του Χάνδακα, ως εκτελέστριες της διαθήκης της Βεατρικής, στις οποίες ο σύζυγος της Βεατρικής, ο Ιωάννης Berengo, παραδίδει την προίκα της μακαρίτισσας συζύγου του, όπως η ίδια όρισε στη διαθήκη της. Πρόκειται λοιπόν για μια εξοφλητική πράξη, στην οποία όμως δε δηλώνονται μάρτυρες. Όσον αφορά τις δυο παραπάνω γυναίκες που παρουσιάζονται ως εκτελέστριες της διαθήκης της Βεατρικής, δε γνωρίζουμε ποια σχέση είχαν με τη μακαρίτισσα. Τέλος, με την ένδειξη *Solvit* δηλώνεται ότι ο νοτάριος συνέταξε αντίγραφο της πράξης για τους ενδιαφερόμενους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο παρουσιάζει η ιδιότητα του φοροεισπράκτορα με την οποία εμφανίζεται η Μπενβενούτα, καθώς πρόκειται για ένα επάγγελμα που θα περίμενε κανείς να το ασκεί άνδρας, εφόσον οι γυναίκες έχουν παράδοση σε επαγγέλματα που σχετίζονται περισσότερο με την οικιακή ζωή και τη γυναικεία φύση τους¹³⁵. Το παραπάνω έγγραφο σχετίζεται με την πράξη 395 του ίδιου πρωτοκόλλου, η οποία συντάχθηκε στις 2 Οκτωβρίου του ίδιου έτους¹³⁶, στην οποία ο Ιωάννης Berengo βεβαιώνει τις δυο εκτελέστριες της διαθήκης της συζύγου του ότι έχουν στα χέρια τους όσα ο ίδιος όφειλε και ανήκαν στη σύζυγο του σε μετρητά και αντικείμενα, τόσο πριν όσο και μετά το θάνατό της. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στην πράξη 395 το *meseta* γράφεται με κεφαλαίο και προφανώς πρόκειται για το επώνυμο της Μπενβενούτα. Στην περίπτωση αυτή η παρατήρηση που κάναμε για την επαγγελματική ιδιότητα, δεν ισχύει. Ωστόσο, ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο που δηλώνει ίσως μια πιο αναβαθμισμένη θέση των γυναικών από αυτή που προβάλλεται συνήθως είναι η επιλογή γυναικών ως εκτελεστριών διαθήκης.

138.

25 Μαΐου 1301

Solvit.]

Die XXV. Manifestum facio ego Bartolomeus Franco habitator Candide quia cum meis heredibus tibi Helene filie Georgii Cumeno habitatrici Candide suprascripte et tuis successoribus quia pro toto eo quod tibi dare tenebar de eo quod a te receperam pro tua repromissa, tibi ad dandum remansi perpera XL ut in una cartula securitatis continebatur tibi per hos terminos persolvenda, silicet per totum mensem septembris perpera X et inde in antea omni anno per totum quemlibet mensem septembris perpera X donec de dictis perperis XL tibi solutum sit. Hec autem sub pena dupli pro

¹³⁵ Όπως τροφός, ταβερνιάρισα, υφάντρα, υπηρέτρια, ράφτρια, μαμμή, κ.ά.

¹³⁶ *Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Berengo habitator Candide cum meis heredibus vobis Benevenuta Mesete et Marchisine Asinulo abitatricibus Candide et vestris heredibus de omni eo quod habuistis et recepistis vel ad manus vestras devenire potuerit de bonis meis quocumque michi in denariis vel rebus ad mortem, post mortem et ante mortem uxoris mee. Nunc autem et cet. Testes Comes et Raca. Complere et dare.*

quolibet termino. Testes Iacobus de Mezo, Iohannes Burgondione et N. Picolo. Complere et dare.

Βεβαίωση του Βαρθολομαίου Franco ότι έγινε διακανονισμός του υπολοίπου της προίκας της Ελένης.

Ο Βαρθολομαίος Franco, κάτοικος του Χάνδακα, δηλώνει στην Ελένη την κόρη του Γεώργιου Κούμενου, κατοίκου του Χάνδακα, πως για την προίκα της που κρατά ο ίδιος υπολείπονται 40 υπέρπυρα. Από αυτά οφείλει ως τον Σεπτέμβρη να δώσει 10 υπέρπυρα και τα υπόλοιπα σε ισόποσες δόσεις υποχρεούται να τα καταβάλλει το Σεπτέμβρη κάθε έτους, ώσπου να αποπληρωθούν. Υπάρχει και ποινική ρήτρα για το χρονικό διάστημα που αναφέρεται και ορίζεται στην καταβολή του διπλάσιου ποσού. Μολονότι ήταν συνηθισμένη πρακτική να παραδίδεται η προίκα σε εγγυητή έξω από την άμεση οικογένεια, προκαλεί ερωτηματικά ποιος μπορεί να είναι ο Βαρθολομαίος Franco. Ως μάρτυρες απαντώνται ο Ιάκωβος de Mezo, ο Ιωάννης Burgondione, τον οποίο συναντήσαμε ως συμβαλλόμενο πρόσωπο σε παραπάνω πράξη και ο N. Picolo. Ο τελευταίος πιθανόν να είναι ο γνωστός νοτάριος που έδρασε στην πόλη την ίδια εποχή.

149.

30 Μαΐου 1301

Solvit.]

Die penultimo. Per virtutem et potestatem unius manifestacionis, donacionis et transactacionis cartule testate et robotate manu infrascripti notarii, facta currente anno Domini .Mo. ducentesimo .LXXXVIII., mense marcii, die .III^{or}. intrante, indicione .XII^a., Candide, per quam se manifesta fecit Potha Barocio habitatrix Candide quia cum suis successoribus dedit, donavit et alienavit Marie filie Georgii Cartario habitatrici Candide et suis successoribus totum illud quod dedit tempore quo Nicolaus Barbo promisit eam accipere in uxorem eidem nomine repromisse vel aliquo alio modo, tam in denariis quam in rebus, auro vel argento que sibi pertinere potuisent dicta de caussa, tam cum cartulis et testes quam sine, dans ei plenam potestatem vendendi, dandi donandi, excuciendi et cet. ut in ea legitur et eciam super eis ei fecit generalem comisionem ad excucienda predicta ut pater per eam, similiter manu infrascripti notarii factam eodem anno, mense, die et indicione suprascriptis, quare plenam et irrevocabilem securitatem facio ego suprascripta Maria cum meis successoribus tibi Nicolao Barbo suprascripto et tuis heredibus de omni eo quod dicte Pothe dare debuisti vel ab ea modo superius denotato recepisti. Nunc autem et cet. Testes Iohannes Barbo et N. Picolo. Complere et dare.

Η Μαρία δηλώνει ότι παρέλαβε όσα της κληροδότησε η Πόθα.

Στο έγγραφο αυτό της 30^{ης} Μαΐου 1301 περιέχεται η απόφαση της Πόθας να χαρίσει στη Μαρία όσα υποσχέθηκε στον Ν. Barbo προκειμένου να την παντρευτεί. Η απόφασή της αυτή πιστοποιήθηκε με δήλωσή της που συντάχθηκε από τον ίδιο νοτάριο στις 4 Μαρτίου 1299 στο Χάνδακα. Η Μαρία, αν και παρουσιάζεται ως κόρη του Γεώργιου Cartario, παρατηρούμε ότι λαμβάνει δωρεά από μια γυναίκα, της οποίας την ιδιότητα δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με βάση τα στοιχεία του εγγράφου. Πιθανολογώντας θα λέγαμε ότι η Πόθα ίσως ήταν άτεκνη και για το λόγο αυτό θέλησε να ενισχύσει κάποια κοπέλα οικονομικά αδύναμη από το ευρύτερο κοινωνικό της περιβάλλον. Πιστεύω πως εάν υπήρχε κάποιος συγγενικός δεσμός μεταξύ τους θα δηλωνόταν στο έγγραφο. Αυτά που υποσχέθηκε η Πόθα και αποτελούσαν την προίκα της ήταν χρήματα, αντικείμενα, χρυσός και ασήμι. Στο ίδιο έγγραφο, η Μαρία με τη σειρά της δηλώνει ότι παρέλαβε από το Νικόλαο Barbo, όλα όσα η Πόθα της είχε υποσχεθεί. Μεταξύ των μαρτύρων απαντάται για ακόμη μια φορά ο Ν. Picolo, καθώς επίσης και μέλος της οικογένειας Barbo. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τελικά δεν έγινε ο γάμος μεταξύ του Νικόλαου και της Πόθα, παρόλο που το τελευταίος το υποσχέθηκε και για το λόγο αυτό επιστρέφονται όσα η Πόθα του πρόσφερε. Παρατηρούμε λοιπόν πως ο ίδιος νοτάριος συνέταξε και τη δήλωση παραλαβής, καθώς και τη δωρεά της Πόθας δυο χρόνια νωρίτερα. Ήταν επομένως, ένας από τους νοτάριους της περιοχής τον οποίο εμπιστεύονταν οι παραπάνω οικογένειες για τη διευθέτηση των νομικών τους υποθέσεων.

196.

24 Ιουνίου 1301

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Barbo filius Pantaleonis Barbo habitator Candide cum meis heredibus tibi Margarite filie quondam Bartolomei de Perino habitatrici dicte Candide dilecte uxoris mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tu tempore nostre disponsacionis michi dare promisisti que vero fuit desuper toto in denariis et alliis rebus perpera .CCLX. Nunc autem et cet. Ad hec insuper manifestum facio ego Gabriel Barbo habitator Candide cum meis heredibus tibi suprascripte Margarite et tuis successoribus quia recepi te et suprascriptam tuam repromissam supra me et omnibus bonis meis ita quod quandocumque tu in vita tua aut tui comisarii vel successores venerint se ad appacandum et tunc non invenirent tantum de bonis suprascripti viri tui quod suficerent ad solucionem dicte tue repromisse, tunc potestatem habeas rediendi te aut tui comisarii vel successores super omnibus meis bonis mobilibus et immobilibus ac proprietatibus terrarum et casarum coopertarum et discopertarum. Verumtamen si dicta perpera investientur in terra vel domibus quod de predictis perperis sis segura, tunc non debet esse dicta repromissa supra me anplius. Si igitur et cet. Testes Vicencius de Militibus et Cenus de Brunaçano. Complere et dare.

Ο Ιωάννης Barbo βεβαιώνει ότι συμφώνησε και παρέλαβε την προίκα της συζύγου του, η οποία ανέρχεται στα 260 υπέρπυρα και ο Γαβριήλ Barbo δηλώνει πως την εγγυάται σε περίπτωση επιστροφής της.

197.

24 Ιουνίου 1301

Die eodem. Quia tu, Gabriel Barbo accepisti supra te et omnibus bonis tuis repromissam Margarite uxoris mee Iohannis Barbo que fuit perpera .CCLX. et te cum tuis heredibus obligasti pro ut in una securitatis et manifestacionis cartula a te et me inde facta hoc eodem anno, mense, die et indicione suprascriptis plenius continetur, ad hec autem manifestum facio ego soprascriptus Iohannes cum meis heredibus tibi suprascripto Gabrieli et tuis heredibus quia totam suprascriptam meam repromissam pro tua securitate in tua libera potestate do et designo ita quod cum ea posis negociari ad meum risicum et fortunam ad meam utilitatem sicut tibi melius bonum videbitur modo licito. Ita tamen quod de lucro predictorum denariorum nichil tangere debeam donec predicta perpera .CCLX. sint iuste complecta, nec predicta accipere, set ea posis in terra et dominus investire. Hec autem et cet. Testes suprascripti. Complere et dare.

Ο Ιωάννης Barbo, που εμφανίζεται στην προηγούμενη πράξη ως μάρτυρας, μετά από ένα μήνα περίπου παρουσιάζεται ο ίδιος ως συμβαλλόμενο πρόσωπο. Με την πρώτη πράξη βεβαιώνει τη σύζυγό του, τη Μαργαρίτα, ότι έλαβε τη προίκα της σε μετρητά και πράγματα που εκτιμήθηκαν στα 260 υπέρπυρα. Στη συνέχεια, ο Γαβριήλ Barbo, πιθανότατα συγγενής του Ιωάννη, απευθύνεται και αυτός στη Μαργαρίτα, στην οποία εγγυάται ότι σε περίπτωση που η ίδια ή κάποιος εκπρόσωπός της απαιτήσει για κάποιο λόγο την επιστροφή της προίκας και η περιουσία του συζύγου της δεν επαρκεί, τότε θα είναι εκείνος υπεύθυνος να την καλύψει. Αυτή θα επιστραφεί σε κινητά ή ακίνητα, καθώς τα υπέρπυρα που προαναφέρθηκαν επενδύθηκαν σε γη ή σπίτια για να είναι σίγουρα. Με την επόμενη πράξη ο Ιωάννης δηλώνει ότι παρέδωσε στον Γαβριήλ για φύλαξη την προίκα της συζύγου του, της Μαργαρίτας. Μπορεί να την επενδύσει στο εμπόριο, παίρνοντας ο ίδιος ο Ιωάννης και το ρίσκο αλλά και όποια ωφέλεια προκύψει. Σημειώνει μάλιστα ότι από τα κέρδη που θα προκύψουν ο σύζυγος δεσμεύεται να μην αγγίξει τίποτα μέχρι το κέρδος να φτάσει τα 260 υπ. που αποτελούν την προίκα, έτσι ώστε αυτή να είναι εξασφαλισμένη. Ακόμη, συμφωνείται ότι όταν συγκεντρωθούν από τα κέρδη τα 260 υπέρπυρα, αυτά θα πρέπει να επενδυθούν σε γη και κατοικίες, για να υπάρχουν προφανώς πάντα σε ακίνητη περιουσία. Τα υπόλοιπα χρήματα θα είναι τα κέρδη των δύο, δηλ. του συζύγου και του διαχειριστή.

Solvit.]

Die .IIIo. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Marcus peliparius filius quondam Donandi de Constantinopoli cum meis heredibus tibi Agneti filia Bartolomei de Perino, usori mee dillecte et tuis successoribus de tota tua repromissa que fuit desuper toto perpera .CL. Nunc autem et cet. Testes Comes, Iohannes Barbo et Ada Otonelo. Complere et dare.

Ο Μάρκος βεβαιώνει τη σύζυγό του, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 150 υπερπύρων.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1301 ο Μάρκος, γουναράς στο επάγγελμα, με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη, βεβαιώνει τη σύζυγό του, την Αγνή, ότι έλαβε την προίκα της. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Βαρθολομαίος de Perino, ο πατέρας της νύφης, εντοπίζεται και στην πράξη 196. Στην πράξη όμως εκείνη αναφέρεται ως νεκρός, ενώ εδώ δεν υπάρχει σχετική ένδειξη πριν το όνομά του. Ίσως να πρόκειται για παράλειψη του νοτάριου, ο οποίος όπως έχει ήδη αναφερθεί δεν χαρακτηρίζεται για την προσοχή και την επιμέλειά του, ή απλώς πρόκειται για άλλο μέλος της οικογένειας. Οι μάρτυρες που απαντώνται στην πράξη εντοπίζονται σε πληθώρα άλλων εγγράφων. Όπως και παραπάνω, με την ένδειξη *Solvit* πληροφορούμαστε ότι ο νοτάριος έδωσε αντίγραφο της πράξης στους συμβαλλόμενους.

Solvit.]

Die.XXIII. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Petrus Quirino filius quondam Michaelis Quirino habitator in casali Peneaidi cum meis heredibus tibi Chyrane filie quondam Michaelis Otonelo uxori mee dillecte et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam michi pro te dare promissa fuit, que vero repromissa fuit desuper toto in denariis et rebus perpera .XXXVIII. Nunc autem et cet. Testes Petrus de Grado, Ada Otonelus et Raça. Complere et dare.

Ο Πέτρος Quirino βεβαιώνει τη σύζυγό του, ότι έλαβε την προίκα της.

Ο Πέτρος Quirino, κάτοικος του χωριού Πενεράδι, απευθύνεται στη σύζυγό του την κυρ' Άννα προκειμένου να τη διαβεβαιώσει ότι έλαβε την προίκα που του είχαν υποσχεθεί για το γάμο τους. Η προίκα της, αξίας 39 υπερπύρων, αποτελούνταν από μετρητά και πράγματα που εκτιμήθηκαν. Το ποσό είναι ιδιαίτερα μικρό και για το

λόγο αυτό υποθέτουμε ότι ίσως ήταν μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου παρόλο που δεν αναφέρεται κάποια σχετική πληροφορία. Το επώνυμο Quirino παραπέμπει στη γνωστή οικογένεια της Βενετίας, μέλη της οποίας μετοίκησαν στην Κρήτη και απαντώνται σε ποικίλες δικαιοπραξίες. Για τη συγκεκριμένη πράξη φαίνεται πως δόθηκε αντίγραφο, όπως προκύπτει από την ένδειξη *Solvit*.

452.

10 Νοεμβρίου 1301

Solvit.]

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Maria filia quondam Marci Longo relicta Betinaci filii quondam Aldrigini habitatrix Candide cum meis successoribus vobis omnibus comissariis suprascriptis Betinaci viri mei de tota mea repromissa, donis et omnibus que tibi dedi et a me recepisti tempore nostre disponsacionis, ac de crosina et pelicia viduali seu eciam de victu et vestitu meo et de omni allia dimisoria quam michi dimisit suprascriptus vir meus et de omnibus alliis racionibus et denariis sive rebus que michi aliquo quocumque modo dare debebat. Nunc autem et cet. Testes Phylipus Capelo et Cavusinus. Complere et dare.

Η Μαρία, χήρα του Betinaci, εξασφαλίζει τους πληρεξούσιους του άνδρα της ότι έλαβε την προίκα και ό,τι άλλο της αναλογούσε από την περιουσία του.

Η Μαρία, κόρη του ποτέ Μάρκου Longo και χήρα του Betinaci με τη συμβολαιογραφική αυτή πράξη της 10^{ης} Νοεμβρίου 1301 βεβαιώνει τους πληρεξούσιους του θανόντα συζύγου της ότι έχει λάβει ό,τι δικαιούνταν μετά το θάνατο του. Συγκεκριμένα, έλαβε την προίκα της, δώρα και ό,τι άλλο απέκτησαν όσο ζούσαν μαζί και αποτελούσε την εξώπρoικη περιουσία της. Ο γάμος αυτός πραγματοποιήθηκε μεταξύ δυο Βενετών κατοίκων του Χάνδακα. Μετά το θάνατο λοιπόν, ενός εκ των συζύγων η προίκα επέστρεφε είτε στην οικογένεια της θανούσης είτε στην ίδια σε περίπτωση χηρείας της. Έτσι, και στην παραπάνω πράξη η Μαρία αν και χήρα φαίνεται πως έχει εξασφαλιστεί έχοντας αναλάβει η ίδια τη διαχείριση της περιουσίας της. Το γεγονός ότι δε γίνεται καμία αναφορά σε απόγονους, μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το ζευγάρι ήταν άτεκνο.

500.

13 Δεκεμβρίου 1301

Non.]

Die .XIII. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iacobus Avonale filius quondam Nicolai Avonale habitator Candide cum meis heredibus tibi Marie filie Dominici Quaioto de Clugia dilecte uxoris mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tu tempore nostre disponsacionis michi pro te dare promissa fuit. Que vero repromissa fuit desuper toto in denariis et rebus perpera sexcenta. Nunc autem et cet. Testes Cavusinus et filius Nicolai Abramo minoris. Complere et dare.

Ο Ιάκωβος Avonale δηλώνει πως έλαβε την προίκα της συζύγου του, της Μαρίας.

Στις 13 Δεκεμβρίου ο Ιάκωβος Avonale, κάτοικος του Χάνδακα, βεβαιώνει ότι έλαβε 600 υπέρπυρα ως προίκα για το γάμο του με τη Μαρία, την κόρη του Δομήνικου Quaioto από την Κιότζα. Η βενετική καταγωγή της οικογένειας της νύφης δηλώνεται επομένως στο έγγραφο αυτό, καθώς επίσης και του γαμπρού, όπως προκύπτει από το επώνυμό του. Άξιο λόγου είναι και το ποσό στο οποίο ανέρχεται η προίκα, ποσό υψηλό συγκρινόμενο με τα υπόλοιπα που συναντώνται σε έγγραφα της ίδιας περιόδου. Όπως και στις περισσότερες πράξεις έτσι και εδώ η αξία συγκροτείται από εκτίμηση πραγμάτων και μετρητά. Για την πράξη αυτή ο νοτάριος δεν ετοίμασε αντίγραφο, όπως δηλώνεται με την ένδειξη *Non.*

531.

12 Ιανουαρίου 1302

Non.]

Die .XII. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Leonardus Macamano habitator Candide cum meis heredibus tibi **** dilecte uxoris mee et tuis heredibus de tota illa repromissa magna vel parva quam tu tempore nostre disponsacionis michi dare promisisti, que vero fuit desuper toto perpera .VIIIc. quam quidem de tuo consensu et voluntate secundum nostrum pactum recipio super omnibus meis bonis de Creta, ita quod quandocumque volueris tu vel tui comisarii, te vivente vel post tuam mortem, solucionem tue repromisse posis te redire super ipsis meis bonis de Creta. Nunc autem et cet. Testes Phylipus Capelo et Angelus Casolo. Complere et dare.

Ο Λεονάρδος Macamano απευθυνόμενος στη σύζυγο του τη βεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα της, την οποία όμως μπορεί να επιστρέψει όποτε του ζητηθεί.

Στις 12 Ιανουαρίου 1302, ο Λεονάρδος Macamano βεβαιώνει ότι έλαβε προίκα αξίας 800 υπερπύρων για το γάμο του με τη σύζυγό του, το όνομα της οποίας είναι δυσανάγνωστο. Η παραπάνω οικογένεια δηλώνεται πως κατοικεί στο Χάνδακα. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι είναι σε θέση να την επιστρέψει στη σύζυγο του, όσο αυτή βρίσκεται στη ζωή είτε στην οικογένειά της μετά το θάνατό της με περιουσία που κατέχει στην Κρήτη. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι με την ένδειξη *Non* δηλώνεται ότι δεν έχει δοθεί αντίγραφο στους συμβαλλόμενους.

558.

23 Ιανουαρίου 1302

*Die .XXIII°. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Michael habitator Chanee cum meis heredibus tibi Marco Basilio habitatori dicte Candide et tuis heredibus de illis perperis .CLXIII. que tibi dimisit nobilis vir dominus Nicolaus Michael olim ducha Crete pro maritare filie mee que nunc nupta est. Nunc autem et cet. Testes Vicencius, Ada Otonelo. Complere et dare.

Εξοφλητική πράξη για τα όσα άφησε με διαθήκη του ο Νικόλαος Μιχαήλ για το γάμο της κόρης του Ιωάννη Μιχαήλ.

Με τη συγκεκριμένη πράξη της 23^{ης} Ιανουαρίου 1302 ο Ιωάννης Μιχαήλ, πατέρας της νύφης, βεβαιώνει το Μάρκο Βασίλιο ότι έχει γίνει εξόφληση του ποσού που με διαθήκη του άφησε ο Νικόλαος Μιχαήλ ως προίκα στην κόρη του Ιωάννη. Προφανώς ο Νικόλαος είναι ο πατέρας του Ιωάννη και προικοδοτεί την εγγονή του μέσω της διαθήκης του. Όσον αφορά το Μάρκο Βασίλιο, όπως προκύπτει είναι ο εκτελεστής της διαθήκης του Νικόλαου Μιχαήλ και για το λόγο αυτό το έγγραφο απευθύνεται σε αυτόν. Το ποσό που αναφέρεται στο έγγραφο είναι τα 164 υπέρπυρα, προφανώς μέρος ενός μεγαλύτερου ποσού, αν σκεφτεί κανείς ότι προικοδότης ήταν ο δούκας της Κρήτης. Επίσης, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι ο Ιωάννης είναι κάτοικος Χανίων, ενώ ο εκτελεστής της διαθήκης κάτοικος Ηρακλείου. Ίσως, η κόρη του πρώτου, αν και με καταγωγή από τα Χανιά, να νυμφεύτηκε στο Χάνδακα, όπου συντάσσεται και η συμβολαιογραφική πράξη.

564.

29 Ιανουαρίου 1302

Solvit.]

Die .III°. exeunte. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nicolaus Pascoppulo habitator Castri Belvidere cum meis heredibus tibi Pothe filie quondam

Leonis Neptapuli, dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre dispensacionis michi dare promisit Maria mater tua, que vero fuit in denariis et alliis rebus perpera .CCL. Nunc autem et cet. Testes Comes et A. de Brixano. Complere et dare.

Ο Νικόλαος Πασκόπουλος βεβαιώνει τη σύζυγο του την Πόθα, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκε η μητέρα της και ανέρχεται στα 250 υπέρπυρα.

Ο Νικόλαος Πασκόπουλος, κάτοικος του Κάστρου Belvidere, με συμβολαιογραφική πράξη που απευθύνεται στη σύζυγο του, δηλώνει ότι έλαβε όσα αναλογούσαν στην προίκα της και τα υποσχέθηκε η μητέρα της, η Μαρία. Η μητέρα λοιπόν διευθετεί το θέμα της προικοδότησης της κόρης της, διότι όπως προκύπτει από το έγγραφο ο πατέρας της δε βρίσκεται στη ζωή (*filie quondam Leonis Neptapuli*). Το παραπάνω συμβόλαιο σχετίζεται με το γάμο δυο νέων ελληνικής καταγωγής, όπως προκύπτει από τα επώνυμα τους. Το τοπωνύμιο που απαντάται στην πράξη το βρίσκουμε και σε άλλα έγγραφα, καθώς πρόκειται για το Κάστρο Belvidere, μια περιοχή ΝΑ του διαμερίσματος του Ηρακλείου. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι η πλειονότητα των ντόπιων κατοίκων του νησιού διέμενε στα χωριά, σε περιοχές γύρω από τα διοικητικά κέντρα και όχι μέσα σε αυτά. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι μεταξύ των μαρτύρων συναντάται άτομο πιθανότατα από την οικογένεια του νοτάριου (A. de Brixano).

570.

30 Ιανουαρίου 1302

Solvit.]

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Beatrix relictæ Andree Viiono habitatrix Candide cum meis successoribus tibi Phylipo Maciamano tutori et omnibus alliis tutoribus et heredibus suprascripti Andree, habitatoribus Candide et vestris successoribus de illis libris denariorum venetum ad grossos .M. quas recipere debebam super bonis suprascripti Andree de mea repromissa pro ut in una mea diiudicatus cartula facta per dominum Vitalem Michaelem de mandato domini ducis Veneciarum ducham Crete et eius consilium, manu infrascripti notarii robotata, facta. M^o CCC. et cet. Continentur et legitur. Nunc autem et cet. Testes Leonardelus filius Longi et Iacobelus filius Petri Lambarto. Complere et dare.

Η Βεατρίκη, χήρα του Ανδρέα Viiono, βεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα της, σύμφωνα με έγγραφο που συντάχθηκε το 1300.

Στις 30 Ιανουαρίου 1302 η Βεατρίκη, χήρα του Ανδρέα Viiono, κάτοικος του Χάνδακα, διαβεβαιώνει το Φίλιππο Maciamao και τους υπόλοιπους εκτελεστές της διαθήκης και κληρονόμους του θανόντος συζύγου της, ότι έλαβε 1.000 denari grossi, ποσό που καθοριζόταν στο έγγραφο επιστροφής της προίκας της. Φαίνεται πως είχε συνταχθεί επίσημο έγγραφο από νοτάριο το 1300, προκειμένου ο Μιχαήλ Vitale να το στείλει στο δούκα της Κρήτης και το συμβούλιό του, ύστερα από παρέμβαση και σχετικό έγγραφο του δόγη της Βενετίας και συντάχθηκε από τον συγκεκριμένο νοτάριο. Το ποσό που αναφέρεται στο έγγραφο είναι από τα υψηλότερα που απαντώνται σε προικοσύμφωνα της εποχής και σε συνδυασμό με τους τίτλους που εντοπίζονται πριν τα ονόματα των προσώπων οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι πρόκειται για οικογένεια με οικονομική και κοινωνική επιφάνεια στο νησί. Το γεγονός ότι για το συγκεκριμένο έγγραφο παρεμβαίνει ο Δόγης, ίσως να αποδεικνύει ότι υπήρχε πρόβλημα με τους υπόλοιπους κληρονόμους, όπως επίσης και ότι η Βεατρίκη πιθανότατα κατοικούσε στη Βενετία και όχι στο Χάνδακα, όπως δηλώνεται στο έγγραφο. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η εκτίμηση της προίκας δίνεται σε νόμισμα ασημένιο που κυκλοφορούσε στη Βενετία και όχι στην Κρήτη¹³⁷.

---

¹³⁷ Vincent A. 2007, “Money and coinage in Venetian Crete, c. 1400-1669”, Θησαυρίσματα 37, 267-326.

Stahl A. 2000, The Documents of Angelo de Cartura and Donato Fontanella : Venetian Notaries in Fourteenth – Century Crete, Dumbarton Oaks.

Ο συγκεκριμένος τόμος περιέχει τα κείμενα δυο νοταριακών πρωτοκόλλων της σειράς Notai di Candia του Κρατικού Αρχείου της Βενετίας. Και οι δυο νοτάριοι είναι Λατίνοι που δραστηριοποιούνται στην πόλη του Χάνδακα στις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αι.

Τα έγγραφα του νοτάριου Angelo de Cartura

Τα συγκεκριμένα έγγραφα περιέχονται σε 44 διπλές σελίδες διαστάσεων 31×23 εκ. στο φάκελο 186 του Κρατικού Αρχείου της Βενετίας. Η πρώτη σελίδα του πρωτοκόλλου είναι σκισμένη και η τελευταία ατελής. Το χειρόγραφο είναι σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο από το νερό στην εξωτερική πλευρά πολλών σελίδων του, και κυρίως στο κάτω τμήμα τους και για το λόγο αυτό το κείμενο είναι συχνά δυσανάγνωστο.

Ο συγκεκριμένος νοτάριος αρχικά ταυτίστηκε από τον B. Cecchetti¹³⁸ με το Nicolo Pizolo, αργότερα όμως διαπιστώθηκε ότι το χειρόγραφο ανήκει στον Angelo de Cartura, ο οποίος παρουσιάζεται ως “*notarius infrascriptus*” στις πράξεις 123 και 477¹³⁹. Οι πράξεις σε αυτό το αποσπασματικό πρωτόκολλο καλύπτουν την περίοδο από τις αρχές Μαΐου του 1305 έως και τα τέλη Μαΐου του 1306. Ο ίδιος νοτάριος απαντάται ως μάρτυρας και σε πράξεις συναδέλφων του, όπως του Pietro Pizolo (1300, 1304), του Benvenuto de Brixano (1301) και του Angelo Cariola (1309). Από την εξέταση του αρχειακού υλικού προκύπτει πως η οικογένεια de Cartura είχε παράδοση και δραστηριοποιούνταν στους νοταριακούς κύκλους του Χάνδακα, καθώς συχνά απαντώνται μέλη της από το 1287-1357 κυρίως ως μάρτυρες.

Κάθε καταχώρηση στο πρωτόκολλο εμφανίζεται με μια συντομογραφημένη αναφορά ότι ετοιμάστηκε για συγκεκριμένο πελάτη και όλες διακρίνονται μεταξύ τους από οριζόντιες γραμμές. Κάποιες εγγραφές φέρουν κάθετες γραμμές και στις δυο πλευρές υποδεικνύοντας ότι έχει δοθεί πλήρες γνήσιο αντίγραφο στον πελάτη, ενώ στο περιθώριο συχνά απαντάται σημείωση, όπως για παράδειγμα, εάν ο νοτάριος έλαβε χρηματικό ποσό για τις υπηρεσίες του. Ακόμη, κάποιες πράξεις φέρουν δυο ή τρία “X” δια μέσου του κειμένου που αποδεικνύουν ότι η συγκεκριμένη πράξη έχει διαγραφεί.

---

¹³⁸ Cecchetti B. 1886, Archivio de stato di Venezia: Statistica degli atti custoditi nella sezione notarile, Βενετία.

¹³⁹ Πράξη 123: Die XIII intrante. Per virtutem et potestatem unius commissionis cartule testate et robotate manu Angelo de Cartura notarii infrascripti, facte anno ab incarnatione domini nostril Ihesu Christi millesimo trecentesimo V, mense iunii, die V intrante, indicione tercia, Candide insula Crete... Πράξη 477: ... per unam commissionis cartulam manu infrascripti notarii, facta anno Domini MCCCXV, mense novembris, die VIII intrante, indicione quarta, Candide insule Crete... de quibus sibi fecistis cartulam manu Angeli de Carturo notarii, quam ad presens inveniri non potest.

Ενώ η πλειονότητα των πράξεων του νοτάριου αφορά ιδιωτικά συμβόλαια, δε λείπουν και κάποια δημόσια έγγραφα με ιστορικό ενδιαφέρον¹⁴⁰. Η μεγαλύτερη ομάδα ιδιωτικών εγγράφων στο πρωτόκολλο είναι τα συμβόλαια συντροφίας (*colleganza*) και ακολουθούν τα χρηματικά δάνεια. Πολλά από τα έγγραφα αφορούν γάμους και διαβεβαιώσεις παραλαβής της προίκας από το σύζυγο, το ύψος της οποίας κυμαίνεται από 40 έως 240 υπέρπυρα. Επίσης, απαντώνται συμβόλαια μαθητείας προκειμένου νεαρά αγόρια να μάθουν κάποια τέχνη, αγοραπωλησίες και εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Η πελατεία του προέρχεται κυρίως από το Χάνδακα, γι' αυτό και δικαιολογημένα η πλειονότητα των συμβολαίων που συνέταξε σχετίζονται κυρίως με την αστική οικονομία.

60.

31 Μαΐου 1305

Die eodem. Manifestum facio Pascalis Taurelo habitator Candide quia recepi cum meis heredibus a te Anna filia quondam Thome Taurelo habitatrice in eadem Candida et tuis successoribus illa yperpera CC que sunt repromissa uxoris mee Paline que michi dedisti et prestitisti causa amoris et dilectionis, in meis utilibus faciendis, apud me retinendis amodo usque ad annos X proximos venturos. Ad quem terminum vel antea debeam per me vel per meum missum dare et deliberare tibi vel tuo misso suprascripta tua yperpera, hic in Candida, salva in terra, omni occasione remota. Sciendum est quod si infra dictum terminum annorum X tibi requisita fuerint suprascripta yperpera modo aliquo, tam in vita quam in morte mea vel suprascripte Paline uxoris mee, ea tibi inde restituere debeam infra diem XV postquam hoc michi in noticiam dederis per te vel per tuum missum. Hec autem et cetera, pena suprascripti capitalis et prodis yperperorum. Testes Benevenutus Lupino et Marcus Miço. Complere et dare.

Ο Πασχάλης Taurelo λαμβάνει δάνειο 200 υπέρπυρων για 10 χρόνια από την Άννα, κόρη του ποτέ Θωμά Taurelo, το οποίο αποτελεί την προίκα της συζύγου του, της Παλίνας.

61.

31 Μαΐου 1305

Die eodem. Promictens promicto ego Pascalis Taurelo habitator Candide cum meis heredibus tibi Anee filie quondam Thome Taurelo habitatrici in eadem Candida et

---

¹⁴⁰ Τέσσερις πράξεις αναφέρονται στις προσπάθειες του Guido de Canale, του Βενετού Δούκα της Κρήτης και του συμβουλίου του να διασφαλίσουν τη δικαιοδοσία τους στην εκκλησία του βούργου του Χάνδακα, όπως ισχυρίζεται ο Leonardus από το λατινικό Πατριαρχείο της Κων/πολης (πράξεις 27, 52, 84, 104). Παράρτημα 6.

tuis successoribus quod si aliquod dampnum per legem et iudicium clarefactum seu quicquid alie vie tibi acciderit infra annos ..... de fideiussione quam pro me fecisset unicum de repromissa Paline uxoris mee, ipsa Palina quod totum illud dampnum tibi emendare debeam ..... ac conservare indemne infra diem XV post quam aliquid passus et michi homo noticiam dederit. Hec autem et cetera, pena dupli suprascripti dampni. Testes suprascripti. Complere et dare.

Ο Πασχάλης Taurelo εγγυάται στην Άννα, κόρη του ποτέ Θωμά Taurelo, ότι θα την αποζημιώσει για κάθε απώλεια που μπορεί να προκληθεί, για την ισχύ του πληρεξούσιου που του έκανε για την προίκα της συζύγου του.

Οι δυο παραπάνω πράξεις συντάχθηκαν στις 31 Μαΐου 1305 έχοντας τους ίδιους μάρτυρες και συνδέονται μεταξύ τους, καθώς πραγματεύονται την προίκα της συζύγου του Πασχάλη Taurelo. Προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι η προίκα, αξίας 200 υπέρπυρων, εντοπίζεται σε συμβόλαιο δανεισμού από τον ίδιο το σύζυγο, καθώς παρόμοια πράξη δεν απαντάται σε κανέναν άλλο νοτάριο της εποχής. Την προίκα της συζύγου του φαίνεται πως κρατά η αδερφή του, από την οποία και τη δανείζεται και υποχρεούται να την αποπληρώσει σε 10 χρόνια. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το δάνειο είναι άτοκο, ενώ δε δηλώνεται επ' ακριβώς ο διακανονισμός των δόσεων. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το λόγο που η Άννα καρπώνεται την προίκα, αλλά ούτε και για ποιο λόγο ο Πασχάλης αναγκάζεται να τη δανειστεί. Κατανοούμε ότι η προίκα πέρα από το θεσμικό ρόλο, είχε και πρακτικά πολύ μεγάλη σημασία, καθώς οι δικαιούχοι μπορούσαν να τη χρησιμοποιήσουν προκειμένου να εξυπηρετήσουν διάφορες ανάγκες που προέκυπταν σε ποικίλους τομείς της ζωής τους. Τέλος, αξίζει να τονίσουμε ότι η προίκα ήταν το μέσο προστασίας της γυναίκας απέναντι στο σύζυγό της, ένα είδος εγγύησης που την έκανε να αισθάνεται ασφάλεια.

f. 10v

132.

14 Ιουλίου 1305

Die XIII intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio Albertinus de Placencia habitator Rethymni cum meis heredibus tibi Elene filie Christofori de Verona dilecte uxori mee habitatrici in eodem loco et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disponacionis per te michi dare promissa fuit. Quae dicta repromissa fuit de super toto yperpera in Creta currentia CC. Nunc autem quia inde sum pacatus et deliberatus, amodo igitur in antea te securam reddo pariter et quietam quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium. Si igitur et cetera, pena V librarum auri, cartula firma. Testes Stephanus Bono notarius et Petrus Riço. Complere et dare.

Non.]

Ο Αλμπερτίνος de Placencia, κάτοικος Ρεθύμνου, λαμβάνει από τη σύζυγό του Έλενα, την κόρη του Χριστόφορου από τη Βερόνα, 200 υπέρπυρα ως προίκα.

Στις 14 Ιουλίου 1305 ένας κάτοικος του Ρεθύμνου συντάσσει δήλωση παραλαβής της προίκας της συζύγου του, της Έλενας, με καταγωγή από τη Βερόνα. Η αξία της προίκας ανέρχεται στα 200 υπέρπυρα. Παρατηρούμε λοιπόν ότι και οι δυο οικογένειες προέρχονται από πόλεις της βόρειας Ιταλίας και είναι εγκατεστημένες στην Κρήτη. Εντύπωση όμως, προκαλεί το γεγονός ότι ένας κάτοικος Ρεθύμνου επιλέγει το Χάνδακα για να συντάξει συμβολαιογραφική πράξη. Πιθανόν, η οικογένεια της συζύγου του να διέμενε στο Χάνδακα και για το λόγο αυτό να επιλέχθηκε νοτάριος της συγκεκριμένης περιοχής. Αυτό αποτελεί απόδειξη, ότι μεταξύ των γεωγραφικών διαμερισμάτων της Κρήτης υπήρχε συχνή επικοινωνία. Ένας από τους μάρτυρες που απαντώνται είναι και ο Stefano Bono, ένας από τους πιο γνωστούς νοτάριους της περιόδου, που δραστηριοποιείται επίσης στο Χάνδακα. Τέλος, για ακόμη μια φορά η ρήτρα που αναφέρεται είναι οι πέντε χρυσές λίβρες.

159.

2 Αυγούστου 1305

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Costa Cariotis habitator in Casale Camnee cum meis heredibus tibi Sophye filie Hemanuelis Massi dilecte uxore mee habitatrici in eadem Candida et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disponacionis michi dare promisisti, que vero repromissa fuit de super toto yperpera ·XL·. Nunc autem et cetera. Si igitur et cetera, pena V librarum auri, cartula firma. Testes Marinus Cornaro et Antonius Mauro. Complere et dare.

Ο Κώστας Καριότης βεβαιώνει ότι έλαβε από τη σύζυγό του Σοφία, κόρη του Εμμανουήλ Massi, την προίκα της αξίας 40 υπέρπυρων.

Με την πράξη της 2ας Αυγούστου 1305 ο Κώστας Καριότης που όπως δηλώνει είναι κάτοικος του χωριού Καμνέ διαβεβαιώνει τη σύζυγο του, τη Σοφία, ότι έλαβε την προίκα που του υποσχέθηκαν για το γάμο τους. Η αξία της προίκας είναι ένα ιδιαίτερα μικρό ποσό, για το οποίο όμως δεν υπάρχει καμιά αναφορά, εάν αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου. Όσον αφορά το χωριό που απαντάται στην πράξη δεν εντοπίζεται σε καμιά από αυτές που ακολουθούν. Βλέπουμε λοιπόν, ότι ο μηχανισμός αυτός των δικαιοπρακτικών εγγράφων λειτουργούσε άριστα και οι κάτοικοι των χωριών επισκέπτονταν τους νοτάριους της πόλης, προκειμένου να

συντάξουν τα έγγραφα τους προκειμένου να κατοχυρωθούν νομικά. Οι μάρτυρες που απαντώνται στο συγκεκριμένο έγγραφο, Βενετοί κάτοικοι του νησιού, εντοπίζονται συχνά και σε άλλες πράξεις με την ίδια ιδιότητα.

402.

1 Μαρτίου 1306

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Leonardus de Clugia habitator Candide cum meis heredibus tibi Chyonu filie papatis Leonis Fusci dilecte uxori mee habitatrici in eadem Candida et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disposacionis pro te michi dare promissa fuit. Que vero repromissa fuit de super toto inter denarios et res extimatas de super toto yperpera in Creta currentia ·CCXL·. Nunc autem quia tu de dicta repromissa me bene appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea te securam reddo pariter et quietam quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium. Si igitur et cetera, pena V librarum auri, contractu firmo. Testes Angelus Cariola, Iohannes de Rinaldo, Stephanus Megino, Nicolaus de Alexandria. Complere et dare.

Solvit.]

Ο Λεονάρντο de Clugia βεβαιώνει ότι έλαβε από τη σύζυγό του Χιονού, την κόρη του παπά Λέο Fusci, την προίκα της αξίας 240 υπερπύρων.

Την 1^η Μαρτίου ένας Βενετός κάτοικος του Χάνδακα δηλώνει, πως έλαβε από την Ελληνίδα σύζυγό του, κάτοικο επίσης του Χάνδακα, όλα όσα απάρτιζαν την προίκα της, μετρητά και εκτίμηση διάφορων πραγμάτων. Στη συγκεκριμένη πράξη μαρτυρούν τέσσερα άτομα, τα οποία απαντώνται και σε άλλες πράξεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο μάρτυρας Άγγελος Cariola εντοπίζεται με την ίδια ιδιότητα σε 41 πράξεις στο ίδιο κατάστιχο, αλλά και σε πολλές άλλες, κυρίως συντροφίες με πιο ενεργό ρόλο. Ωστόσο, στις πράξεις αυτές δηλώνεται και η ιδιότητα του, ως νοτάριος. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο μάρτυρας της συγκεκριμένης πράξης είναι κάποιος συγγενής του και όχι ο ίδιος ο νοτάριος. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν απαντάται συνήθως το όνομα δίχως την ιδιότητα, αποδεικνύει ότι ίσως ο νοτάριος παρέλειψε, όπως φαίνεται, να επισημάνει την ιδιότητα του συναδέλφου του. Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι ο τελευταίος μάρτυρας κατάγεται από την Αλεξάνδρεια, γεγονός που αποδεικνύει ότι η Κρήτη λόγω της εξαιρετικά προνομιακής γεωγραφικής της θέσης αποτελούσε τόπο συνάντησης ανθρώπων ποικίλων προελεύσεων. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι ο πατέρας της νύφης, παπάς στο επάγγελμα, την ίδια μέρα εντοπίζεται να δικαιοπρακτεί και ως ενοικιαστής αμπελιού για 29 χρόνια, στην πράξη 401. Από την πράξη αυτή πληροφορούμαστε ότι ο Λέο Fusci είναι βιλάνος και κατοικεί στο χωριό Λατσίδα

(*Lacidhe*). Βέβαια, στην πράξη 402 η κόρη του, η Χιονού, δηλώνεται πως κατοικεί στην πόλη του Χάνδακα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο πατέρας της οικογένειας λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων διέμενε στο χωριό καταγωγής τους, ενώ η υπόλοιπη οικογένεια στην πόλη ή ακόμη ότι η κόρη μετά το γάμο της διέμενε στο Χάνδακα με το σύζυγό της. Στο τέλος της πράξης υπάρχει η ένδειξη *Solvit*, η οποία βεβαιώνει ότι έχει δοθεί αντίγραφο της πράξης στους ενδιαφερόμενους.

444.

17 Μαρτίου 1306

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Taiapetra filius quondam Nicolai Taiapetra dicti Muse habitator burgi Candide cum meis heredibus tibi Aniçe filie quondam Nicole Chandachyti dilecte uxori mee habitatrici in eodem Candide burgo et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disposacionis pro te michi dare promissa fuit, que vero repromissa fuit de super toto yperpera in Creta currentia

Ο Ιωάννης Taiapetra, γιος του ποτέ Νικολάου που τον αποκαλούν Muse, βεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα της συζύγου του Ανίτσας, της κόρης του ποτέ Νικόλαου Χανδακίτη.

Το παραπάνω έγγραφο είναι ημιτελές και για το λόγο αυτό δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το μέγεθος της προίκας, τους μάρτυρες που βεβαίωσαν τα όσα αναφέρονται, αλλά και αν δόθηκε αντίγραφο αυτής. Τα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε από τη συγκεκριμένη πράξη είναι αφενός ότι οι συμβαλλόμενοι είναι κάτοικοι του βούργου του Χάνδακα, αφετέρου ότι δηλώνεται το παρωνύμιο του πατέρα του γαμπρού, κάτι που δε συναντάται συχνά στις υπόλοιπες πράξεις. Ο συγκεκριμένος γάμος είναι μικτός, καθώς συνάπτεται μεταξύ ενός Βενετού και μιας Ελληνίδας.

531.

1 Μαρτίου 1306

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Petrus Cuçuro filius quondam Iohannis Cuçuro habitator in casale Pandea cum meis heredibus tibi Marie filie Philippi Tranglosii habitatrici in eodem loco dilecte uxori mee et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva, que tempore nostre disponsacionis pro te michi dare promissa fuit. Que vero repromissa fuit de super toto inter denarios et rebus extimatis yperpera in Creta currentia ·LXXII·. Nunc autem, secundum usum, quia nichil inde remansit et cetera, pena V librarum auri,

contractu firmo. Testes Iohannes de Rinaldo, Angelus Cariola, Leonardus de Canale, Nicoletus Miolo et Batholomeus Asinello. Complere et dare.

Ο Πέτρος Cucuro, ο γιος του ποτέ Ιωάννη από το χωριό Pandea, βεβαιώνει ότι έλαβε από τη σύζυγο του Μαρία, την κόρη του Φίλιππα Tranglosii, την προίκα της αξίας 72 υπερπύρων.

Την 1^η Μαρτίου 1306 δυο Βενετοί κάτοικοι του χωριού Pandea, χωριό της ευρύτερης περιοχής του Χάνδακα, συνάπτουν συμβολαιογραφική πράξη. Ο Πέτρος Cucuro διαβεβαιώνει τη σύζυγο του Μαρία, ότι έλαβε την προίκα της. Το ποσό της προίκας ανέρχεται στα 72 υπέρπυρα και πρόκειται για εκτίμηση πραγμάτων και μετρητά. Το ποσό αυτό συγκρινόμενο με ποσά που απαντώνται σε άλλες πράξεις την ίδια εποχή είναι ιδιαίτερα μικρό και προφανώς θα μαρτυρεί την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Στην πράξη αυτή μαρτυρούν πέντε άτομα, αριθμός εξαιρετικά ασυνήθιστος, καθώς στις πράξεις του συγκεκριμένου νοταρίου συναντούμε συνήθως δυο ή τρία πρόσωπα ως μάρτυρες. Κάποιοι από αυτούς συναντώνται και σε άλλες πράξεις, όπως ο Ιωάννης de Rinaldo και ο Άγγελος Cariola. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μη σχολιαστεί η φράση '*secundum usum*', δηλαδή κατά τη συνήθεια. Ο νοτάριος λοιπόν αναφέρει, ότι όπως συνηθίζεται στον τόπο τους ολοκληρώθηκε η διαδικασία απόδοσης των προικίων και στο εξής αφού υπογράφηκε το έγγραφο, θα ισχύει η ρήτρα των πέντε χρυσών λιβρών.

546.

8 Μαΐου 1306

Die VIII intrante. Manifestum facimus nos Andreas Cauco et Guillelmus Trivisanus ambo habitatores Candide cum nostris heredibus tibi Laurencio Secreto habitatori in eadem Candida et tuis heredibus quia tecum ad talem devenimus..... quod facere debes in accipiendo Rossam filiam quondam Iohannis de Raguseo in uxorem, quod pro repromissa eius sive dote tibi debemus per nos vel per nostrum missum dare et deliberare tibi vel tuo misso hic in Candida yperpera in Creta currentia VIII^C, ... medietatem ex ipsis amodo usque per totum mensem septembris proximum venturum vel antea .....

Ο Ανδρέας Cauco και ο Γουλιέλμος Trivisanus συμφωνούν να παρέχουν προίκα 900 υπερπύρων για τη Ρόζα, την κόρη του ποτέ Ιωάννη de Raguseo, στον Laurencio Secreto.

547.

8 Μαΐου 1306

Die eodem. Promictens promictimus nos Kerana relicta Iohannis de Riço et Maria relicta Antonii Staniaro eius filia ambo habitatrices Candide cum nostris successoribus vobis Andree Cauco et Guillelmo Trivisano habitatoribus in eadem Candida et vestris heredibus quod si aliquod dampnum per legem et iudicium clarefactum vobis ambobus vel uni vestrum acciderit de una manifestacionis cartula testata et roborata manu infrascripti notarii facta quam ad nostram petitionem et instancia fecistis Laurencio Secreto de yperpera VIII^C, que sibi dare debetis seu dare stetistis pro doto Rosse filie et sororis nostre, quam debet in uxorem accipere, quod totum illud dampnum vobis emendare debeamus infra dies XV postquam hoc nobis in noticiam dederitis per vos vel vestrum missum. Hec autem et cetera pena dupli ipsius damni et inde in antea, ad tenendum vos in parte et toto et cetera. Testes suprascripti. Complere et dare.

Non.]

Η Κυρ-Άννα, η χήρα του Ιωάννη de Riço, και η κόρη της Μαρία, χήρα του Αντώνιου Staniaro, δηλ. η μητέρα και η αδελφή της Ρόζα, εγγυώνται στους Ανδρέα Cauco και Γουλιέλμο Trivisano για τα 900 υπέρπυρα, τα οποία παραχωρούν για την προίκα της Ρόζα.

549.

8 Μαΐου 1306

Die eodem. Manifestum facimus nos Kerana relicta Iohannis de Riço et Maria relicta Antonii Staniaro ambo habitatores Candide cum nostris heredibus tibi Laurencio Secreto habitatori in eadem Candida et tuis heredibus quia pro donnis Rosse filie et sororis nostre quam vobis in uxorem accipere, debemus tibi dare tot donna que erunt valencie yperperorum ducenta per iustam extimacionem domine Elene Gorio consanguinee tue, illo die videlicet quo ipsam Rossam filiam et sororem nostram duxeris in domum tuam omnibus computatis. Hec autem et cetera pena dupli ipsorum donnorum. Testes Dominicus Taiapetra et Marinus Amiço. Complere et dare.

Non.]

Η Κυρ-Άννα και η κόρη της υπόσχονται στο Laurencio Secreto για το γάμο του με τη Ρόζα γαμήλια δώρα αξίας 200 υπέρπυρων, όπως εκτιμήθηκαν από την Έλενα Gorio, συγγενή του.

Die eodem. Promictens promicto ego Keranna relicta Iohannis de Riço habitator Candide cum meis successoribus tibi Marie relicte Antonii Staniaro filie mee et tuis successoribus quod si aliquod dampnum per legem et iudicium clarefactum tibi acciderit de I promissionis cartula manu infrascripti notarii facta hoc eodem anno, mense, die et indicione predictis, quam fecimus una Andree Cauco et Guillelmo Trivisano de extrahendo eos sine dampno siquid eis acciderit de una manifestacionis cartula testata et roborata manu infrascripti notarii facta anno, mense, die et indicione predictis quam fecerat Laurencio Secreto de dando sibi yperpera VIII^C pro repromissa Rosse filie mee sororis tue ad terminos in ipsa contentos, et de una alia manifestacionis cartula manu suprascripti notarii facta eodem anno, mense, die et indicione quam una tecum fecimus Laurencio Secreto de dando sibi donna CC yperperorum secundum formam ipsius cartule, quod totum illud dampnum quod inde passa fueritis, tibi emendare debeam infra VIII diem postquam illud passa fueris. Hec autem et cetera, pena dupli ipsius dampni et inde in antea. Testes suprascripti. Complere et dare.

Non.]

Η Κυρ-Άννα εξασφαλίζει την κόρη της, την Μαρία, για τα 900 υπέρπυρα που έχει εγγυηθεί στους Ανδρέα Cauco και Γουλιέλμο Trivisano για την προίκα της Ρόζα, καθώς και για τα γαμήλια δώρα αξίας 200 υπερπύρων που υποσχέθηκαν οι ίδιες.

Οι τέσσερις παραπάνω πράξεις της 8^{ης} Μαΐου 1306 αφορούν το γάμο δυο Βενετών, της Ρόζα και του Laurencio Secreto, οι οποίοι κατοικούν στο Χάνδακα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι την προίκα της παραπάνω Ρόζα παρέχουν δυο άτομα, για τα οποία δε δηλώνεται η σχέση τους με την προικιζόμενη. Με την πρώτη κατά σειρά πράξη πληροφορούμαστε ότι ο Ανδρέας Cauco και ο Γουλιέλμος Trivisano υπόσχονται να αποδώσουν στο Laurencio Secreto την προίκα της συζύγου του ως τον προσεχή Σεπτέμβρη. Το μέγεθος της προίκας, δηλ. τα 900 υπέρπυρα, θεωρείται ιδιαίτερα υψηλό ποσό και δε συναντάται συχνά σε πράξεις της εποχής. Με την αμέσως επόμενη πράξη, τα δυο πιο κοντινά πρόσωπα της νύφης, η μητέρα και η αδελφή της, εγγυώνται στους παραπάνω προικοδότες τα χρήματα που προσέφεραν. Προβληματισμό προξενεί το γεγονός ότι η μητέρα της νύφης εμφανίζεται ως χήρα του Ιωάννη de Riço και όχι του πατέρα της νύφης, του Ιωάννη de Raguseo. Πιθανότατα, η Ρόζα προέρχεται από τον πρώτο γάμο της μητέρας της, γι' αυτό και υπάρχει αυτή η διάκριση. Στη συνέχεια, με την πράξη 549 η μητέρα και η αδερφή της Ρόζα υπόσχονται στο γαμπρό γαμήλια δώρα αξίας 200 υπερπύρων. Τα δώρα αυτά εκτιμήθηκαν από την Έλενα Gorio, εκτιμήτρια και συγγενή τους. Συνηθίζεται σε τέτοιου είδους πράξεις να μετέχουν άτομα ως εκτιμητές, άνδρες και γυναίκες ο καθένας στο δικό του τομέα δραστηριότητας. Οι γυναίκες που εντοπίζονται ως εκτιμήτριες ασχολούνται συνήθως με την εκτίμηση υφασμάτων και οικιακών

σκευών, ενώ οι άνδρες με την εκτίμηση οικημάτων και χωραφιών. Τα άτομα αυτά είχαν κύρος στην τοπική κοινωνία και τις περισσότερες φορές έχαιραν της εκτίμησης και της αξιοπιστίας των δυο πλευρών, γι' αυτό και επιλέγονταν. Βέβαια, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με βεβαιότητα εάν αυτά τα 200 υπέρπυρα περιέχονται στην προίκα των 900 υπερπύρων που προαναφέρθηκε ή αποτελούν πρόσθετη γαμήλια παροχή, γεγονός που αυξάνει ακόμη περισσότερο την αξία της. Τέλος, με την πράξη 550 η μητέρα της νύφης απευθύνεται στην κόρη της, τη Μαρία, η οποία στην πράξη 547 εγγυήθηκε για την προίκα της αδερφής της, της Ρόζα, και δηλώνει ότι την εξασφαλίζει αυτή, δηλ. ότι θα την αποζημιώσει η ίδια σε περίπτωση που υποστεί κάποια απώλεια.

Τα έγγραφα του νοτάριου Donato Fontanella

Πρόκειται για ένα μικρό απόσπασμα πράξεων του 1321 που περιέχονται σε 6 σελίδες μεγέθους 24.5×33.3 εκ. και βρίσκονται στο φάκελο 97 του Κρατικού Αρχείου της Βενετίας. Στον ίδιο φάκελο βρίσκεται και το ογκώδες πρωτόκολλο του νοτάριου Bartolomeo Francisci στη σειρά ‘Νοτάριοι του Χάνδακα’¹⁴¹. Στην πρόσθια όψη της πρώτης σελίδας υπάρχει ένα πλήρες αντίγραφο διαθήκης της 23^{ης} Φεβρουαρίου 1321 υπογεγραμμένο “*Ego Donatus Fontanella notarius complevi et roboravi*”¹⁴². Το τμήμα αυτό του πρωτοκόλλου που σώζεται δε φαίνεται να είναι ολοκληρωμένο, καθώς οι πράξεις 4 και 9 που αναφέρονται σε συμβόλαια που συντάχθηκαν από το Fontanella στις 20 και στις 11 Μαρτίου αντιστοίχως, λείπουν από το χειρόγραφο.

Οι καταχωρήσεις γενικά ακολουθούν τη δομή εκείνων του A. Cartura, ωστόσο δεν υπάρχουν ενδείξεις στην αρχή των παραγράφων. Επιπλέον, με την ένδειξη “*Dedi*” συνήθως κάτω από την καταχώρηση, δηλώνεται ότι δόθηκε αντίγραφο της πράξης στον πελάτη. Για το διάστημα των εννέα μηνών σώζονται ενενήντα πράξεις του νοτάριου D. Fontanella, αριθμός πολύ μικρότερος συγκριτικά με αυτόν των πράξεων του A. Cartura¹⁴³. Πέρα από τις βασικές ομοιότητες που παρουσιάζουν τα δυο πρωτόκολλα, εντοπίζονται και ουσιαστικές διαφορές, οι οποίες δεν είναι βέβαιο εάν προκύπτουν λόγω των δεκαπέντε ετών που μεσολαμβάν μεταξύ τους ή λόγω των διαφορετικών πελατών που οι δυο νοτάριοι εξυπηρετούσαν.

Καθώς η πελατεία του προέρχεται κατά βάση από την ύπαιθρο, οι πράξεις στο πρωτόκολλο του D. Fontanella είναι περισσότερο προσανατολισμένες στην αγροτική ζωή από ότι στην εμπορική-αστική οικονομία που είναι το κατάστιχο του A. Cartura. Μεταξύ των εγγράφων απαντώνται πράξεις για απελευθέρωση σκλάβων, συντροφίες, δάνεια εκ των οποίων τα περισσότερα χωρίς τόκο, ενώ το μοναδικό συμβόλαιο μαθητείας αφορά ένα κορίτσι δέκα ετών που θα παρείχε υπηρεσίες σε μια υφάντρα¹⁴⁴. Έγγραφα που σχετίζονται με τη θέση της γυναίκας είναι οι πράξεις παραλαβής και εξόφλησης προικίων, αλλά και τα προικοσύμφωνα. Το πρωτόκολλο, αν και αποσπασματικό, αποτελεί πολύτιμη πηγή για την κατανόηση της ζωής Βενετών, Ελλήνων και Εβραίων, ανδρών και γυναικών στην Κρήτη του 14^{ου} αι.

¹⁴¹ Εκτείνεται σε 200 σελίδες και καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 1337 έως το 1341.

¹⁴² Sally McKee 1998, *Wills from Late Medieval Venetian Crete, 1312-1420*, τ.3, πράξη 102, σ. 135-36, Ουάσιγκτον.

¹⁴³ Ο Angelo de Cartura σε διάστημα δώδεκα μηνών συνέταξε 574 πράξεις.

¹⁴⁴ Πράξη 49.

f.2v

18.

8 Απριλίου 1321

Die VIII. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Andreas Sclavo habitator in Castro Belvidere cum meis heredibus tibi Cali dilecte uxori mee filie Oliveri Artico habitatrici in Castro Belvidere et tuis seccessoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disponsacionis per te michi dare promissa fuit vero repromissa. De super toto fuit inter res extimatas et denarios yperpera in Creta currentia nonaginta. Nunc autem quia me bene et perfecte appacasti et deliberasti amodo in antea segura et quieta permaneas imperpetuum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere aut compellere valeam per ullum ingenium sine fraude. Si igitur et cetera, pena auri libre quinque, cartula firma. Testes Ugolinus Similiente notarius, Angelus Donno notarius et Petrus Donno. Complere et dare.

Non.]

Ο Ανδρέας Σκλάβος από το Κάστρο Belvidere, στις 8 Απριλίου 1321 με πράξη του βεβαιώνει τη σύζυγο του Καλή, την κόρη του Ολιβιέρου Artico, ότι έλαβε την προίκα της που συνίστατο από αγαθά και χρήματα αξίας 90 υπέρπυρων συνολικά.

Η συγκεκριμένη πράξη αφορά το γάμο ενός Έλληνα, όπως υποδηλώνει το επώνυμο του, με μια Βενετή, όπως προκύπτει από το ονοματεπώνυμο του πατέρα της, παρόλο που το όνομά της φαίνεται ελληνικό. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, σε όλη την περίοδο της Βενετοκρατίας ήταν συνηθισμένο να χρησιμοποιούνται ονόματα κατ'εξοχήν ελληνικά από Βενετούς, όπως και το αντίστροφο. Και οι δυο συμβαλλόμενες οικογένειες διαμένουν στο Κάστρο Belvidere, όπως δηλώνεται στο έγγραφο. Η προίκα, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, αποτελούνταν από μετρητά και από αγαθά, ωστόσο η αξία της δεν είναι ιδιαίτερα υψηλή, γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν πρόκειται για μια οικογένεια οικονομικά εύρωστη. Αυτό που ελκύει το ενδιαφέρον του αναγνώστη της συγκεκριμένης πράξης είναι η παρουσία δυο νοταρίων ως μάρτυρες, γεγονός που αποδεικνύει περίτρανα τη συνεργασία μεταξύ των μελών του κύκλου τους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και με τη συνεχή παρουσία τους στις επόμενες πράξεις. Τέλος, με την ένδειξη «Non» στο τελείωμα της πράξης δηλώνεται, ότι δε δόθηκε αντίγραφο στους συμβαλλόμενους.

f.3

27.

6 Μαΐου 1321

Die VI. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iohannes Candachiu habitator Candide cum meis heredibus tibi Agnete dilecte uxori mee filie quondam Petri Sclavo

habitor Candide et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disponsacionis michi dare promissa fuit, que vero repromissa de super toto fuit inter res extimatas et denarios yperpera in Creta currentia centum triginta. Nunc autem et cetera. Si igitur et cetera, pena auri librarum quinque, contractu firmo. Testes Leonardus de Canale et Nicolaus Mandugo. Complere et dare.

Dedi.]

Η συγκεκριμένη πράξη της 6^{ης} Μαΐου 1321 αφορά τη δήλωση παραλαβής των προικίων, αξίας 130 υπέρπυρων, από τον Ιωάννη Χανδακίτη για το γάμο του με την Αγνή, κόρη του ποτέ Πέτρου Σκλάβου.

Στην πράξη αυτή δικαιοπρακτούν δυο οικογένειες Ελλήνων από την πόλη του Χάνδακα. Η προίκα που ανέρχεται στα 130 υπέρπυρα απαρτίζεται από μετρητά και άλλα αγαθά που εκτιμήθηκαν. Η Αγνή ανήκει στην οικογένεια των Σκλάβων, επώνυμο το οποίο απαντάται όχι μόνο στο παραπάνω έγγραφο, αλλά και σε πρωτόκολλα άλλων νοταρίων, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε εάν πρόκειται για μέλη της ίδιας οικογένειας. Η πράξη αυτή έχει δυο μάρτυρες, ο ένας εκ των οποίων (Antonius de Canale) απαντάται ως μάρτυρας και στο νοτάριο Zaccaria de Fredo. Στο τέλος της πράξης υπάρχει ένδειξη ότι δόθηκε αντίγραφο στα συμβαλλόμενα μέρη.

60.

27 Αυγούστου 1321

Die XXVII. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Phylippus Ursio filius divisus a Iacobo Ursio habitator Candide cum meis heredibus tibi Cali dilecte uxori mee filie quondam Hemanuelis de Canale habitatrici Chanie et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva quam tempore nostre disponsacionis pro te michi dare promissa fuit. Qua vero repromissa de super toto fuit inter res extimatas et denarios yperpera in Creta currentia trecenta quinquaginta. Nunc autem quia me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo in antea segura et quieta pemaneas imperpetuum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere aut compellere valleam per ullum ingenium sine fraude. Si igitur et cetera, pena auri librarum quinque, contractu firmo. Testes Angelus Donno notarius, Georgius Alamanus et Iohannes Brogondione. Complere et dare.

Στις 27 Αυγούστου 1321 ο Φίλιππος Ursio, χειραφετημένος γιος του Ιάκωβου, βεβαιώνει ότι έλαβε από τη σύζυγό του Καλή, την κόρη του ποτέ Εμμανουήλ de Canale, την προίκα της αξίας 350 υπέρπυρων, σε μετρητά και αγαθά που εκτιμήθηκαν.

Με τη πράξη ένας Βενετός διαβεβαιώνει τη σύζυγο του, που όπως προκύπτει είναι Ελληνίδα από τα Χανιά, ότι έλαβε όλη την προίκα της. Πληροφορούμαστε λοιπόν, ότι η οικογένεια της νύφης διέμενε στα Χανιά, γεγονός που αποδεικνύει ότι υπήρχαν στενές επαφές μεταξύ των κρητικών πόλεων που οδηγούσαν στο να συνάπτονται και γάμοι μεταξύ των κατοίκων τους. Εντύπωση ακόμη προκαλεί η σαφής δήλωση ότι ο Φίλιππος Ursio είναι χειραφετημένος γιος του Ιάκωβου, έχει αποκοπεί δηλαδή από τον οικογενειακό ιστό, γεγονός που υποδηλώνει ότι έχει λάβει όσα του αναλογούσαν από την οικογενειακή μερίδα και είναι πια ελεύθερος να ενεργήσει κατά βούληση, δίχως δεσμεύσεις και υποχρεώσεις προς την πατρική του οικογένεια. Οι μάρτυρες που αναφέρονται παραπάνω απαντώνται σε αρκετές ακόμη πράξεις του πρωτόκολλου, και μεταξύ αυτών είναι και ένας από τους νοτάριους που εντοπίσαμε παραπάνω στην πράξη 18, ο Άγγελος Donno.

Γάσπαρης Χ. 1999, Franciscus de Cruce, Νοτάριος στο Χάνδακα 1338 – 1339, Βενετία

Από το συγκεκριμένο πρωτόκολλο σώζονται τρία τετράδια εικοσιέξι συνολικά φύλλων που δε φέρουν αρίθμηση. Τα φύλλα με διαστάσεις 34×24εκ. είναι από μέτριας ποιότητας περγαμινή, καλά διατηρημένης, παρά τις φθορές που εντοπίζονται στο κατάστιχο, κάποιες από τις οποίες οφείλονται στην κατασκευή της περγαμινής. Η γραφή του νοτάριου είναι η συνηθισμένη της εποχής, στρογγυλή, καθαρή και από το ίδιο χέρι σε όλο το πρωτόκολλο. Οι πράξεις διακρίνονται μεταξύ τους με οριζόντια γραμμή, ενώ για όσες δόθηκε αντίγραφο στους συμβαλλόμενους φέρουν την ένδειξη ‘*Dedi*’ και κλείνονται σε κάθετες γραμμές. Αυτές που έχουν ακυρωθεί φέρουν, εκτός από την ημερομηνία ακύρωσης, ένα μεγάλο Χ δεξιά και αριστερά.

Δε υπάρχουν πληροφορίες για το πότε έδρασε ο νοτάριος, για το λόγο αυτό και δε γνωρίζουμε το συνολικό όγκο των συμβολαίων που συνέταξε. Πιθανόν, τα τετράδια που έχουν σωθεί να αποτελούν μέρος ενός μεγαλύτερου βιβλίου. Σε αυτό συνηγορούν το ότι τα τετράδια που σώθηκαν δεν είναι ολόκληρα, όπως και το δέσιμο τους είναι μεταγενέστερο της σύνταξης των πράξεων και δεν ακολουθείται η χρονολογική σειρά. Το πρώτο και το τρίτο τετράδιο από αυτά που σώζονται φαίνεται να είναι ολόκληρα, και μάλιστα το πρώτο πρέπει να είναι και το πρώτο ολόκληρου του βιβλίου, διότι στην εναρκτήρια παράγραφο αναφέρει τα χρονικά σημεία έναρξης του νέου μήνα, όπως και την εξής φράση, ενδεικτική έναρξης ενός βιβλίου: «*Quaternus abbreviaturarum cartarum, factarum ad usum Venetorum per me Franciscum de Cruce notarium*». Αντίθετα, στο τρίτο τετράδιο δεν υπάρχει καμιά ένδειξη που να υποδηλώνει ότι ήταν και το τελευταίο.

Οι 471 πράξεις του κατάστιχου καλύπτουν χρονικά την περίοδο από τις 9 Νοεμβρίου 1338 έως και τις 22 Δεκεμβρίου 1339. Η πελατεία του νοτάριου προέρχεται κατά κύριο λόγο από την ύπαιθρο και το μεγαλύτερο μέρος των συμβολαίων του σχετίζονται με την αγροτική ζωή και οικονομία. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για ένα συμβολαιογράφο με πολυπληθή πελατεία εκτός των ορίων της πόλης, όπου είχε την έδρα του. Εκτός των απλών τοπωνυμίων, έχουν καταγραφεί 127 ονόματα χωριών της περιοχής του νομού Ηρακλείου και κυρίως της περιοχής της Παρακάντια. Οι κατηγορίες εγγράφων που συναντώνται συχνότερα στο κατάστιχο είναι πωλήσεις αγροτικών/κτηνοτροφικών προϊόντων, εξοφλητήρια και διακανονισμοί εξόφλησης, δάνεια, πληρεξούσια, ενοικιάσεις γης ή κατοικιών, πράξεις για προγαμιαίες συμφωνίες, προίκες, κληρονομίες, συντροφίες και άλλα συμβόλαια ποικίλου περιεχομένου.

Οι άνθρωποι που απαντώνται στις πράξεις ως μάρτυρες φαίνεται πως συνεργάζονται συστηματικά με το συμβολαιογράφο, αφού επανέρχονται τακτικά σε πολλά έγγραφα. Ο αριθμός τους σε κάθε πράξη ποικίλει, από τρεις μέχρι τέσσερις και άλλοτε πέντε. Μεταξύ των μαρτύρων εντοπίζονται και άλλοι συμβολαιογράφοι¹⁴⁵,

¹⁴⁵ Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του νοτάριου Nicolao Brixano που απαντάται σε 183 πράξεις, όπως και του Pasqualino Bono σε 154 πράξεις.

ενώ η μοναδική άλλη ιδιότητα μάρτυρα που αναφέρεται είναι αυτή του ιερωμένου. Οι μάρτυρες προτείνονταν από το συμβολαιογράφο, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η συμμετοχή συγγενών ή γνωστών των συμβαλλομένων. Η συνεργασία όμως μεταξύ των συναδέλφων συμβολαιογράφων ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένη.

77.

17 Ιανουαρίου 1339

*Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Hemanuel Cauriniaco, habitator in casali Cartero, cum meis heredibus tibi Iacobine Chandachiti, filie quondam Iohannis Chandachiti, dilecte uxori mee, habitatrici Candide, et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva, que tempore nostre disponsationis michi *promissa* dari promissa fuit. *Que vero repromissa fuit* de super toto inter denarios auri, argenti et res extimatas yperpera in Creta currentia quinquaginta. Nunc autem quia de dictis yperperis seu dicta repromissa me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea securo permanes et quieta imperpetuum, quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur contra hanc securitatis cartam ire temptavero, tunc emendare debeam cum meis heredibus tibi et tuis successoribus auri libras quinque. Et hec securitatis carta in sua permaneat firmitate. Signum suprascripti Hemanuelis, qui hec rogatus fieri. Ad hec autem. Manifestum facimus nos Iohannes Cauriniaco et Guliernus Cauriniaco, eius frater, ambo habitatores in casali Cartero, cum nostris heredibus tibi suprascripte Iacobine et tuis successoribus, quod recepimus suprascriptam repromissam tuam, que pro te dari promissa fuit suprascripto Hemanueli, viro tuo, super *omnibus* bonis nostris, habitis et habendis, mobilibus et immobilibus. Unde si aliquo tempore vel casu dictam tuam repromissam de bonis dicti viri tui exigere non poteris in toto vel in parte, totum vel id quod remanserit ad excucendum omni occasione remota per nos vel per nostrum missum tibi vel tuo misso, hic in Candida vel ubicumque fueris satisfacere debeamus et teneamur. Si igitur contra hanc manifestacionis cartam ire temptaverimus, tunc emendare debeamus nos duo vel alter nostrum, ad quem de nobis te magis tenere volueris in toto et parte cum nostris heredibus tibi et tuis successoribus tuam totam suprascriptam repromissam vel eius residuum. Et pro pena inde constituta yperpera viginti pro centenario yperperorum in ratione anni. Testes Iacobus Longovardo, Georgius Musselle et Franciscus Silivestro. Complere et dare.*

Dedi.

Ο Εμμανουήλ Cauriniaco βεβαιώνει τη σύζυγό του Ιακωβίνα Χανδακίτη, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 50 υπερπύρων. Ο Ιωάννης και ο Γουλιέλμος, τα δυο αδέρφια του γαμπρού, εγγυώνται να την επιστρέψουν ακέραιη, εάν χρειαστεί.

78.

Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Iacobina, filia quondam Iohannis Chandachiti, habitatrix Candide, cum meis successoribus tibi Aniçe Paçudhene, dilecte amitte mee, habitatrici dicte Candide, et tuis successoribus de toto et super toto illo magno vel parvo habere, quod michi pro meo maritare dare promisisti et de cuncto et super toto illo magno vel parvo habere quod michi Margussa Chandachitena, olim soror mea, uxor quondam Iohannis de Meço de Corono, michi dimisit. Nunc autem quia ex inde me bene et perfecte appacasti et deliberasti, amodo igitur in antea segura permaneas et quieta imperpetuum, quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur et cetera. Auri libras quinque. Contractu firmo. Testes Iacobus Longovardo, Georgius Musselle et Franciscus Silivestro. Complere et dare.

Dedi.

Στις 17 Ιανουαρίου 1339 συντάχθηκαν οι δυο παραπάνω πράξεις. Στην πρώτη, ο Εμμανουήλ Cauriniaco, κάτοικος του χωριού Καρτερός βεβαιώνει ότι έλαβε την προίκα της συζύγου του, της Ιακωβίνας, κατοίκου του Χάνδακα. Το παραπάνω χωριό βρίσκεται ανατολικά της πόλης του Ηρακλείου, σε πολύ μικρή απόσταση από αυτή. Πρόκειται λοιπόν, για το γάμο ενός Βενετού κατοίκου της Κρήτης και μιας ελληνορθόδοξης. Η προίκα πληροφορούμαστε ότι δόθηκε σε χρυσά και αργυρά νομίσματα, αλλά και σε πράγματα που εκτιμήθηκαν. Όπως προκύπτει από το έγγραφο, τα προικώα παρέλαβαν τα δυο αδέρφια του γαμπρού και εγγυώνται να τα επιστρέψουν, εάν χρειαστεί. Δηλώνεται με σαφήνεια η ποινή σε περίπτωση αθέτησης της συμφωνίας τους και αυτή ανέρχεται στο 20% επί του ποσού της προίκας σε ετήσια βάση. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στο έγγραφο συναντούμε την έκφραση «*Signum suprascripti Hemanuelis*» που δηλώνει ότι ο γαμπρός υπέγραψε για τα όσα αναφέρει. Βέβαια, αν και δε συναντάται στα υπόλοιπα έγγραφα συχνά η συγκεκριμένη φράση, δε πρέπει να λάβουμε ως δεδομένο το γεγονός, ότι ο Εμμανουήλ Cauriniaco γνώριζε γραφή και για αυτό δηλώνεται ότι υπογράφει. Πιθανόν, στο σημείο εκείνο να υπήρχε ένας σταυρός, τον οποίο ο νοτάριος αναφέρει ως υπογραφή. Θα ήταν παρακινδυνευμένο λοιπόν να υποστηρίξουμε, ότι το συγκεκριμένο άτομο ήταν εγγράμματο. Με τη δεύτερη κατά σειρά πράξη, η Ιακωβίνα Χανδακίτη απευθύνεται στην αδερφή της, τη Μαργούσα, και στη θεία της, την Αννίτσα Πατσούδαινα. Βεβαιώνει ότι με την πράξη αυτή έλαβε τα προικώα της, αυτά που της αναλογούσαν. Υποθέτουμε ότι η Ιακωβίνα ήταν ορφανή και για το λόγο αυτό την προικοδοτούν οι κοντινότεροι συγγενείς της, οι οποίες είναι και γυναίκες. Εντύπωση ακόμη προκαλεί το γεγονός ότι δεν αναφέρεται το μέγεθος της προίκας στη πράξη αυτή, παρά μόνο στην πρώτη, όπως επίσης και ότι δε μπορούμε να γνωρίζουμε το ακριβές ποσό που πρόσφερε η κάθε μια από τις προικοδότριες. Η αδερφή της νύφης πληροφορούμαστε ότι ήταν παντρεμένη και εκείνη με Βενετό από την Κορώνη. Βλέπουμε λοιπόν ότι είναι αρκετά συνηθισμένο την εποχή αυτή να

νυμφεύονται οι Κρητικές ξένους άνδρες, τόσο στην καταγωγή όσο και στο δόγμα. Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι οι μάρτυρες των δυο πράξεων είναι οι ίδιοι, τα ονόματα των δυο εκ των οποίων δηλώνουν ξεκάθαρα τη βενετική καταγωγή τους. Ωστόσο, το επώνυμο Musselle, αν και δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι θυμίζει κάποιο ελληνικό όνομα, θυμίζει όμως ποτάμι της Κρήτης. Πρόκειται για τον ποταμό Μουζέλα στα σύνορα των νομών Χανίων και Ρεθύμνου. Για τις δυο παραπάνω πράξεις δόθηκε αντίγραφο στα συμβαλλόμενα μέρη.

80.

19 Ιανουαρίου 1339

Die decimo nono. Cum tu Iohannes de Portu, habitator Candide, cum tuis heredibus, dederis et concesseris in gonico Antonio Faffuti, socero mei Iohannis Cocanigo, habitatori in tuo casali de Gornis, et eius heredibus et proheredibus mensuratas quinque de tua terra vacua, tibi pertinente iure tue medie millicie de Gornis, sita super territorio de Gornis, videlicet in prato ubi est aqua, ex tunc in antea in perpetuum, cum omni plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, perpetuo possidendi, vites pro pergulis et arbores plantandi, fructus colligendi nec non vendendi, donandi, alienandi et pro anima iudicandi et omnes suas utilitates in ea et de ea perpetuo faciendi, ut patet in una manifestacionis et concessionis carta, scripta manu Ugolini Similiantis notarii, ||facta|| sub anno Domini millessimo trecentesimo vigesimo secundo, mense octubris, die decimo septimo intranet, indicione sexta, Candide, insule Crete. Et postea ipse Antonius suprascriptus pro repromissa Agnetis, eius filie, mee uxoris, michi dederit et concesserit ipsam terram plantatam pergulam cum omnibus suis iuribus, rationibus et modis, quibus eidem Antonio, socero meo, ipsam concesseras, ut superius denotatur. Manifestum facio ego suprascriptus Iohannes Cocanigo, filius Guliermi Cocanigo, de suo consensu, habitator in burgo Candide, cum meis heredibus tibi suprascripto Iohanni de Portu, habitatori Candide, et tuis heredibus, quia suprascriptam manifestacionem firmam et ratam habeo et tenedo atque inviolabiliter observabo. Quam quidem pergulam augmentare et multiplicare debeam ipsis vitibus et arboribus fructiferis et in culmine manutenere et conservare et fossatate conservare omnibus meis expensis. Ne non ipsam pergulam çerpire, çappare, discaffiçare quolibet anno temporibus congruis et consuetis bene et convenienter, secundum usum çardinorum et pergularum, et omnia alia in predictis utilia et necessaria facere omnibus meis expensis. Pro affictu vero dicte pergule debeo per me vel per meum missum dare et deliberare tibi vel tuo misso quolibet anno in ipso çardino seu pergula temporibus consuetis totam integram et veram terciam partem omnium fructuum proventurorum de dictis pergula et arboribus, sub pena dupli pro quolibet termino, reliquis vero duabus partibus in me retentis. Est insuper sciendum quod, si dictum çardinum seu pergulam vendere voluero et tu ipsum seu ipsam emere volueris pro illo precio quod ab alliis habere potero cum veritate, teneor ipsum tibi vendere. Et si ipsum seu ipsam

emere nolueris, michi licitum sit ipsum seu ipsam vendere cui voluero, ponendo ex tunc custodem in ipso cardino seu pergula ementis expensis et ad tuum libitum. Et insuper michi sit licitum accipiendi aquam predictam pro abbeverando dictum cardinum seu pergulam, quandocumque michi placebit. Si igitur contra hanc manifestacionis cartam ire temptavero et que suprascripta sunt non observavero, tunc emendare debeam cum meis heredibus tibi et tuis heredibus. Pro pena inde constituta yperpera in Creta currentia decem in singulis suprascriptis capitulis, quibus et quociens tibi contrafecero et cetera. Contractu firmo. Testes Nicolaus Brixiano, Gabriel Venerio, Marinus Gisi et Pascalinus Bono. Complere et dare.

Dedi.

Ο Ιωάννης Cocanigo έλαβε από τον πεθερό του, τον Αντώνιο Φαφούτη, έναν κήπο με κληματαριά ως προίκα για τη σύζυγό του Ανέτα. Ο κήπος αυτός παραχωρήθηκε στον Αντώνιο από τον Ιωάννη de Portu ως γονικό. Ο Ιωάννης Cocanigo υπόσχεται στον ιδιοκτήτη να τηρεί τους ίδιους όρους με τον πεθερό του και να αποδίδει κάθε χρόνο το 1/3 της παραγωγής.

Στις 19 Ιανουαρίου συντάχθηκε η παραπάνω πράξη, η οποία αφορά τη μεταβίβαση ενός γονικού. Ο Ιωάννης de Portu, κάτοικος του Χάνδακα, παραχωρεί στον Αντώνιο Φαφούτη, κάτοικο του χωριού Γούρνες, ως γονικό έναν κήπο με κληματαριά. Αυτός με τη σειρά του το μεταβιβάζει στο γαμπρό του ως προίκα της κόρης του της Ανέτας. Δηλώνεται με σαφήνεια η ύπαρξη νερού στο μέρος αυτό, γεγονός που αυξάνει την αξία του. Η παραχώρηση του γονικού έγινε, όπως πληροφορούμαστε στις 17 Οκτωβρίου 1322 με πράξη που συνέταξε ο νοτάριος Ugolinus Similiente. Ο Ιωάννης Cocanigo, κάτοικος του βούργου του Χάνδακα, δέχεται την προίκα της συζύγου του και υπόσχεται ότι με δικά του έξοδα θα το καλλιεργεί και θα το πολλαπλασιάζει, τηρώντας τους ίδιους όρους με τον πεθερό του. Επίσης, υποχρεούται να αποδίδει στον ιδιοκτήτη το 1/3 της παραγωγής, δηλ. των καρπών, διαφορετικά είναι υποχρεωμένος να αποδώσει τα διπλά. Σε περίπτωση αθέτησης των όρων του εγγράφου, η ποινή ορίζεται στα 10 υπέρπυρα για κάθε όρο. Στη συγκεκριμένη πράξη υπογράφουν 4 μάρτυρες, τους οποίους συναντούμε και σε άλλες πράξεις, ιδιαίτερα τον Νικόλαο Βrixano και τον Pascalino Bono.

Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει μια σύντομη αναφορά στο καθεστώς ιδιοκτησίας του γονικού, αλλά και στις σχέσεις εκχωρητή και παραλήπτη της γης. Ο παραλήπτης της γης, ο γονικάρης, κατείχε τη γη εφ' όρου ζωής και τη μεταβίβαζε στους κληρονόμους του. Επίσης, ο ίδιος αποκτούσε το δικαίωμα επανοικίασης, δωρεάς ή ανταλλαγής, με την υποχρέωση να καταβάλλει κάθε χρόνο στον παραχωρητή το 1/3 της παραγωγής. Επίσης, ήταν υποχρεωμένος να ειδοποιήσει τον ιδιοκτήτη της γης τρεις έως οκτώ μέρες πριν από τον τρύγο¹⁴⁶. Τα παραπάνω δικαιώματα επί της γης ο γονικάρης τα ασκούσε ύστερα από τη σύμφωνη άδεια του παραχωρητή. Επομένως,

¹⁴⁶ Γάσπαρης Χ., 1997, 140.

αντιλαμβανόμαστε ότι ο γονικάρης δεν ήταν ποτέ ο απόλυτος κύριος της γης που κατείχε ως γονικό.

Οι παραχωρητές, ως επί το πλείστον, ήταν γαιοκτήμονες που ανήκαν σε βενετικές οικογένειες, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στο νησί, κάποιες ελληνικές οικογένειες που κατείχαν φέουδα, αλλά και η Εκκλησία. Οι γονικάρηδες σχεδόν στο σύνολο τους κατοικούσαν στα χωριά που ανήκε και η γη τους, ωστόσο αν κατοικούσαν σε περιοχή κοντά στο Χάνδακα, συνήθως μπορούσαν να ασκούν και άλλο επάγγελμα. Η παραχώρηση δεν αφορούσε ποτέ ένα ολόκληρο φέουδο, αλλά τεμαχιζόταν σε μικρότερα μέρη, έχοντας πάντα ως μέτρο σύγκρισης την ποιότητα ή την έκταση του φέουδου που συνήθως δε ξεπερνούσε τα 10 μουζούρια¹⁴⁷.

Βασικό όρο όλων των συμβολαίων αποτελούσε η υποχρέωση του καλλιεργητή να περιποιείται και να διατηρεί σε άριστη κατάσταση (*manutenere in culmine*) όχι μόνο τη γη και την καλλιέργεια, αλλά επίσης και ό,τι άλλο υπήρχε μέσα στο κομμάτι γης, όπως φράκτες, πηγάδια, αυλάκια κ.ά. Η πλειονότητα των παραχωρήσεων γης ως γονικού αφορούσε αμπέλια, κήπους ή χέρσα γη για ανάλογες καλλιέργειες. Οι διευκολύνσεις του παραχωρητή προς το νέο γονικάρη, εφόσον η γη ήταν χέρσα, ήταν οι εξής: α) χρηματικό ποσό με τη μορφή δανείου και β) απαλλαγή από τη καταβολή της καθιερωμένης ετήσιας εισφοράς μέχρι το αμπέλι να φτάσει σε πλήρη παραγωγή¹⁴⁸.

Σε κάθε συμβόλαιο παραχώρησης γονικού προβλέπονται δύο ποινές: α) σε περίπτωση που ο γονικάρης δεν κατέβαλε μέσα στο καθορισμένο χρονικό διάστημα την ετήσια εισφορά στον παραχωρητή, υποχρεωνόταν στη συνέχεια να την καταβάλλει διπλή και β) βρίσκεται στο τέλος κάθε συμβολαίου και αφορά την τήρηση όλων των όρων που περιέχονται σε αυτό, καθώς επίσης αναφέρεται και το ποσό της ποινής, το οποίο κυμαινόταν συνήθως από 10 ως 50 υπέρπυρα. Οι δύο άλλοι τύποι εκμετάλλευσης της γης, πέρα από το γονικό είναι α) η ενοικίαση για 29 χρόνια, δηλ. παραχωρήσεις με πλειστηριασμό που πραγματοποιεί το δημόσιο. Το 30^ο έτος άρχιζε η χρησικτησία, ωστόσο για αποφυγή της πιθανότητας αυτής η παραχώρηση ανανεωνόταν αυτόματα με την έγκριση του Δούκα. β) Ενοικίαση περιορισμένης διάρκειας, συνήθως από 2 ως 10 χρόνια με αντάλλαγμα ετήσια εισφορά¹⁴⁹.

---

¹⁴⁷ Γάσπαρης Χ., 1997, 133.

¹⁴⁸ Γάσπαρης Χ., 1997, 139.

¹⁴⁹ Γάσπαρης Χ., 1997, 141.

Eodem die. Manifestum facimus nos Anadalina, relicta Marini Raguseo, habitatrix Candide, ex una parte, Sophya et Herini Drachena, habitatrices in burgo Candide, ex altera cum nostris successoribus una pars alteri vicissim, quia in Christi Dei nomine ad talem pactum et concordium devenimus hoc modo, videlicet quod ego prenominata Anadalina promitto facere hinc ad menses sex proxime venturos quod Otta, filia mea, accipiat Nicolaum de Molino, nepotem vestrum, in suum virum legitimum iuxta canonicas normas. Pro cuius repromissa promitto ei tunc dare yperpera in Creta currentia centum et vigintiquinque et pro donis yperpera vigintiquinque et vestes dicte Otte, filie mee, sub pena grossi unius nichilominus solvendo predicta. Nos vero prenominate Sophya et Herini promittimus facere quod suprascriptus Nicolaus de Molino, nepos noster, accipiat suprascriptam Ottam, filliam tuam, in suam uxorem legitimam iuxta canonicas normas et disponere ac conducere eam in domum suam modo et ordine suprascriptis usque ad terminum suprascriptum. Ad hec autem manifestum facio ego Iohannes Taliapetra, habitator Candide, cum meis heredibus vobis suprascriptis Sophye et Herini Drachena et vestris successoribus, quia constituo me pleçium hoc modo, videlicet quod, si dicta Anadalina non integraliter solverit dictam repromissam dicto Nicolao ad terminum suprascriptum, prout superius denotatur, quod teneat ego dictam repromissam persolvere dicto Nicolao sub pena predicta. Insuper autem est sciendum, quod nos suprascripte Sophya et Herini promittimus tibi Anadaline suprascripte ad obitum nostrum ordinare solomodo nos de quarta parte omnium bonorum nostrorum pro animabus nostris et residuum remanere et esse debeat dicto Nicolao, nepoti nostro, vel eius heredibus, ut faciat de eo, sicut ipsi videbitur. Preterea recepimus amodo in antea predictam repromissam super omnibus bonis nostris, mobilibus et immobilibus, ut pleçie eius. Si qua igitur precium meum, videlicet mei Anadaline ex una parte, vestrum Sophye et Herini ex altera contra hanc manifestacionis cartam ire temptaverit et que suprascripta sunt non observaverit, tunc emendare debeam pars non observans cum suis successoribus parti observanti et observare volenti et successoribus eius. Pro pena inde constituta yperpera in Creta currentia centum, possendo me Anadalina tenere me ad vos Sophyam et Herinim vel vestrum alteram, prout michi videbitur in toto et parte. Contractu firmo. Testes Iacobus Tedesco, Sclavus Geno, Iohannes Metupa et Pascalinus Bono. Complere et dare.

//De licencia et auctoritate magnifici domini Marino Grimani, honorabilis duche Crete, et eius consilii ego Andreas de Firmo, notarius et cancellarius Crete, hanc cartam, non extractam, extraxi MCCCXLVIII, mense februarii, die XIII, indicione secunda. Dedi Marco Raguseo, fratri dicte Ote, pro ea.//

Η Αναταλίνα, χήρα του Μαρίνου Raguseo, υπόσχεται στη Σοφία και την Ειρήνη Δράκαινα να παντρευτεί η κόρη της Όττα τον ανειψιό τους Νικόλαο de Molino σε έξι μήνες. Η προίκα της απαρτίζεται από 125 υπέρπυρα, δώρα αξίας 25 υπερπύρων και ρούχα. Η Σοφία και η Ειρήνη με τη σειρά τους υπόσχονται να αφήσουν στον ανιψιό τους κληρονομιά τα ¾ της περιουσίας τους.

Στην πράξη αυτή της 24^{ης} Ιανουαρίου 1339 οι συμβαλλόμενες είναι γυναίκες. Από τη μια πλευρά η μητέρα της νύφης και από την άλλη οι θείες του γαμπρού συντάσσουν προγαμιαίο συμφωνητικό. Η μητέρα της νύφης, ούσα χήρα, αναλαμβάνει η ίδια να εκπροσωπήσει την κόρη της και να διευθετήσει το θέμα της προικοδότησής της στο συμφωνητικό που συντάχθηκε. Όσον αφορά όμως τις θείες του γαμπρού, υποθέτουμε ότι είναι οι κηδεμόνες του και ότι αυτός είναι ορφανός. Βέβαια, το ονοματεπώνυμο του είναι ιταλικό, ενώ η ελληνική καταγωγή των δύο γυναικών είναι αναμφισβήτη. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε και στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως και παραπάνω, ότι ο πατέρας του ήταν Βενετός και η μητέρα του Ελληνίδα, οπότε αυτές είναι οι αδερφές της μητέρας του. Ο γάμος των δυο νέων επρόκειτο να γίνει τους προσεχείς έξι μήνες και ορίζεται το ποσό που θα αποτελούσε την προίκα τους. Η μητέρα της νύφης υπόσχεται 125 υπέρπυρα σε μετρητά και επιπλέον 25 υπέρπυρα για δώρα και ρούχα. Από την πλευρά τους, οι θείες του γαμπρού υπόσχονται να τον προικίσουν με τα $\frac{3}{4}$ της περιουσίας τους. Στο έγγραφο αναφέρεται ο Ιωάννης Ταϊαρετρα, κάτοικος του Χάνδακα, ως εγγυητής και υπόσχεται πως θα πληρώσει ο ίδιος εάν παρουσιαστεί ανάγκη. Η τακτική αυτή, δηλ. το να αναφέρεται κάποιος εγγυητής, ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένη σε κάθε είδους δικαιοπραξία. Ο εγγυητής ήταν συνήθως κάποιος γνωστός των συμβαλλόμενων, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις όσων εγγυήθηκε. Η ρήτρα που ορίζεται στο τέλος της πράξης ανέρχεται στα 100 υπέρπυρα. Οι μάρτυρες για τη συγκεκριμένη πράξη είναι τέσσερα άτομα που απαντώνται και σε άλλες πράξεις, όπως ο Pascalinus Bono που αναφέραμε παραπάνω. Αξίζει ιδιαίτερης μνείας το γεγονός, ότι στις 13 Φεβρουαρίου 1348 ο αδερφός της νύφης έλαβε αντίγραφο της παραπάνω πράξης. Την πράξη αυτή αντέγραψε ο νοτάριος και καγκελάριος Αντρέας de Firmo. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την άποψη ότι η παρουσία ενός συγγενή αρσενικού γένους ήταν πολύ σημαντική, για να προσδίδει μεγαλύτερη ισχύ και να αποφεύγονται παρεξηγήσεις μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών. Επίσης, το αντίγραφο του προγαμιαίου συμφωνητικού μπορεί να είχε κάποια χρησιμότητα για τον αδερφό της Όττα σχετικά με τη διανομή της πατρικής κληρονομιάς τους ή επίσης ο ίδιος να όφειλε στην αδερφή του μέρος των υποσχόμενων. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο αδερφός της νύφης δεν εκπροσώπησε την οικογένειά του στη σύνταξη του προικοσυμφώνου ως προικοδότης, παρά την απουσία του πατέρα του, παρά μόνο στο τέλος ζήτησε ένα αντίγραφο. Μια σκέψη που θα μπορούσαμε να κάνουμε είναι ότι η μητέρα παραχώρησε στην κόρη της το δικό της μερίδιο κληρονομιάς, δηλ. την προίκα που η ίδια έφερε στην οικογένεια, για το λόγο αυτό και παρουσιάζεται η ίδια ως προικοδότης και όχι ο γιος της. Εάν λάβουμε υπόψη μας αυτή την υπόθεση ως την πιο πιθανή, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Όττα δεν έλαβε μερίδιο από την πατρική κληρονομιά.

151.

21 Μαρτίου 1339

Eodem die. Manifestum facio ego Hemanuel Ara, aurifex, habitator Candide, cum meis heredibus tibi Georgio Barbafella, aurifici, dilecto genero meo, habitatori in burgo Candide, et tuis heredibus, quia pro parte solucionis yperperorum centum et septuaginta, que tibi dari promissa fuerint pro tua repromissa et donis, sum contentus tibi dare yperpera in Creta currentia quinquaginta inter aurum, argentum et alias res extimatas, // hinc usque per totum mensem septembris proxime venturum vel antea, hic in Candida, salva in terra, omni occassione remota. Hec autem et cetera. Suprascripta yperpera. Et pro pena inde constituta yperpera viginti pro centenario yperperorum in ratione anni. Testes Michael Ara, Nicolaus Brixiano, Nichiforus Pavlopulo et Marcus Stadhi. Complere et dare.

//Die decimo mensis novembris, indicione nona, hec carta cancellata est cum voluntate parcium.//

Ο Εμμανουήλ Άρας δηλώνει στο γαμπρό του, το Γεώργιο Barbafella, ότι θα του εξοφλήσει ως τον προσεχή Σεπτέμβρη τα 50 υπέρπυρα, μέρος των 170 που του υποσχέθηκε ως προίκα.

152.

21 Μαρτίου 1339

Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Maria Barbafella, habitatrix in burgo Candide, cum meis successoribus tibi Georgio Barbafella, dilecto filio meo, habitatori in dicto burgo, cum tuis heredibus de cuncta et super tota illa repromissa magna vel parva quam ego duxi vel habui in potestate viri mei suprascripti defuncti, patris tui, sive eciam de omnibus donis dimissoris tam a suprascripto viro meo quam ab aliis personis michi factis vel dimissis in eius potestate et de quantocumque super te adicendum vel inquirendum habui vel habeo ab inicio usque modo cum carta et sine carta, per curiam et extra curiam, iuste quoque vel iniuste. Nunc autem quia de suprascriptis omnibus ac eciam de super omnibus tu me bene et perfecte appacasti et deliberasti amodo igitur in antea de super omnia securus et quietus permanes imperpetuum, quia nichil inde remansit neque de ulla re de sub celo quam habeo cogitare vel dicere possit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur et cetera. Auri libras quinque. Contractu firmo. Testes Michael Ara, Nicolaus Brixiano, Nichiforus Pavlopulo et Marcus Stadhi. Complere et dare.

Dedi.

Η Μαρία Barbafella δηλώνει ότι παραχώρησε στο γιο της όλη την προικώα ή άλλη περιουσία που κατείχε μετά το θάνατο του άνδρα της.

Οι δυο παραπάνω πράξεις που σχετίζονται μεταξύ τους συντάχθηκαν την ίδια μέρα, στις 21 Μαρτίου 1339. Όπως προκύπτει, ο πατέρας της νύφης και ο γαμπρός ήταν χρυσοχόοι, ο πρώτος κάτοικος του Χάνδακα και ο δεύτερος κάτοικος του βούργου. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι υπήρχαν δεσμοί μεταξύ ατόμων του ίδιου επαγγέλματος καθώς και συνεργασίες, αν και δε διέμεναν και εργάζονταν στο ίδιο περιβάλλον. Επίσης, θα πρέπει να διευκρινίσουμε στο σημείο αυτό ότι ο τόπος διαμονής δεν καθόριζε απαραίτητα και το επάγγελμα που θα ασκούσε κάποιος. Με την πρώτη πράξη ο πατέρας της νύφης υπόσχεται ότι έως τον προσεχή Σεπτέμβριο θα δώσει στο γαμπρό του 50 από τα 170 υπέρπυρα που του είχε υποσχεθεί σε χρυσό, ασήμι και άλλα πράγματα. Με τη δεύτερη, η μητέρα του γαμπρού δηλώνει ότι παραχώρησε στο γιο της όλη την περιουσία της. Επομένως, εντοπίζεται ακόμη μια πράξη, όπου προικοδοτούνται και οι δυο νέοι για το γάμο τους και όχι μόνο η κοπέλα. Υποθέτουμε ότι ο Γεώργιος Barbafela ήταν μοναχοπαίδι, γι' αυτό και η μητέρα του τού παραχωρεί όλη την προικία και άλλη περιουσία που της ανήκε. Η ποινική ρήτρα στο πρώτο έγγραφο είναι το 20% του ποσού για κάθε χρόνο, ενώ στο δεύτερο αναφέρονται οι πέντε χρυσές λίβρες. Οι μάρτυρες είναι οι ίδιοι και στις δυο πράξεις και πρόσωπα που συναντάμε συχνά σε όλο το πρωτόκολλο. Αυτό που κάνει εντύπωση είναι το γεγονός ότι η πράξη 151 στο τέλος φέρει σημείωση, με την οποία δηλώνεται ότι στις 10 Νοεμβρίου 9^η ινδικτιώνα η πράξη ακυρώθηκε με την σύμφωνη γνώμη και των δυο πλευρών. Για την επόμενη όμως πράξη δόθηκε και αντίγραφο στους συμβαλλόμενους.

184.

13 Απριλίου 1339

Eodem die. Manifestum facimus nos Iohannes Thalassi ex una parte et Gregorius Iuppario ex altera, ambo habitatores in burgo Candide, cum nostris heredibus vicissim et promittentes compromittimus in vos Marcum Feraço, //habitatorem Candide//, et papatem Hemanuelem Iosse, //habitatorem in burgo Candide//, tamquam //in// nostros iudices arbitres arbitratores et amicabilem compositores ad audiendum, examinandum, sententiandum et diffiniendum totum id quod vobis videbitur super facto questionis, quam habemus de yperperis viginti, que ego suprascriptus Gregorius dare promisi suprascripto Iohanni pro donis ultra repromissam Marie, olim uxoris eius et sororis mee. Ita quod quicquid per vos iudices dictum, diffinitum et sententiatum fuerit amodo in antea usque ad dies quindecim proxime venturos quelibet pars nostrum habere et tenere debeat firmum et ratum, et non contrahere modo aliquo vel ingenio per se vel per aliquem loco sui. Et si forte non concordabimini, licitum sit vobis elligere unum tercium iudicem, et tunc quicquid per vos et per ipsum tercium //iudicem// dictum, diffinitum et sententiatum fuerit quelibet pars nostrum habere et tenere debeat firmum et ratum et non contrahere modo aliquo vel ingenio. Si qua igitur pars nostrum et cetera. Pro pena inde constituta yperpera in Creta currentia vigintiquinque. Contractu firmo. Testes

Marinus Diexolo, Marcus Longovardo, Franciscus Silivestro et Pascalinus Bono. Complere et dare.

Dedi.

Ο Ιωάννης Θαλάσσης και ο Γρηγόριος Iupario κατέληξαν σε διαιτησία για 20 υπέρπυρα, τα οποία είχε υποσχεθεί ο Γρηγόριος στον Ιωάννη ως γαμήλιο δώρο για τη Μαρία, την ποτέ αδελφή του και σύζυγο του Ιωάννη. Οι διαιτητές, ο Marco Feraço και ο Εμμανουήλ Iosse, θα αποφασίσουν σε 15 μέρες και αν δε συμφωνήσουν τα δυο μέρη θα κληθεί και τρίτος διαιτητής.

210.

18 Απριλίου 1339

//Hec carta refertur diei decimo octavo presentis mensis aprilis.//

*Die decimo octavo. Per virtutem et potestatem unius manifestacionis et compromissionis carte, scripte manu infrascripti notarii, sub anno Domini millesimo trecentesimo trigesimo nono, mense aprilis, die tercio decimo, indicione septima, Candide, per quam Iohannes Thalassi ex una parte et Gregorius Iupparius, ambo habitatores in burgo Candide, ex altera una pars alteri vicissim cum suis heredibus compromittentes compromiserunt se in nos Marcum Feraço, habitatorem Candide, et papatem Hemanuelem Iosse, habitatorem in burgo Candide, tamquam in suos iudices arbitres arbitratores et amicales compositores, dantes nobis plenam et liberam potestatem ad audiendum, examinandum, deffiniendum et sententiandum totum id pro nobis videretur super facto questionis quam habent de yperperis viginti, que yperpera dictus Gregorius dare promisit dicto Iohanni pro donis ultra repromissam Marie, sororis eius, uxoris dicti Iohannis, ex tunc usque ad dies quindecim proxime venturos promittentes quod quelibet pars eorum haberet firmum et ratum quicquid per nos dictum, diffinitum et sententiatum fuisset, et non contraire modo aliquo vel ingenio per se vel per alium loco sui sub pena yperperorum vigintiquinque in dicta compromissionis carta contenta, quam penam solvere deberet pars non observans parti observanti et observare volente dicta compromissionis carta in sua firmitate manente, pena soluta vel non soluta. Nos suprascripti Marcus Feraço et papas Hemanuel Iosse, iudices electi a partibus, ut superius est dictum, ex vigore dicte compromissionis carte dicimus per sententiam, laudem et arbitrium quod suprascriptus Gregorius Iupparius dare et presentare debeat predicto Iohanni Thalassi yperpera decem pro satisfacione et integra solucione donorum suprascriptorum, videlicet yperperorum viginti que predictus Gregorius, prout est dictum, promisit dare predicto Iohanni pro donis ultra repromissam Marie, sororis eius, uxoris dicti Iohannis que quidem yperpera dare et solvere debeat dictus Gregorius dicto Iohanni Thalassi hinc per totum mensem presentem aprilis, cognoscendo quod reliqua yperpera decem dimittimus dicto Gregorio iuste quidem, computando illa in expensis, que dictus Gregorius fecit in sepultura prefate Marie, sororis eius, uxoris dicti Iohannis, tam in *//solutione//* terre sepulture illius, quam in*

solutione presbitorum, qui ibidem fuerunt, et aliorum eciam rerum, pro quibus dictum Gregorium in sepultura eiusdem Marie //expensis// facere oportebat, quas fecit. Et hec mandamus observari a partibus sub pena ypperperorum vigintiquinque in dicta compromissionis carta contenta, qua pena soluta vel non soluta, hec nostra sententia in sua permaneat firmitate. Testes Nicolaus Brixiano, Andreas de Belloamore, Marinus de Equilo, Marinus Dondi. Complere et dare.

Οι κριτές Μάρκος Feraço και ο παπάς Εμμανουήλ Iosse αποφάσισαν ότι ο Γρηγόριος Iurparius οφείλει να καταβάλλει στον Ιωάννη Θαλάσση κατά τη διάρκεια του τρέχοντος Απριλίου 10 υπέρπυρα από τα 20 που του είχε υποσχεθεί ως γαμήλιο δώρο για την ποτέ αδερφή του και σύζυγο του Ιωάννη. Τα υπόλοιπα 10 θα θεωρηθούν μέρος των εξόδων που είχε κάνει ο Γρηγόριος για την ταφή της αδελφής του.

Στις 13 Απριλίου ο αδερφός και ο σύζυγος της εκλιπούσης Μαρίας, κάτοικοι και οι δυο του βούργου του Χάνδακα, κατέληξαν σε διαιτησία για διαφορά 20 υπέρπυρων. Διαιτητές ορίστηκαν οι Marco Feraço και Εμμανουήλ Iosse, Βενετοί όπως προκύπτει από τα επώνυμά τους, οι οποίοι ορίστηκαν από τα δυο μέρη για να επιλύσουν τις μεταξύ τους διαφορές και να προτείνουν μια κοινώς αποδεκτή λύση κατά την κρίση τους. Τα άτομα αυτά πιθανόν κατείχαν την ίδια θέση με τους εκτιμητές, δηλ. ήταν άτομα κατάλληλα για να εκτιμήσουν αντικείμενα, τις περισσότερες φορές τεχνίτες, χρυσοχόοι κ.τ.λ. Δε λείπουν και γυναίκες από τη θέση αυτή, όπως κεντήστρες και υφάντρες που είχαν γνώσεις για την εκτίμηση κυρίως αντικειμένων που απαρτίζουν το νοικοκυριό. Εάν οι δυο διαιτητές δεν κατάφερναν να συμβιβάσουν τις δυο πλευρές, τότε θα καλούνταν και τρίτος. Παρατηρούμε ότι η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται μετά το θάνατο της συζύγου, όπως δηλώνεται με την ένδειξη *olim*. Υποθέτουμε ότι δεν είχε αποπληρωθεί το ποσό που υποσχέθηκε ο αδερφός της νύφης στο γαμπρό του, όταν προέκυψε ο θάνατός της κοπέλας. Το ποσό που αναφέρεται λοιπόν, δηλ. τα 20 υπέρπυρα, θεωρούμε πως είναι μέρος της προίκας που προοριζόταν για τα γαμήλια δώρα. Η οικογένεια της εκλιπούσης νύφης, όπως προκύπτει από τη δεύτερη πηγή, οφείλει να καταβάλλει το υπολοιπόμενο ποσό σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, αφαιρώντας όμως από αυτό τα έξοδα που έκανε για την ταφή της, δηλ. τα 10 υπέρπυρα. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός, ότι την ταφή της Μαρίας ανέλαβε να πληρώσει ο αδερφός της και όχι ο σύζυγος της. Επίσης, το επώνυμο Iurparius μπορεί να υποδεικνύει το επάγγελμα του προσώπου, δηλ. πιθανόν να ήταν ράφτης και λανθασμένα ο εκδότης το αποδίδει με κεφαλαίο.

Eodem die. Manifestum facimus nos Mede iudeus de Francia ex una parte et Lingiachus Vuvalo iudeus ex altera, ambo habitatores Candide, cum nostris heredibus vicissim, quia in Dei nomine ad talem concordium devenimus, videlicet quod ego Lingiachus suprascriptus teneor et promitto facere filium meum, Avrachaam, subarare legitime Avigaym, iudeam, filiam tui suprascripti Mede, sive ei anullum dare, secundum legem nostram, hinc ad mensem unum proxime venturum et ipsam accipere et menare in domum suam, hinc ad menses quinque proxime venturos. Quod concordium continetur in quadam carta, scripta manu Nicolai Taliapetra, notarii, ut dicimus, cuius carte terminus quamvis sit completus, tamen volumus omnes et singulos modos et conditiones in ea contentos firmos et ratos per nos haberi et observari. Ego vero suprascriptus Mede promitto facere prefatam filiam meam, Avigaym, de hoc matrimonio contentari et promitto dare et presentare nomine Avrachaam //suprascripti//, generi mei, Helie iudeo, filio Sambathe, tot res extimatas secundum morem nostrum, quot sint sufficientes repromisse dicte filie mee, ut continetur in carta superius denotata, hinc ad suprascriptum mensem unum proxime venturum. Quas res dictus Helias habere et tenere debeat in manibus eius, donec dictus Avrachaam, gener meus, conducat dictam Avigaym, filiam meam, uxorem eius in domum suam. Et si plenarie ac sufficienter non dederit seu presentaverit dictas res prefate repromisse, ut dictum est, sed defecerint inde yperpera vigintiquinque de ipsis, terminum habere possim et ea dare teneor octava die prius quam compleatur terminus suprascriptorum mensium quinque. Infra quem terminum si aliquid acciderit sponso vel sponse, ita quod dictum matrimonium imperdiretur, sum contentus ego suprascriptus Mede, quod suprascripta repromissa sit obligata in manibus dicti Helie pro quadam fideiussione, quam pro me dictus Avrachaam, gener meus, et Moyses Vuvalo, iudeus, eius frater, fecerit Iohanni Metaxoto pro coriis bovinis, que ab ipso Iohanni emi, donec divtam fideiussionem persolvam dicto Iohanni. Si qua igitur pars et cetera. Pena contenta in carta superius dicta, scripta manu Nicolai Taliapetra notarii, ut dicimus. Contractu firmo. Testes Nicolaus Brixiano, Georgius Chandachiti, Rubertus Gisi et Pascalinus Bono. Complere et dare.

Ο Εβραίος Lingiacus Βούβαλος υπόσχεται στον επίσης Εβραίο Mede de Francia, ότι ο γιος του, ο Avrachaas, θα παντρευτεί την κόρη του, την Avigai, σε πέντε μήνες. Ο Εβραίος Ηλίας, γιος του Σαμπετάι και γαμπρός του Mede, θα κρατά την προίκα μέχρι την ημέρα του γάμου.

Πρόκειται για προγαμιαίο συμφωνητικό μεταξύ Εβραίων κατοίκων του Χάνδακα, το οποίο συντάχθηκε στις 15 Απριλίου 1339. Με το παρόν συμφωνητικό ο Mede de Francia και ο Lingiachus Βούβαλος διευθετούν το γάμο των παιδιών τους. Ο Lingiachus υπόσχεται ότι ο γιος του, ο Αβραάμ, θα παντρευτεί την Avigai, κόρη του Mede de Francia, όπως ορίζουν οι νόμοι τους. Είναι ιδιαίτερα έκδηλη η επιθυμία να δηλωθεί η ιδιότητα των παραπάνω προσώπων, καθώς αναφέρεται επανειλημμένα το

επίθετο Εβραίος πριν από κάθε μνεία των προσώπων. Αναφέρεται επίσης ότι σε ένα μήνα θα δώσει στη νύφη το δαχτυλίδι κατά τη συνήθεια, δηλαδή θα γίνει ο αρραβώνας και σε πέντε μήνες θα γίνει ο γάμος, οπότε και θα πάρει τη νύφη στο σπίτι του. Η απόφασή τους αυτή επικυρώθηκε με προγενέστερη πράξη, την οποία συνέταξε ο νοτάριος Νικόλαος Ταίαρετρα, τον οποίο συναντούμε ως εγγυητή στην πράξη 88 του ίδιου πρωτοκόλλου. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι η συνήθεια να εγκαθίσταται η νύφη στο σπίτι του γαμπρού μετά το γάμο υπήρχε και στους Εβραίους. Στη συνέχεια, ο Mede υπόσχεται να παραδώσει στον Ηλία, το γιο του Σαμπετάι, επίσης Εβραίο, όλα τα πράγματα που εκτιμήθηκαν ως προίκα της Avigai. Ο Ηλίας είναι επίσης και γαμπρός του Mede. Αυτός λοιπόν θα τα κρατάει κατά τη συνήθεια και 8 μέρες πριν συμπληρωθούν οι πέντε μήνες υποχρεούται να τα παραδώσει στο γαμπρό. Διευκρινίζεται ωστόσο, ότι υπολείπονται 25 υπέρπυρα για την προίκα που υποσχέθηκε ο πατέρας της νύφης και έχει το παραπάνω χρονικό περιθώριο των 8 ημερών για να τη συμπληρώσει. Σε περίπτωση που ο γάμος δεν πραγματοποιηθεί, όσα κρατά ο Ηλίας και προορίζονται για την προίκα της Avigai, θα δοθούν για την αγορά δερμάτων βοοειδών στον Ιωάννη Μεταξωτό. Η ποινή για τη μη τήρηση των όσων αναφέρθηκαν δηλώνεται ότι έχει οριστεί στην πράξη που συνέταξε ο Νικόλαος Ταίαρετρα. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι ο γάμος συνδέεται άμεσα με μια εμπορική συναλλαγή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και με την πράξη 188 του πρωτοκόλλου¹⁵⁰. Στην πράξη αυτή, ο Mede βεβαιώνει το Μωυσή και τον Αβραάμ Βούβαλο, δηλ. το γαμπρό του και τον αδερφό αυτού, ότι εάν υποστούν κάποια ζημιά λόγω της εγγύησης για την αγορά δερμάτων θα τους αποζημιώσει σε οκτώ μέρες. Η ποινή είναι το 20% επί του ποσού το χρόνο. Για την πράξη μαρτυρούν τέσσερα πρόσωπα, μεταξύ των οποίων και οι Nicolaus Brixiano και Pascalinus Bono, οι οποίοι συναντώνται σταθερά στην πλειονότητα των πράξεων.

193.

17 Απριλίου 1339

Eodem die. Manifestum facio ego Costas Fefelo, habitator in burgo Candide, cum meis heredibus tibi Marco Gisi, dilecto genero meo, habitatori in dicto burgo, et tuis heredibus, quanto tu suprascripte Marce accepisti Herinim, filiam meam, in tuam uxorem legitimam, et pro eius repromissa tibi dare promisi yperpera centum et pro donis yperpera quindecim. Insuper do et dono tibi duas meas pecias vinee, positas in casali Giofirachya in loco ser Symeonis Lutefredo, quas habeo in gonico a dicto ser

¹⁵⁰ *Die quintodecimo. Manifestum facio ego Mede iudeus de Francia, habitator Candide, cum meis heredibus vobis Moyysi iudeo Vuvalo et Avrachaam Vuvalo iudeo, genero meo, fratribus, et promittens promitto vobis quod, si aliquod damnum, expenses vel interesse acciderint vobis occasione fideiussionis, quam pro me fecistis Iohanni Metaxoto de coriis bovinis, que ab eo emi, quod totum illud damnum, expenses vel interesse vobis emendare debeam infra dies octo, postquam illud damnum, expenses vel interesse passi fueritis, hic in Candida, omni occasione remota. Hec autem et cetera. Suprascriptum damnum, expenses vel interesse. Et pro pena inde constituta yperpera viginti pro centenariis yperperorum in ratione anni. Testes Nicolaus Brixiano, Bartholomeus Francisci, Iohannes Becharo et Marinus Gisi. Complere et dare. Γάσπαρης Χ. 1999, πρ. 188.*

Symeone, a complemento vindemiarum suprascriptarum vinearum proxime venturarum in antea usque ad illud terminum per quem dictas vineas habere debeo a dicto ser Symeone, cum omni plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, possidendi et omnes alias tuas utilitates in eis et ex eis faciendis cum illis modis et conditionibus michi dictis vineis, concessis a dicto ser Symeone. Tu vero teneris aptare seu aptari facere dictas vineas in omnibus suis opportunis quolibet anno, prout ego teneor prefato ser Symeoni. Quas quidem vineas tibi stridari facere debeam per signioriam. Si igitur contra hanc manifestationis atque donationis cartam [infu]ire temptavero et que suprascripta sunt non observavero, tunc emendare debeam cum meis heredibus tibi et tuis heredibus. Pro pena et nomine pene inde constituta yperpera in Creta currentia quinquaginta. Et hec manifestationis et donationis carta in sua permaneat firmitate, signum et cetera. Contractu firmo. Testes Georgius Bellono, Donatus Nasci, Marinus Macamano et Pascalinus Bono. Complere et dare.

Ο Κώστας Φέφελος παραχωρεί στο γαμπρό του, τον Μάρκο Gisi, δύο αμπέλια, για όσα χρόνια τα έχει νοικιάσει από το κράτος. Αυτά αποτελούν προίκα για την κόρη του, την Ειρήνη.

Η παραπάνω πράξη της 17^{ης} Απριλίου 1339 αφορά την παραχώρηση δύο αμπελιών από τον πεθερό στο γαμπρό του. Πληροφορούμαστε ότι προηγήθηκε γάμος μεταξύ του Μάρκου και της Ειρήνης, της κόρης του Κώστα Φέφελου. Επομένως, πρόκειται για το γάμο μιας Ελληνίδας με ένα Βενετό, όπως προκύπτει από τα επώνυμά τους. Και οι δυο οικογένειες δηλώνεται ότι κατοικούν στο βούργο του Χάνδακα, χωρίς όμως να δίνεται κάποια πληροφορία για τις επαγγελματικές τους ασχολίες. Το γεγονός ότι παραχωρούνται στον Μάρκο δυο αμπέλια με τη μορφή γονικού, ίσως υποδηλώνει ότι ήταν γεωργός. Τα αμπέλια αυτά παραχωρούνται ως προίκα για το γάμο του με την Ειρήνη, ως αντάλλαγμα για τα 100 υπέρπυρα και τα δώρα αξίας 15 υπερπύρων που του υποσχέθηκε ο πατέρας της. Όπως ανέφερα παραπάνω, πρόκειται για γη που παραχωρήθηκε ως γονικό με όλες τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που αυτό συνεπάγεται. Συγκεκριμένα, τα δυο αμπέλια βρίσκονται στο χωριό Γεφυράκια στην περιοχή του κυρίου Συμεών Lutefredo. Η παραχώρηση θα διαρκέσει για όσα χρόνια τα έχει νοικιάσει από το κράτος ο παραπάνω Κ. Φέφελος. Τέλος, ορίζεται η ποινική ρήτρα για την αθέτηση της συμφωνίας στα 50 υπέρπυρα και εξασφαλίζεται η εγκυρότητα της με την υπογραφή του γαμπρού και τη μαρτυρία τεσσάρων προσώπων.

Eodem die. Manifestum facimus nos Maria Marulu ex una parte et Michael de Nigroponte, cerdo, ex altera, ambo habitatores Candide, cum nostris heredibus et successoribus una pars alteri vicissim, quia in Christi Dei nomine ad talem pactum et concordium devenimus hoc modo, videlicet quod ego suprascripta Maria promitto tibi suprascripto Michael facere quod Aniça, filia mea, accipiat te in suum virum legitimum iuxta normas canonicas, hinc ad menses duos proxime venturos pro cuius repromissa promitto tibi dare yperpera in Creta currentia septuaginta et pro donis yperpera vigintiquinque inter denarios et alias res extimatas. Verumtamen teneor tibi dare et deliberare ||hinc ad menses duos suprascriptos|| tot res extimatas, quot sint yperperorum triginta, sub pena viginti pro centenario in anno. Residuum vero tocius repromisse et donorum tibi dare similiter teneor a die qua duxeris predictam Aniçam, filiam meam, usque ad annum unum tunc proxime venturum completum. Ego vero suprascriptus Michael promitto accipere dictam Aniçam, filiam tuam, in meam uxorem legitimam iuxta canonicas normas et disponere ac conducere eam in domum meam ad terminum suprascriptum vel infra dies quindecim postquam habuero seu recepero res antedictas. Est tamen sciendum, quod pro parte solutionis repromisse et donorum a te habui et recepi yperpera in Creta currentia decem novem. Si ||qua|| igitur pars meam contra hanc manifestacionis cartam ire temptaverit et que suprascripta sunt non conservaverit, tunc emendare debeam pars non observans cum suis successoribus vel heredibus parti observant et observare volenti et successoribus vel heredibus eius. Pro pena inde constituta yperpera in Creta currentia vigintiquinque. Contractu firmo. Testes Nicolaus Cappello, Ronaldus Anadhale, Michael Gisi et Pascalinus Bono. Complere et dare.

Η Μαρία Μαρουλού υπόσχεται στον Μιχαήλ από την Εύβοια ότι η κόρη της Ανίτσα θα τον παντρευτεί κατά τους προσεχείς δυο μήνες. Η προίκα της ανέρχεται σε 70 υπέρπυρα μετρητά και δώρα αξίας 25 υπερπύρων. Από αυτά ο Μιχαήλ βεβαιώνει ότι έχει λάβει 19 υπέρπυρα.

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1339 η Μαρία Μαρουλού και ο Μιχαήλ, κάτοικοι του Χάνδακα, συντάσσουν προγαμιαίο συμφωνητικό. Το συμφωνητικό αφορά το γάμο του Μιχαήλ με την κόρη της Μαρίας, την Ανίτσα, που πρόκειται να γίνει τους προσεχείς δυο μήνες. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ακόμη μια γυναίκα αναλαμβάνει η ίδια τη διευθέτηση της προίκας της κόρης της, προφανώς διότι ο σύζυγός της είτε δε βρίσκεται στη ζωή είτε λείπει για μεγάλο χρονικό διάστημα από το νησί. Ερωτηματικά δημιουργεί το γεγονός, ότι δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο του εγγράφου το όνομα του πατέρα της νύφης, αλλά και η Μαρία Μαρουλού δεν παρουσιάζεται ως χήρα ή σύζυγος κάποιου προσώπου. Όσον αφορά το γαμπρό, πληροφορούμαστε ότι είναι τσαγκάρης και κατάγεται από την Εύβοια. Επιβεβαιώνεται λοιπόν, ακόμη μια φορά η έντονη γεωγραφική κινητικότητα. Το ύψος της προίκας φτάνει τα 70 υπέρπυρα, ενώ τα δώρα και άλλα αντικείμενα εκτιμήθηκαν

στα 25 υπέρπυρα. Η ποινή για τη μη τήρηση των παραπάνω ανέρχεται στο 20% το χρόνο. Ο γαμπρός βεβαιώνει ότι θα παντρευτεί την Ανίτσα σε 15 μέρες, αφού πάρει όσα αναφέρθηκαν. Επίσης, βεβαιώνει ότι έλαβε ήδη 19 υπέρπυρα, ενώ η Μαρία υπόσχεται να εξοφλήσει το προαναφερόμενο ποσό σε 1 χρόνο μετά το γάμο. Τέλος, στην πράξη αυτή μαρτυρούν τέσσερα άτομα που απαντώνται αρκετά συχνά και σε άλλες νοταριακές πράξεις, όπως ο Pascalinus Bono και ο Μιχαήλ Gisi.

453.

13 Δεκεμβρίου 1339

Eodem die. Manifestum facimus nos Xoi de Portu ex una parte et Iohannes Quirino, filius naturalis quondam Leonardi Quirino, ex altera, ambo habitatores Candide, una pars alteri vicissim, cum nostris successoribus et heredibus, quia in Christi Dei nomine ad talem pactum et concordium devenimus hoc modo, videlicet quod ego suprascripta Xoi sum contenta et promitto tibi suprascripto Iohanni facere quod hinc ad menses tres proxime venturos vel antea {quod} Phylippa, filia mea, accipiat te in suum virum legitimum iuxta normas canonicas; pro cuius repromissa promitto ac debeo tibi dare yperpera in Creta currentia centum, quorum yperpera sexaginta tibi dare teneor hinc ad terminum suprascriptum inter aurum argentum et res extimatas, sub pena grossi unius nichilominus solvendo predicta. Reliqua vero yperpera quadraginta tibi dare et solvere debeo inter aurum argentum et res extimatas ||et denarius, prout melius potuero||, ||a die quo ipsam desponsaveris in antea usque|| ad annum unum proxime ||tunc|| venturum, hic in Candida, {salva in terra} omni occasione remota, sub pena predicta, solvendo nichilominus capitale. Ego vero suprascriptus Iohannes sum contentus et promitto tibi ||suprascripte Xoi|| accipere suprascriptam Phylippam, filiam tuam, in meam uxorem legitimam iuxta normas canonicas, et desponsare ac conducere eam ad domum meam, hinc ad terminum suprascriptum ||vel infra dies quindecim postquam dictam repromissam recipero|| modo superius denotato. Si qua igitur parte et cetera, tunc pars non observans cum suis successoribus vel heredibus emendare debeat parti observanti et observare volenti et heredibus vel successoribus eius. Pro pena inde constituta yperpera in Creta currentia quinquaginta. Contractu firmo. Testes Nicolaus Cappello, Ronaldus Anadhale, Michael Gisi et Pascalinus Bono. Complete et dare.

Η Ζωή de Portu συμφώνησε να παντρεύσει την κόρη της, τη Φιλίππα, με τον Ιωάννη Quirino κατά τους προσεχείς τρεις μήνες. Για προίκα θα δώσει 100 υπέρπυρα, τα 60 από αυτά μέχρι το γάμο και τα υπόλοιπα 40 ένα χρόνο μετά. Ο Ιωάννης υπόσχεται να τηρήσει τους παραπάνω όρους.

Στις 13 Δεκεμβρίου 1339 συνάπτουν προγαμιαίο συμφωνητικό η Ζωή de Portu και ο Ιωάννης Quirino, κάτοικοι του Χάνδακα. Η μητέρα της νύφης παρουσιάζεται ως

συμβαλλόμενο πρόσωπο δίχως να δηλώνεται εάν είναι χήρα ή εάν λείπει ο σύζυγός της και επωμίζεται η ίδια την ευθύνη να συμφωνήσει το γάμο της κόρης της. Συντά, όταν ο πατέρας της νύφης ή κάποιος από τους αδερφούς της έλειπαν, δηλώνονταν η απουσία τους και παρουσιαζόταν κάποιο από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας ως συμβαλλόμενο μέρος στις δικαιοπραξίες. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ο γαμπρός, ο Ιωάννης Quirino, αναφέρεται ως φυσικό τέκνο του ποτέ Λεονάρντο Quirino, δηλ. ο Ιωάννης γεννήθηκε εκτός γάμου, όμως αναγνωρίστηκε από τον πατέρα του¹⁵¹. Σημειωτέον ότι θα πρέπει να γίνει ο εξής διαχωρισμός: τα παιδιά που γεννιόνταν από άγαμους γονείς μεταξύ των οποίων δεν υπήρχε κάποιο νομικό εμπόδιο για την πραγματοποίηση του γάμου, ονομάζονταν φυσικά τέκνα, ενώ τα παιδιά που προέρχονταν από μοιχούς γονείς ή από αιμομιξία ή από την ιερή αδελφότητα ονομάζονταν νόθα (*spurius*)¹⁵². Ο γάμος ορίζεται να γίνει σε τρεις μήνες και το ύψος της προίκας φτάνει τα 100 υπέρπυρα. Ωστόσο, τα 60 υπέρπυρα θα δοθούν στο γαμπρό σε χρυσό, ασήμι και άλλα πράγματα που θα εκτιμηθούν ως το γάμο και τα υπόλοιπα 40 υπέρπυρα μέσα σε ένα χρόνο μετά την τέλεση αυτού. Το ποσό που υπολείπεται υπόσχεται να το δώσει με χρυσό, ασήμι, πράγματα και μετρητά, εάν μπορεί. Από την πλευρά του ο Ιωάννης υπόσχεται να πάρει τη Φιλίππα για νόμιμη σύζυγό του στο σπίτι του, όπως ορίζει το κανονικό δίκαιο. Τέσσερις είναι οι μάρτυρες που απαντώνται και στην παραπάνω πράξη.

471.

22 Δεκεμβρίου 1339

Eodem die. Cum ego Iohannes Quirino, filius quondam domini Antonii Quirino, olim habitator Candide, {cum meis heredibus} ex pacto et concordio nostro dederim tibi Andree de Iordano, habitatori Candide, annis iam pluribus elapsis filiam meam, Mariçolim, in uxorem tuam et tibi promisserim dare pro repromissa et donis tuis in summa yperpera in Creta currentia quadringenta //usque ad annum unum postquam dictam Mariçolim, filiam meam, in domum tuam conduceris//. Tu vero tenebaris, si decederes ante dictam uxorem tuam, eidem dimittere tantum de tuo habere quod simul cum predictis yperperis quadringentis, que tibi dare tenebar perficeret numerum mille librarum venetorum. Et si ipsam uxorem tuam mori contingeret ante te, nichil de tuo habere predicto ordinare posset, sed solum de eo quod tibi dare tenebar et talis fuerit tenor pacti et concordii nostri, ut supra dictum est, nunc quod testis verus et solus, //videlicet ser Andreas Barocio, filius quondam domini Marini Barocio//, qui tunc fuerit expiratum ad eo ne veritas lateat. Manifestum facio ego

¹⁵¹ Τα παιδιά που προέρχονταν από Λατίνους και Έλληνες γονείς και γεννιόταν εκτός γάμου ονομάζονταν «γασμούλοι» ή «mullatti». Από νομική άποψη, τα νόθα παιδιά δεν είχαν πλήρη δικαιώματα, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Στην περίπτωση που οι πατεράδες ήταν αδιάφοροι για τα παιδιά που γεννήθηκαν από Ελληνίδα μητέρα, το δικαστήριο παρενέβαινε για να προσφέρει έστω τα ελάχιστα για τη διαβίωσή τους. Βλ. Mckee S. 2000, 83-86.

¹⁵² Mckee S. 2004, *Inherited status and slavery in late medieval Italy and Venetian Crete*, Past and Present 182, Οξφόρδη, 35-36.

suprascriptus Iohannes Quirino cum meis heredibus tibi suprascripto Andree de Iordano {habitori} et tuis heredibus, quod predictum pactum et concordium suprascriptum firmum et ratum habeo et tenebo imperpetuum et ipsum inviolabiliter observabo. Preterea si alie testificationes aut scripture super hoc negocio aliquo tempore modo aliquo apparerent aut producerentur alterius tenoris quam presentis {scripture} ||.....||, propter quas tu vel heredes tui possetis sustinere aliquod dampnum, teneor cum meis heredibus te et heredes tuos, aut tuos successores indemnes extrahere, sub pena dupli eiusdem danni. Si igitur et cetera. Auri libras quinque. Contractu firmo. Testes Nicolaus Simenachi, Nicolaus Maça et Marcus Stadhi. Complere et dare.

Dedi.

Ο Ιωάννης Quirino είχε δώσει στο γαμπρό του Ανδρέα de Iordano για την κόρη του Μαριτζόλη προίκα αξίας 400 υπερπύρων. Είχε επίσης υπάρξει διακανονισμός για την τύχη της προίκας σε περίπτωση θανάτου του ενός εκ του ζευγαριού. Ο Ιωάννης υπόσχεται να τηρήσει τους όρους του διακανονισμού.

Λίγες μέρες αργότερα από την προηγούμενη πράξη, στις 22 Δεκεμβρίου 1339 επισκέφθηκαν τον νοτάριο Φραγκίσκο de Cruce ο Ιωάννης Quirino και ο Ανδρέας de Iordano, κάτοικοι του Χάνδακα, προκειμένου να διευθετήσουν με συμβολαιογραφική πράξη την τύχη της προίκας της Μαριτζόλης. Ο Ιωάννης, ως πατέρας της νύφης, υπόσχεται για την κόρη του προίκα και δώρα αξίας 400 υπερπύρων, τα οποία φτάνουν τις 1.000 βενετικές λίβρες. Αυτά θα τα λάβει ο γαμπρός ένα χρόνο μετά το γάμο τους. Θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση και παρερμηνείες το γεγονός ότι γαμπρός είναι ο Ιωάννης Quirino, διότι στην προηγούμενη πράξη (πρ. 453) ο πατέρας της νύφης ονομάζεται επίσης Ιωάννης Quirino. Το γεγονός ότι δηλώνεται και στις δυο περιπτώσεις το πατρώνυμο βοηθά στην αποφυγή λάθος ερμηνειών. Στη συγκεκριμένη πράξη πατέρα του Ιωάννη αναφέρεται ο ποτέ κύριος Αντώνιος Quirino, ενώ στην προηγούμενη είναι ο Λεονάρδος Quirino. Υποθέτουμε επομένως, ότι ανήκαν στην ίδια οικογένεια βενετικής καταγωγής, που αριθμεί αρκετά μέλη στο νησί, αν κρίνει κανείς τη συχνότητα με την οποία απαντάται το επώνυμο σε πράξεις νοταρίων της εποχής. Δηλωτικό της κοινωνικής τους θέσης είναι και οι τίτλοι που αναφέρονται πριν από τα ονόματα τους, όπως *dominus* και *ser*. Στην παραπάνω πράξη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι γίνεται διακανονισμός για την τύχη της προίκας σε περίπτωση θανάτου του ενός εκ των δυο συζύγων, καθώς γνωρίζουμε ότι αυτή επέστρεφε στην οικογένεια της συζύγου που την παρείχε. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι στην περίπτωση που πεθάνει πρώτη η σύζυγος, ο σύζυγος δε θα μπορεί να ζητήσει τίποτα άλλο παρά μόνο αυτά που του δόθηκαν. Στην αντίστροφη περίπτωση, η σύζυγος δε θα έχει κανένα δικαίωμα στην περιουσία του συζύγου της. Ο Ιωάννης εκ μέρους του υπόσχεται να τηρήσει τους όρους του διακανονισμού. Σε περίπτωση που δεν τηρηθούν όσα αναφέρονται, η ποινή ορίζεται ως απόδοση του διπλάσιου ποσού της ζημίας που θα υποστεί. Ως μάρτυρες απαντώνται τρία πρόσωπα

και όχι τέσσερα, όπως στις περισσότερες από τις παραπάνω πράξεις του ίδιου νοτάριου.

Lombardo A. 1968, Zaccaria de Fredo: notaio in Candia (1352-1375), Βενετία

Ο νοτάριος Zaccaria de Fredo απαντάται στο Χάνδακα της Κρήτης την περίοδο μεταξύ των ετών 1352-1375. Από τη δουλειά του έχουν φτάσει σε μας δυο τετράδια περγαμηνής, ημιτελή, τα οποία μπορούμε να τα διακρίνουμε σε δυο πρωτόκολλα και ακόμη μια περγαμηνή με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1366, η οποία σχετίζεται με κωδίκηλλο της διαθήκης του προβλεπτή της Κρήτης, του Pantaleone Barbo.

Το πρώτο πρωτόκολλο φέρει στην κεφαλίδα της πρώτης σελίδας του την εξής ένδειξη από το χέρι του ίδιου του νοτάριου: «*Quintus quaternus notarie mei Zacarie de Fredo notarii*». Αποτελείται από τέσσερις διπλές σελίδες, οι οποίες έχουν αριθμηθεί ως εξής από τους αρχειοθέτες f° 1r. - f° 8 v. Τα έγγραφα που περιέχονται καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τις 27 Ιουνίου 1352 έως 25 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Οι παραπάνω ημερομηνίες είναι ακριβείς, χωρίς να υπάρχει καμιά αμφιβολία, καθώς στην πρώτη σελίδα υπάρχει η εξής επικεφαλίδα: «*Currente anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo, mense iunii, indicione quinta*».

Το δεύτερο πρωτόκολλο αποτελείται από δυο διπλές σελίδες που αντίστοιχα έχουν αριθμηθεί ως f° 9r. – f° 12v. και καλύπτουν την περίοδο από τις 20 Απριλίου 1357 έως 30 Απριλίου του ίδιου έτους. Το έτος 1357 έχει αποδοθεί με βεβαιότητα από διάφορες πράξεις και κυρίως από την πράξη 105, όπου αναφέρεται: «*pro uno anno proxime futuro, qui complebit per totum mensem aprilis proxime futurum in millesimo trecentesimo quinquagesimo octavo, indicione undecima*». Η δραστηριότητα του συγκεκριμένου νοτάριου φαίνεται πως φτάνει έως το 1375, καθώς στο πρωτόκολλο του νοτάριου Costanzo Maurica (1394-1415)¹⁵³ και συγκεκριμένα στην πράξη 1.401 παρατίθεται έγγραφο του ποτέ Domenico Grimani νοτάριου και αρχειοφύλακα (cancelliere) της Κρήτης, στο οποίο αναφέρεται ο Zaccaria de Fredo με την επαγγελματική του ιδιότητα¹⁵⁴.

¹⁵³ A.S.V., Notai di Candia, B. 145, c. 286v.

¹⁵⁴ *cuius quidem carte preces habuit ser Zacharias de Fredo notarius quondam sub anno Domini .MCCC. septuagesimo quarto, mense ianuarii, die vigesimo secundo, indicione .XIII., Candide, qui eam non complevit.*

Αν και η απόδοση του πρώτου πρωτόκολλου στο νοτάριο Zaccaria de Fredo είναι βέβαιη και δε χρειάστηκε καμιά διαδικασία ταυτοποίησης, δε συνέβη το ίδιο με το δεύτερο πρωτόκολλο. Αυτό το εντόπισε ο μελετητής και ιστορικός Raimondo Morozzo della Rocca μεταξύ των πράξεων του νοτάριου Angelo Bocontolo¹⁵⁵ και το μετέφερε στις πράξεις του de Fredo. Σειρά κοινών χαρακτηριστικών, όπως ο τύπος των καλλιγραφιών, η μέθοδος των συντομεύσεων, η τεχνοτροπία της ένταξης και της ακύρωσης μιας πράξης, η επανάληψη των ονομάτων των συμβαλλομένων, η παρουσίαση των πράξεων κ.ά., οδήγησαν το μελετητή στην ταυτοποίηση των πράξεων. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός νοτάριου πολύ μεθοδικού, ο οποίος γράφει σωστά, χωρίς να ξεχνάει ή να επαναλαμβάνει λέξεις.

Οι πράξεις του, αποτυπωμένες σε τετράδιο μεγέθους 24×34 εκ. περίπου, ακολουθούν πάντα χρονολογική σειρά και η απόδοση των ονομάτων είναι πάντοτε σωστή. Όσον αφορά τα ελληνικά και εβραϊκά ονόματα, οπότε υπάρχει εμφανής δυσκολία για έναν ξένο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο νοτάριος τα έχει αποδώσει πιστά στη γραφή και στην προφορά. Οι πράξεις είναι διαχωρισμένες μεταξύ τους οριζόντια και κάθετα¹⁵⁶. Κάποιες από αυτές όμως δεν είναι σε πλαίσιο και αφορούν σχεδόν όλες πληρεξούσια, όπως όριζε ο νόμος. Οι υπόλοιπες αναφέρονται σε πράξεις που έχουν ανακληθεί από τα συμβαλλόμενα μέρη για λόγους που αγνοούμε. Οι πράξεις που έχουν διαγραφεί φέρουν κάθετες γραμμές στο εξωτερικό περιθώριο του πρωτόκολλου. Όσον αφορά τη γραφή, είναι η συνήθης πεζογράμματη της εποχής που χρησιμοποιούν οι νοτάριοι, χωρίς να παρουσιάζει γραφικές ιδιαιτερότητες. Η διατύπωση των πράξεων του είναι ομοιόμορφη, γεγονός που αποδεικνύει μια τάση σταθεροποίησης του “βενετικού νοταριακού” τύπου στην Ανατολή.

Σχετικά με το περιεχόμενο των πράξεων, στην πλειονότητά τους αφορούν πληρεξούσια γενικά και ειδικά, καθώς και ενοικιάσεις γης. Υπάρχουν επίσης, ελάχιστες πράξεις που αφορούν χρηματικά δάνεια, αλλά και αποδείξεις εξόφλησης. Χαρακτηριστικά είναι κάποια συμβόλαια εργασίας και μαθητείας. Εντοπίζονται ακόμη, συμβόλαια πώλησης, κυρίως κρασιού και δημητριακών, προϊόντων που χαρακτηρίζουν την οικονομία του νησιού, καθώς και ζώων, πλοίων, μεταξιού, δερμάτων, σιδήρου κ.ά.

Τρεις πράξεις σχετίζονται με γαμήλιες παροχές, οι πράξεις 106, 107 και 124. Οι δυο πρώτες που συντάχθηκαν την ίδια ημέρα σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς είναι δηλώσεις παραλαβής των προικίων και απευθύνονται στην οικογένεια της νύφης, αλλά και στην ίδια ξεχωριστά. Η πράξη 124 αποτελεί προγαμιαία συμφωνία και έπεται συμβολαίου που συνέταξε ο νοτάριος Dominico Grimani. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως ιδιαιτερότητα του νοτάριου το γεγονός ότι επιλέγει να σημειώσει

¹⁵⁵ A.S.V., Notai di Candia, B. 10.

¹⁵⁶ Όπως είναι γνωστό, οι βενετικοί νόμοι του Iacobo Tiepolo του 1242 καθόριζαν: κάθε έγγραφο που δημιουργείται και συμπληρώνεται, φέρει γραμμή γύρω από αυτό με μελάνι (Libro I°, Cap. XXXVI°). Αξίζει να αναφερθεί ότι οι πράξεις που δεν είναι σε πλαίσιο είναι σημειωμένες, σύμφωνα με τη συνήθεια της συλλογής, με έναν αστερίσκο. Lombardo A. 1968, ix.

στην πρώτη γραμμή του εγγράφου, ως επικεφαλίδα, σε ποιον απευθύνεται η πράξη του.

106.

26 Απριλίου 1357

Canina uxor ser Nicolai Rucini de Veneciis.]

*Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nicolaus Ruçini, filius condam domini Luchini Ruchini de Veneciis, habitator Candide cum meis heredibus tibi Canine, filie condam ser Marci Tanto uxori mee dilecte, habitatrici Candide et tuis successoribus de tota illa repromissa magna vel parva, que tempore nostre desponsacionis michi pro te dari promissa fuit, que fuit desuper toto in pecunia numerata yperpyra in Creta currentia mille. Nunc autem et cetera. Si igitur et cetera. Pena auri libre quinque, contractu firmo et cetera. Testes magister Franciscus de Alamanis, ser Iohannes Gerardo et ser Constancius Cutaioti. Complere et dare.

Non.]

Με την παραπάνω πράξη της 26^{ης} Απριλίου 1357, ο Νικόλαος Rucini, γιος του Luchini Rucini από τη Βενετία, κάτοικος του Χάνδακα, διαβεβαιώνει τη σύζυγό του την Κανίνα, ότι έλαβε την προίκα της αξίας 1.000 υπέρπυρων σε μετρητά.

107.

26 Απρίλιος 1357

Dona Marchesina relicta ser Marci Tanto.]

*Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Nicolaus Rucini, filius condam domini Luchini Rucini de Veneciis, habitator Candide cum meis heredibus tibi done Marchesine, relicte ser Marci Tanto dilecte socrui mee, habitatrici Candide et tuis successoribus de totis illis donis que pro Canina filia tua, uxore mea, tempore nostre desponsationis michi dare promisisti, que fuerunt desuper toto inter aurum, argentum, perlas, pannos et alias res et arnesias extimatas yperpyra in Creta currentia quingenta. Nunc autem et cetera. Si igitur et cetera. Pena auri libre quinque, contractu firmo et cetera. Testes suprascripti. Complere et dare.

Non.]

Με την πράξη αυτή ο Νικόλαος Rucini απευθύνεται στην πεθερά του διαβεβαιώνοντάς την ότι έλαβε τα δώρα που του υποσχέθηκε για το γάμο με την κόρη της. Αυτά αποτελούνταν από χρυσό, ασήμι, μαργαριτάρια, κοσμήματα, υφάσματα και ρουχισμό εκτιμώμενης αξίας 500 υπερπύρων.

Πρόκειται για ζευγάρι Βενετών κατοίκων του Χάνδακα. Η βενετική καταγωγή του συζύγου εύκολα προσδιορίζεται από την αναφορά στην προέλευση του πατέρα του, αλλά και η σύζυγος φαίνεται πως είναι επίσης Βενετή, όπως προκύπτει από το επώνυμο του πατέρα της. Άξιοι λόγου είναι οι τίτλοι *ser*, *dominus*, *magister* και *dona* που εντοπίζονται πριν τα ονόματα των συμβαλλόμενων και των μαρτύρων, γεγονός που δηλώνει την ανώτερη κοινωνική τους προέλευση. Οι μάρτυρες που αναφέρονται στις δυο πράξεις είναι τα ίδια πρόσωπα, εφόσον αυτές συντάσσονται την ίδια μέρα και αφορούν την ίδια υπόθεση. Αυτή η διαπίστωση ενισχύει την εντύπωση ότι κάθε νοτάριος είχε μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων που χρησιμοποιούσε συχνότερα ως μάρτυρες. Όσον αφορά την προέλευση των μαρτύρων, είναι δυο Βενετοί και ένας Έλληνας, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα επώνυμά τους. Ωστόσο, το επώνυμο *de Alamanis* δεν είμαστε βέβαιοι εάν δηλώνει την καταγωγή του ατόμου. Αυτό που εντυπωσιάζει στη συγκεκριμένη πράξη είναι το μέγεθος της προίκας, η οποία ανέρχεται στα 1.000 υπέρπυρα, ποσό που δε συναντάται συχνά σε πράξεις της εποχής. Στη δεύτερη πράξη δηλώνονται τα δώρα που η μητέρα πρόσφερε για το γάμο της κόρης της και υπολογίζονται στα 500 υπέρπυρα. Ωστόσο, δε μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα εάν τα 500 υπέρπυρα αποτελούν μέρος των 1.000 υπέρπυρων ή εάν θα πρέπει να τα προσθέσουμε σε αυτά. Ίσως η λέξη *numerata* να προσδιορίζει ότι τα 1.000 υπέρπυρα ήταν μετρητά και τα 500 σε ποικίλα δώρα. Το υψηλό μέγεθος της προίκας σε συνδυασμό με τους τίτλους που απαντώνται στην πράξη αποτελούν στοιχεία που αποδεικνύουν την υψηλή κοινωνική θέση των συμβαλλομένων. Η ρήτρα για τη μη τήρηση όσων αναφέρονται είναι οι συνήθειες πέντε χρυσές λίβρες. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι δε δόθηκε αντίγραφο των πράξεων στους συμβαλλόμενους, όπως ενδεικτικά σημειώνει ο νοτάριος στο τέλος τους: «*Non*».

124.

29 Απριλίου 1357

Ser Iohannes Gradonico filius condam domini Leonardi Gradonico.]

Die penultimo. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Michael Gradonico, filius divisus tui infrascripti ser Iohannis Gradonico, habitator Candide cum meis heredibus tibi ser Iohanni Gradonico, filio condam domini Leonardi Gradonico, dilecto patri meo habitatori Candide et tuis heredibus, de tota illa camera coredata quam michi dare tenebaris, secundum formam unius matrimonii carte, scripte manu Dominici Grimani notarii sub anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo sexto, mense decembris, die quinto, indicione decima, Candide, quam tu ex una parte et Lianora, relicta Iacobi Habramo, ex altera fieri fecistis vicissim de matrimonio contracto inter me et Agnetem, filiam condam Nicolai Natalis, uxorem meam per quam quidem cartam michi dare tenebaris unam cameram coredatam. Nunc autem, quia inde me bene et perfecte apacasti et deliberasti a modo igitur// in antea securum

te reddo imperpetuum pariter et quietum, quia nichil inde remansit et cetera. Si igitur et cetera. Pena auri libre quinque, contractu firmo et cetera. Testes Petrus Lando, Antonius de Canali et Georgius Belli. Complere et dare.

Dedi.

Στις 5/12/1356 ο νοτάριος Dominicus Grimani συνέταξε προγαμιαίο συμφωνητικό για το γάμο του Μιχαήλ και της Αγνής, κόρης του ποτέ Νικολάου Natali. Τέσσερις μήνες αργότερα, στις 29/4/1357 ο Μιχαήλ βεβαιώνει ότι έλαβε από τον πατέρα του το επιπλωμένο δωμάτιο που του είχε υποσχεθεί για το γάμο του με την Αγνή.

Η παραπάνω πράξη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αφορά την προικοδότηση ένας γιου από τον πατέρα του. Όπως προκύπτει από την πλειονότητα των μέχρι σήμερα δημοσιευμένων εγγράφων του 14^{ου} αι. που αφορούν την Κρήτη, οι προικοδοτήσεις αφορούσαν κυρίως κοπέλες και προικοδότες παρουσιάζονται οι γονείς ή άλλοι συγγενείς τους. Παρόλα αυτά, υπάρχουν αν και είναι λιγότερες και οι περιπτώσεις προικοδότησης αρρένων. Το ενδιαφέρον όμως δε σταματά εδώ, καθώς δε γίνεται απλή αναφορά στην εκτίμηση των προικίων, όπως συμβαίνει στις προίκες των γυναικών, αλλά δηλώνεται πως η γαμήλια παροχή είναι ένα επιπλωμένο δωμάτιο. Αν και δε δίνεται περιγραφή του δωματίου, που θα βοηθούσε στη μελέτη του υλικού πολιτισμού και θα σκιαγραφούσε την εικόνα της καθημερινότητας των κατοίκων της εποχής, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτό θα περιείχε κρεβάτι, κασέλα, εικόνα, καθρέφτη κ.ά.¹⁵⁷. Ακόμη, από την πράξη αυτή πληροφορούμαστε ότι το νέο ζευγάρι διέμενε στο σπίτι του γαμπρού, μαζί με την οικογένειά του, όπως συνηθίζοταν. Οι κοινωνικοί τίτλοι *ser* και *dominus* δε λείπουν και από αυτήν την πράξη, γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι πρόκειται για άτομα ανώτερης κοινωνικής τάξης, όπως προκύπτει και από τη μεγάλη αξία των προικίων. Από την ανάγνωση της συγκεκριμένης πράξης ανακύπτει το εξής ερώτημα: ποια μπορεί να είναι η σχέση της Ελεονώρας, χήρας του Ιάκωβου Habramo, που απαντάται ως συμβαλλόμενο πρόσωπο στο γάμο της Αγνής, δίχως να αναφέρεται η μεταξύ τους σχέση; Υποθέτουμε ότι προέρχεται από το συγγενικό περιβάλλον της νύφης, ωστόσο δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι, διότι στην πλειονότητα των πράξεων δηλώνεται ξεκάθαρα η σχέση των συμβαλλομένων με τα άτομα που αυτά αντιπροσωπεύουν. Εντύπωση ακόμη προκαλεί το γεγονός ότι για την Ελεονώρα δε μπορούμε να αντλήσουμε άλλη πληροφορία από το κατάστιχο, καθώς δεν απαντάται σε καμιά άλλη πράξη. Αναφορά αξίζει να γίνει στον προσδιορισμό «*filius divisus*» που αναφέρεται στο Μιχαήλ Gradonico για να δηλώσει ότι είναι πια άτομο χειραφετημένο, πέρα από την πατρική δικαιοδοσία. Η ποινική ρήτρα στην πράξη αυτή, όπως και στις προηγούμενες, είναι οι πέντε χρυσές λίβρες, ενώ δε διαφοροποιείται και ο αριθμός των τριών μαρτύρων, που από ό,τι φαίνεται είναι Βενετοί. Τέλος, η σημείωση «*Dedi*» δηλώνει ότι δόθηκε αντίγραφο της πράξης στους συμβαλλόμενους.

¹⁵⁷ Μαλτέζου Χ. 1997, 49-50.

7. Ερμηνευτική προσέγγιση των πηγών

α) Γενικές κρίσεις

Οι πηγές που έχει στη διάθεσή του ο μελετητής της κρητικής ιστορίας που ενδιαφέρεται για την καθημερινότητα κατά την περίοδο της βενετικής κατοχής, όπως ήδη έχει αναφερθεί πολλάκις, περιορίζονται στα νοταριακά αρχεία, τα οποία για το 14^ο αι. περιέχουν τα κατάστιχα περισσότερων από σαράντα νοταρίων που εργάστηκαν στο Χάνδακα. Αυτά τα έγγραφα που στην πλειονότητά τους δεν έχουν αξιοποιηθεί απεικονίζουν τις καθημερινές συναλλαγές των Λατίνων, των Ελλήνων, των Εβραίων και άλλων εθνοτήτων που διέμεναν στην αποικία. Από τις πηγές ξεχωρίζουν τα γαμήλια συμβόλαια και οι διαθήκες των κατοίκων που παρέχουν πληθώρα πληροφοριών για τη μελέτη σημαντικών θεμάτων. Μεταξύ άλλων, αυτά τα νοταριακά πρωτόκολλα είναι αποκαλυπτικά των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων του Χάνδακα, αλλά και απεικονίζουν και αντιπαραβάλλουν διάφορους θεσμούς σε κάθε μια από αυτές τις κοινότητες. Διαφωτίζουν με άλλα λόγια την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ιστορία της Κρήτης κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.

Ο μελετητής των προικών εγγράφων έχει τη δυνατότητα να μελετήσει το είδος και τη σημασία των γαμήλιων σχέσεων που συνάπτονται, το είδος των γαμήλιων παροχών τόσο στη νύφη όσο και στο γαμπρό, αλλά και τις στρατηγικές μεταβίβασης της περιουσίας εντός της οικογένειας, αν και θεωρώ πως για πληρέστερη εικόνα είναι απαραίτητη η εκ παραλλήλου εξέταση και των διαθηκών. Συνεπώς, παρέχεται και η εικόνα της οργάνωσης και της δομής της ίδιας της οικογένειας και ευρύτερα του νοικοκυριού. Επίσης, σε συνάρτηση με το θεσμό της προικοδότησης ένα άλλο θέμα που μπορεί να μελετηθεί είναι η θέση της γυναίκας ως κόρης και συζύγου, αλλά και της χήρας μέσα στην κοινωνία, σε συνάρτηση με το θεσμό της προικοδότησης. Μελετώντας τη σύσταση και τη χρηματική αξία της προίκας, και δεδομένου ότι η προίκα μάς δίνει κάποιες ενδείξεις για την οικονομική ευρωστία του πατρικού της οίκου, μπορούμε να εξετάσουμε το είδος και την αξία των περιουσιακών στοιχείων της γυναίκας στην αρχή του έγγαμου βίου της και κατ' επέκταση την οικονομική της συμμετοχή στο νέο νοικοκυριό.

Ένα άλλο θέμα που προσφέρεται για μελέτη με βάση τέτοιου είδους πηγές είναι η υλική κουλτούρα μιας κοινωνίας. Θεωρητικά, τα προικώα έγγραφα αποκαλύπτουν τα είδη, την ποσότητα, την ποιότητα, την αξία και επιμέρους χαρακτηριστικά της κινητής και ακίνητης περιουσίας καθώς και τη συνολική αξία των μετρητών που μέσω μιας συγκεκριμένης πρακτικής, της προικοδότησης, διακινούνται από οίκο σε οίκο. Τα προικώα έγγραφα του 14^{ου} αι. δυστυχώς είναι εξαιρετικά σύντομα και δεν παρέχουν καμιά σχετική πληροφορία, παρά μόνο αναφέρουν τη συνολική εκτίμηση των προικώων αγαθών. Υπάρχουν αναφορές για κατηγορίες αντικειμένων, ωστόσο αυτές είναι σπάνιες. Συνεπώς, ο μελετητής αρκείται στον υπολογισμό και την εκτίμηση σε υπέρπυρα της συνολικής αξίας των προικοδοτήσεων. Σε αντίθεση, τα προικώα έγγραφα μεταγενέστερης εποχής αποκαλύπτουν ποικίλα χαρακτηριστικά της

κινητής και ακίνητης περιουσίας, καθώς και τη συνολική αξία των μετρητών που διακινούνται μέσω της προικοδότησης¹⁵⁸. Έτσι, επιτρέπεται να εκτιμηθεί ο βαθμός εκχρηματισμού μιας κοινωνίας, καθώς και το περιεχόμενο και η σημασία αγαθών που μπορεί να χαρακτηρισθούν ως βασικά ή είδη πολυτελείας. Η στατιστική έρευνα για τον καθορισμό της αξίας των προικίων, ανάλογα με το κόστος ζωής ή την κοινωνική τάξη όπου ανήκε το αντρώγιο, θα κατέληγε σε ενδιαφέροντα πορίσματα, παρόλο που η ισοτιμία των χρησιμοποιούμενων νομισματικών μονάδων παρουσιάζει τα δικά της προβλήματα. Η ισοτιμία είναι δύσκολο να καθοριστεί, για το λόγο αυτό μόνο απλές αναφορές για την κυκλοφορία του χρήματος μπόρεσαν να γίνουν. Στη συγκεκριμένη εργασία, επίκεντρο του ενδιαφέροντος αποτέλεσαν οι παραπάνω θεματικές, επικεντρωμένες κυρίως στο θεσμό της προικοδότησης και στη θέση της γυναίκας στη βενετοκρατούμενη κοινωνία.

Μεγάλο πρόβλημα στη μελέτη των πηγών και στην εξαγωγή συμπερασμάτων, πέραν της λακωνικότητάς τους, αποτελεί η αποσπασματικότητά τους, καθώς και οι κατά περιόδους διακυμάνσεις στην ποσότητα και στην ποιότητα των εγγράφων. Στο υπό εξέταση χωρο-χρονικό πλαίσιο είναι δύσκολο να καθοριστεί αν ο αριθμός των διασωθέντων προικίων εγγράφων είναι όντως αντιπροσωπευτικός του συνόλου που συντάχθηκαν εκείνη την εποχή και αν επομένως παρέχει αξιόπιστες πληροφορίες στον ερευνητή, δεδομένης της απώλειας των πρωτοκόλλων των Ελλήνων νοταρίων της κρητικής υπαίθρου. Βέβαια, το γεγονός ότι συνολικά τα προικία έγγραφα έχουν διασωθεί σε μεγάλους αριθμούς σε διάφορες χρονικές περιόδους τόσο στον αστικό όσο και στον αγροτικό χώρο και ότι αφορούν άτομα που ανήκουν σε όλο το κοινωνικό φάσμα, αποτελεί έμμεση ένδειξη για την έκταση του φαινομένου της προικοδότησης και την αντιπροσωπευτικότητά του. Επίσης, η δυσκολία του εγχειρήματος αυξάνεται, καθώς το αρχαιακό υλικό δεν είναι προσπελάσιμο στο πρωτότυπο για τους περισσότερους μελετητές. Η Κρήτη όμως, με τον απαράβλητο θησαυρό του αρχαιακού υλικού της, μπορεί να αποτελέσει γόνιμο πεδίο μελέτης και στο μέλλον.

Τα κρητικά προικοσύμφωνα, αλλά και οι διαθήκες που δε συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα εργασία, αποκαλύπτουν μια εικόνα όμοια με την εικόνα που απαντάται σε άλλες περιοχές την ίδια περίοδο. Οι γονείς στην Κρήτη προσπαθούσαν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς τα παιδιά τους είτε μέσα από τις προικοδοσίες είτε μέσω των κληροδοτημάτων που τους άφηναν. Η ορολογία και ο διακανονισμός της ιδιοκτησίας στις διαθήκες και τα προικοσύμφωνα αποκαλύπτουν τους μηχανισμούς με τους οποίους γίνεται η μεταβίβαση της περιουσίας μεταξύ των γενεών. Η φροντίδα και το ενδιαφέρον των ανδρών έγκειται επίσης, στη μέριμνα για την ασφάλεια των γυναικών τους στη χηρεία, αλλά και στη δυνατότητα των θυγατέρων τους για έναν καλό γάμο. Η μεταβίβαση της περιουσίας μεταξύ των γενεών γινόταν εν όψει του γάμου και όχι μετά το θάνατο των γονέων, κυρίως στα κορίτσια, αλλά και κάποιες φορές και στα αγόρια. Κόρες και γιοι είχαν ανάλογα δικαιώματα στη γονική (πατρική και μητρική) περιουσία, που συνήθως έπαιρναν τη

¹⁵⁸ Πρόχειρα βλ. Μαρκάκη Τ. 2000.

μορφή προίκας. Αρκετοί άνδρες εμφανίζονται στα προικοσύμφωνα να λαμβάνουν επίσης από την οικογένειά τους το μερίδιο που τους αναλογούσε από τη γονική κληρονομιά, το οποίο δεν κατονομαζόταν ως προίκα.

Στόχος της προίκας ήταν η δημιουργία αυτόνομου οικογενειακού εισοδήματος για το νέο ζευγάρι. Επομένως, πέρα από το θεσμικό ρόλο είχε και πρακτικά μεγάλη σημασία. Νομικά, τα προικώα ανήκαν στο σύζυγο ή στη σύζυγο που τα έφερε στο γάμο, αλλά η κυριότητα είχε πρακτική σημασία μόνο στην περίπτωση λύσης ατέκνου γάμου, οπότε τα προικώα επιστρέφονταν στους στενότερους συγγενείς του προικοδότη. Ο χήρος όφειλε να επιστρέψει στην οικογένεια της συζύγου του τα προικώα. Κατά τη διάρκεια του γάμου τυπικά η προίκα ανήκε στην οικογένεια ως σύνολο και αποτελούνταν από κινητά και ακίνητα αγαθά, ενώ η εκποίησή της αποθαρρυνόταν, εφόσον κάτι τέτοιο θα καταργούσε το δηλωμένο προορισμό της, δηλ. τη συντήρηση της οικογένειας, αλλά και την αποκατάσταση των νεότερων μελών της, που τη σηματοδοτούσε η μεταβίβαση στη νεότερη γενιά.

Η περιουσία που φέρνει η γυναίκα ως προίκα αποτελείται από ρούχα και είδη προικός, χρυσαφικά, σκεύη νοικοκυριού, καθώς και μετρητά. Στις περιπτώσεις που είτε δεν υπήρχαν γιοι, είτε οι γονείς δεν είχαν τη δυνατότητα να διαθέσουν τα απαιτούμενα κινητά αγαθά, ίσως παρείχαν γη ή οικήματα. Ιδεατός στόχος φαίνεται πως ήταν να μεταβιβάζεται η γη από τον πατέρα στους γιους. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως, ο προικοδότης γονέας επιβαρύνει το παραχωρούμενο μερίδιο με την υποχρέωση του γιου να προικίσει συνολικά ή εν μέρει τις αδερφές του¹⁵⁹. Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις που η προίκα αποδίδεται από τους προικοδότες σε δόσεις με τη δήλωση κάθε φορά σχετικών πληροφοριών, όπως το ύψος της δόσης, τη μέρα καταβολής της, το υπολειπόμενο ποσό¹⁶⁰.

Με τη συναίνεση της γυναίκας, ο άνδρας που διαχειριζόταν την προίκα είχε το δικαίωμα να την παραχωρεί σε τρίτους, άλλοτε ως δάνειο και άλλοτε προς επένδυση¹⁶¹. Ωστόσο, δε δηλώνεται τι θα απέδιδε αυτή η κίνηση στο ζευγάρι. Η ίδια πρακτική πληροφορούμαστε ότι ακολουθούνταν και σε πόλεις της βόρειας Ιταλίας, επομένως δεν πρόκειται για αποκλειστικά κρητικό μοντέλο προικοδοσίας ή μεταβίβασης της περιουσίας¹⁶². Τις περισσότερες φορές δε γίνεται σαφές με ποιο τρόπο θα επιβίωνε το νεαρό ζευγάρι στα πρώτα στάδια του έγγαμου βίου, με μόνη την προίκα της συζύγου που αποτελούνταν από ρούχα και σκεύη. Ή που θα έμενε όταν σε κανέναν από τους δυο δεν παραχωρείται σπίτι. Πιθανότερη πάντως είναι η περίπτωση της συγκατοίκησης και της οικονομικής συνεργασίας με την οικογένεια του γαμπρού, όπως υποδεικνύει και ένα από τα έγγραφα που μελετήθηκαν παραπάνω¹⁶³.

¹⁵⁹ Pietro Pizzolo, πράξεις 336, 337.

¹⁶⁰ Pietro Pizolo, πράξεις 790, 856.

¹⁶¹ Angelo de Cartura, πράξεις 60, 61.

¹⁶² Riemer E. 1985, 61-62.

¹⁶³ Zaccaria de Fredo, πράξη 124.

Η αποικία της Κρήτης περιελάμβανε δυο κύριες εθνικές ομάδες, τους Λατίνους και τους Έλληνες, αλλά και μια σημαντική μειονότητα Εβραίων. Η πόλη και το βούργο του Χάνδακα κατοικούνταν από τις παραπάνω εθνότητες που συμβίωναν παρά τις επιμέρους διαφορές τους. Στο βούργο και τα γύρω χωριά η πλειονότητα των κατοίκων ήταν οι ντόπιοι, ενώ στην πόλη κατοικούσαν κυρίως οι άποικοι. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός, ότι μεταξύ των συμβαλλομένων απαντώνται και κάτοικοι άλλων διαμερισμάτων του νησιού, του Ρεθύμνου, των Χανίων κ.ά. που επιβεβαιώνουν ότι υπήρχε επικοινωνία μεταξύ τους¹⁶⁴. Οι Λατίνοι, πάντα αριθμητικά λιγότεροι, βρίσκονταν στα ανώτερα κλιμάκια της πολιτικής, οικονομικής και δικαστικής ιεραρχίας. Παρόλο που οι ζωές των Λατίνων επηρεάζονταν από τον ελληνικό πολιτισμό, ακόμη και μέσα στα νοικοκυριά τους, οι δυο κοινότητες παρέμειναν διακριτές και οι Λατίνοι ήταν οι κυρίαρχοι σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας. Ωστόσο, οι εξωτερικές εκδηλώσεις των κοινοτήτων, όπως ο τρόπος ζωής, ένδυσης και διασκέδασης, έγιναν δυσδιάκριτες στο τέλος του 14^{ου} αι.

Η υιοθέτηση κάποιων εξωτερικών χαρακτηριστικών του ελληνικού πολιτισμού από τους Λατίνους, όπως η γλώσσα, η ένδυση και η θρησκεία, άλλαξαν την αντίληψή τους για τη Βενετία και τους ίδιους. Αντίστοιχα, και οι ντόπιοι υιοθέτησαν στοιχεία των κατακτητών, οπότε ο επηρεασμός έγινε αμφίπλευρος. Η σπουδαιότητα των νοταριακών πηγών έγκειται στο ότι παρέχουν τη δυνατότητα ελέγχου της αξιοπιστίας τέτοιων πολιτικών και κοινωνικών παρατηρήσεων έναντι άλλου τύπου τεκμηρίων που σχετίζονται με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Τα νοικοκυριά στην Κρήτη, ελληνικά και λατινικά, είναι η βασική περιοχή μελέτης για την κατανόηση των αλλαγών που επήλθαν σε αυτή την πρώιμη αποικιακή κοινωνία.

Η κοινωνική θέση των δύο ομάδων εμφανίζεται αρκετά ρευστή. Πολλά από τα ονόματα που απαντώνται στις πηγές ανήκουν σε μεγάλες βενετσιάνικες οικογένειες, αν και τις περισσότερες φορές οι μόνες ενδείξεις για την κοινωνική τους θέση προέρχονται από το επάγγελμα που ασκούν. Σε κάποιες περιπτώσεις τίτλοι πριν το όνομα των συμβαλλομένων προσώπων είναι δηλωτικοί της κοινωνικής τους τάξης. Τίτλοι όπως *ser*, *dominus*, *nobilis vir* υποδεικνύουν μέλη του Μεγάλου Συμβουλίου του Χάνδακα και απαντώνται στις πηγές¹⁶⁵. Τα επαγγέλματα που ασκούν τα πρόσωπα που καταγράφονται στα έγγραφα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα, που ξεκινά από νοταρίους και φοροεισπράκτορες και φτάνει σε χτίστες¹⁶⁶. Επίσης, άλλα επαγγέλματα που συναντώνται συχνά είναι τεχνίτες, χρυσοχόοι και ιερωμένοι. Η θρησκεία, η γλώσσα, τα έθιμα, το δίκαιο και η ιδέα της κοινής καταγωγής είναι τα σημεία που οι περισσότεροι ερευνητές ενδιαφέρονται για την ιστορία των εθνικοτήτων. Αυτά επίσης είναι τα στοιχεία που διέκριναν Έλληνες και Λατίνους στην αρχή της δημιουργίας της αποικίας. Οι γάμοι μεταξύ Λατίνων και Ελλήνων που δεν ήταν ασυνήθιστοι, ίσως ήταν η κυριότερη αιτία που οδήγησε στη σύγκλιση των δύο

¹⁶⁴ Donato Fontanella, πράξη 60. Επίσης, Pietro Pizolo πράξη 558.

¹⁶⁵ Λαμπρινός Κ. 1996, 206–224. Επίσης, Mckee S. 2000, 44.

¹⁶⁶ Σχετικός πίνακας με τα επαγγέλματα που απαντώνται στα έγγραφα υπάρχει στο παράρτημα 7.

πολιτισμών¹⁶⁷. Ακόμη, πολλοί απόγονοι Βενετών γονέων μιλούσαν ελληνικά, όπως τη μητρική τους γλώσσα ή και καλύτερα. Δε συνέβαινε όμως το ίδιο και με τους Έλληνες. Όσοι μάθαιναν ιταλικά, το έκαναν κυρίως για το εμπόριο. Εξαιρέση αποτελούσαν οι νοτάριοι, που έτειναν να είναι ανοικτοί στις πολιτιστικές επιρροές του περιβάλλοντός τους, γι' αυτό επεδίωκαν να μάθουν να γράφουν και να διαβάζουν και την 'άλλη' γλώσσα¹⁶⁸.

Λατίνοι και ελεύθεροι Έλληνες ζούσαν μαζί μέσα στα τείχη της πόλης, αν και οι Έλληνες αποτελούσαν την πλειονότητα των κατοίκων του βούργου. Ωστόσο, όλο και περισσότεροι φτωχοί Λατίνοι το 14^ο αι. μετακινούνταν έξω από τα τείχη¹⁶⁹. Η πλειονότητα βέβαια των Ελλήνων του νησιού και κάποιοι φτωχοί Λατίνοι απόγονοι ζούσαν και εργάζονταν στην ύπαιθρο, στα χωριά. Τα χωριά της κρητικής υπαίθρου, όπως και κάθε άλλο τοπωνύμιο που συναντάται στα έγγραφα, παρουσιάζονται σε κατάλογο στο παράρτημα της παρούσας εργασίας¹⁷⁰. Από τα διάφορα τοπωνύμια δίνεται η δυνατότητα στον εκάστοτε ιστορικό να μελετήσει την ιστορία του χώρου, αν και η μελέτη δυσχεραίνεται, καθώς οι νοτάριοι που έγραφαν στα λατινικά έτειναν να "λατινοποιούν" την ορθογραφία όλων των ονομάτων, είτε ελληνικών είτε λατινικών, γι' αυτό είναι δύσκολο να διακρίνουμε τα ιταλικά από τα ελληνικά ονόματα.

Τα ονόματα δεν είναι ικανό στοιχείο για την ταύτιση Ελλήνων και Λατίνων. Όσον αφορά τα βαπτιστικά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ανάδοχοι των παιδιών καθόριζαν πολλές φορές και τα ονόματα των παιδιών που βάπτιζαν. Επομένως, θα πρέπει να θεωρήσουμε βέβαιο πως λατινικά ονόματα δίνονταν σε παιδιά Κρητικών, όπως και το αντίστροφο. Επίσης, στο 14 αι. ούτε τα επώνυμα, ούτε τα ονόματα προσδιόριζαν μια συγκεκριμένη εθνική ομάδα. Το πιο διακριτό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι οι σκλάβοι υιοθετούσαν το επώνυμο του κυρίου τους. Επίσης, πολλά ονόματα όπως τα Ιωάννης, Ανδρέας και Μάρκος ήταν κοινής χρήσης και από Έλληνες και από Λατίνους. Ακόμη, στον υπό εξέταση χώρο συναντώνται και πολλά άτομα που ζουν και εργάζονται στο Χάνδακα, αλλά κατάγονται από άλλες περιοχές της Μεσογείου ή του ελλαδικού χώρου, πέρα των πόλεων της βόρειας Ιταλίας¹⁷¹.

Μια κατηγορία παιδιών που απαντώνται συχνά στις πηγές είναι τα νόθα. Το φαινόμενο υπήρξε ιδιαίτερα διαδεδομένο στις μεσαιωνικές και αναγεννησιακές κοινωνίες, καθώς δεν ήταν λίγες οι οικογένειες που περιελάμβαναν στους κόλπους τους και αρκετά νόθα παιδιά, δηλ. παιδιά που γεννήθηκαν έξω από τα νόμιμα δεσμά του γάμου. Η τύχη των παράνομων αυτών καρπών κρινόταν κυρίως από την κοινωνική τάξη των πατεράδων τους. Στους κύκλους της αριστοκρατίας αποτελούσε φαινόμενο συνηθισμένο και σε μεγάλο βαθμό αποδεκτό, ενώ στις κατώτερες τάξεις

¹⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Στέφανου Βον, νοταρίου στο Χάνδακα κατά τα έτη 1303-1304, ο οποίος είχε παντρευτεί Ελληνίδα, είχε αποκτήσει μια κόρη που είχε το ελληνικό όνομα Ποθητή και είχε προσλάβει Ελληνίδες τροφούς για τα παιδιά του. Μαλτέζου Χρ. 1988, 150.

¹⁶⁸ Γάσπαρης Χ. 1994, 143-144.

¹⁶⁹ Mckee S. 1998, 36.

¹⁷⁰ Κατάλογος τοπωνυμίων, Παράρτημα 8.

¹⁷¹ Pietro Pizzolo, πράξεις 179, 702, 799. Angelo de Cartura, πράξη 132.

τα παράνομα παιδιά εκτίθεντο συνήθως σε δημόσιους χώρους ή παραδίδονταν σε κάποιο από τα ειδικά ιδρύματα¹⁷².

Ο όρος «φυσικά τέκνα» είναι αυτός που χαρακτηρίζει τα παραπάνω παιδιά που δεν έχουν γεννηθεί στα πλαίσια ενός νόμιμου γάμου, αλλά προέρχονται από παράνομη σχέση των γονέων τους. Ο βενετικός νόμος απέκλειε ρητά τα φυσικά παιδιά και τις μητέρες τους από την εξ αδιαθέτου διαδοχή του πατέρα. Ο όρος *naturale* στις λατινικές πηγές υποδηλώνει όλες τις κατηγορίες νόθων τέκνων, ανεξάρτητα από τη διάρκεια των σχέσεων των γονέων τους¹⁷³. Ο προσδιορισμός αυτός χρησιμοποιείται για τους συγκεκριμένους ανθρώπους και από το συγγενικό τους περιβάλλον και τους ακολουθεί και σε προχωρημένη ηλικία. Η προσθήκη αυτή γίνεται κυρίως για λόγους διάκρισης των συγκεκριμένων παιδιών από τα νόμιμα, για τα οποία απαντώνται οι όροι «*γνήσια*», «*ευλογητικά*», «*legittimi*». Τις περισσότερες βέβαια φορές ο προσδιορισμός «*naturalis*» συνοδεύει το πραγματικό επίθετο του πατέρα¹⁷⁴. Η διαπίστωση αυτή αφορά κυρίως τα νόθα αγόρια, καθώς για τα κορίτσια παρατηρείται ότι η πλειοψηφία τους μνημονεύεται αποκλειστικά με το μικρό τους όνομα χωρίς τη συνοδεία επιθέτου.

Ήδη από το 1376 το Μεγάλο Συμβούλιο είχε αποκλείσει από τους τίτλους ευγενείας τα παιδιά που δεν είχαν γεννηθεί στα πλαίσια της νομιμότητας, ακόμη κι αν ακολουθούσε μεταγενέστερα γάμος των γονέων τους. Την τακτική αυτή ακολούθησαν και τα τοπικά συμβούλια της βενετοκρατούμενης Ανατολής προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να περιφρουρήσουν τα προνόμια που συνεπαγόταν η απόκτηση παρόμοιου τίτλου. Το φαινόμενο φαίνεται πως περιορίστηκε προσωρινά, αλλά δεν εξαλείφθηκε, με αποτέλεσμα να χρειαστεί να ληφθούν εκ νέου μέτρα αποκλειστικά για το Βασίλειο της Κρήτης¹⁷⁵.

Σε γενικές γραμμές φαίνεται πως οι πατεράδες φρόντιζαν για την αποκατάσταση και τη συντήρηση των νόθων παιδιών τους. Τα φυσικά τέκνα των ευγενών, όσο ήταν μικρά, ανατρέφονταν κοντά στη μητέρα τους σε κάποιο από τα χωριά που ανήκαν στον πατέρα τους. Ορόσημο για τη μετέπειτα ζωή τους αποτελούσε ο θάνατος του πατέρα τους, καθώς το μερίδιο τους στην κληρονομιά εξαρτιόταν από τη διαθήκη του, αλλά και από τις διαθέσεις των νόμιμων αδελφών τους. Αν και δεν υπήρχε καμιά υποχρέωση από το νόμο, οι πατεράδες της ανώτερης τάξης έτειναν να εκχωρούν σημαντικές μερίδες της περιουσίας τους στα νόθα παιδιά τους, όταν δεν είχαν νόμιμους γιους¹⁷⁶. Συχνά, οι νόθοι γιοι λάμβαναν αρκετά από την περιουσία του πατέρα τους, η οποία τους εξύψωνε από το κοινωνικό επίπεδο των μητέρων τους.

¹⁷² Χατζάκης Γ. 2004, Φυσικά τέκνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.* 38, 182-185.

¹⁷³ Κατά την ύστερη περίοδο, όταν τα λατινικά αντικαταστάθηκαν από τα ιταλικά, στα κείμενα εμφανίζεται ο όρος *bastardo*, ο οποίος μεταφέρεται αυτοδία και στα ελληνικά συμβόλαια της ίδιας εποχής. Από το 16^ο αι. εμφανίζεται στις ελληνόφωνες πράξεις η λέξη «νόθος». Χατζάκης Γ. 2004, 188-190.

¹⁷⁴ Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που το παιδί φέρει διαφορετικό επώνυμο και σε αυτές πρόκειται κυρίως για παιδιά που η μητέρα τους είχε συνάψει νόμιμο γάμο με κάποιον άλλο άνδρα.

¹⁷⁵ Λαμπρινός Κ. 2004, 90.

¹⁷⁶ Χατζάκης Γ. 2004, 203-204.

Όσον αφορά τα παιδιά των αστών και των επαγγελματιών, η κατάσταση ήταν διαφορετική, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις φαίνεται ότι ακολουθούσαν μια ανεξάρτητη επαγγελματική πορεία από αυτή του πατέρα τους¹⁷⁷. Ειδική ωστόσο, μνεία αξίζει να γίνει στα νόθα κορίτσια. Στις παράνομες κόρες των ευγενών, η προσδοκία μιας ικανοποιητικής προίικας τις έκανε να εξασφαλίζουν ένα γάμο καλύτερο από τον αναμενόμενο, ενώ τα κορίτσια των αστών φαίνεται πως παντρεύονταν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα ανθρώπους της τάξης τους. Στις φυσικές κόρες, όπως και στις νόμιμες, κληροδοτούνταν συνήθως μετρητά και κινητά που θα συγκροτούσαν την προίικα τους, ενώ τα αγόρια έπαιρναν ακίνητα, χωράφια ή σπίτια, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι περιπτώσεις των μετρητών¹⁷⁸. Παρόλο που σύμφωνα με το κρητικό δίκαιο το νόθο παιδί ακολουθούσε την κοινωνική θέση του πατέρα του, όταν ο πατέρας ήταν Λατίνος, το νόθο παιδί ενός ελεύθερου άνδρα δε θεωρούνταν ελεύθερο σε όλες τις περιστάσεις. Όταν η μητέρα του παιδιού ήταν σκλάββα και ανήκε σε άλλον αφέντη εκτός από τον πατέρα, τότε τα περιουσιακά δικαιώματα που βασιζόνταν στην πατρότητα κυριαρχούσαν. Όταν όμως, ένας άνδρας είχε παιδί με κάποια από τις σκλάββες του, το παιδί θεωρούνταν ελεύθερο.

Το φαινόμενο των φυσικών τέκνων προκαλεί εντύπωση όχι μόνο με την ευρύτητα της διάδοσής του, αλλά και με την επιδεικνυόμενη ανεκτικότητα της ίδιας της κοινωνίας. Ωστόσο, τα νόθα παιδιά και οι μητέρες τους δεν απέκτησαν ποτέ τα νόμιμα δικαιώματα απέναντι στο φυσικό τους πατέρα και την οικογένειά του. Αν και τα παιδιά φαίνεται ότι υποστηρίζονταν περισσότερο, οι μητέρες τους όμως γίνονταν λιγότερο αποδεκτές και συχνά δέχονταν επικρίσεις.

Στις πράξεις που μελετήθηκαν συχνή είναι η αναφορά και στα χειραφετημένα παιδιά. Η χειραφέτηση ήταν μια νομική πράξη, με την οποία ο πατέρας αποδέσμευε το γιο του από τον έλεγχο του, και έτσι αυτός αποκτούσε νομική προσωπικότητα με τα δικά του δικαιώματα, και ως εκ τούτου τη δική του περιουσία. Αν και υπάρχουν αναφορές για χειραφέτηση παιδιών στην Κρήτη, δε μπορούμε ωστόσο να γνωρίζουμε πόσο διαδεδομένη ήταν η πρακτική αυτή. Κάθε χειραφέτηση συνοδευόταν από τη μεταφορά κυρίως ακίνητης περιουσίας στο γιο και σε κάθε περίπτωση η μεταφορά της κληρονομιάς διευθετούνταν με το γάμο του. Χειραφετημένοι ή μη, ορισμένοι άφηναν τα νοικοκυριά των πατεράδων τους και δημιουργούσαν το δικό τους όταν παντρεύονταν, παίρνοντας όλη ή μέρος της κληρονομιάς τους.

Στο βενετικό νόμο, ενώ οι γιοι κληρονομούσαν την περιουσία των πατεράδων τους σε ίσα μέρη, η κληρονομιά επέβαλλε μοίρασμα της ιδιοκτησίας *'post mortem'*, δηλ. μετά το θάνατο. Οι πατεράδες, όταν συνέτασσαν τις διαθήκες τους, άφηναν το μεγαλύτερο τμήμα της ιδιοκτησίας τους στους γιους, με την οδηγία το υπόλοιπο να μοιραστεί ισόποσα. Στην περίπτωση που οι γιοι ήταν ανήλικοι, ο πατέρας όριζε την ηλικία που οι γιοι θα μοίραζαν την περιουσία μεταξύ τους και όταν ερχόταν η στιγμή αυτή, οι γιοι υποχρεώνονταν να συντάξουν νομικό έγγραφο με το οποίο όχι μόνο

¹⁷⁷ Χατζάκης Γ. 2004, 205.

¹⁷⁸ Χατζάκης Γ. 2004, 206-208.

διαχώριζαν την περιουσία, αλλά και έκαναν ξεκάθαρο το διαχωρισμό ο ένας από τον άλλο. Επίσης, ο διαχωρισμός της περιουσίας μπορούσε να γίνει και πριν το θάνατο του πατέρα (*inter vivos*). Σε περίπτωση που ο γιος διαχωριζόταν από τον πατέρα, κατά τη συνήθεια αναφέρεται ως «*filius divisus*» όσο ο πατέρας του βρίσκεται στη ζωή, ενώ τα αδέρφια που έμεναν με τον πατέρα αναφέρονται ως «*indivisi*»¹⁷⁹.

Στην Κρήτη, ο διαχωρισμός της περιουσίας μεταξύ πατέρα και γιου εξυπηρετούσε πολλούς σκοπούς και οι όροι ποικίλλουν σύμφωνα με τις περιστάσεις. Για παράδειγμα, ο πατέρας κάποιες φορές εξακολουθούσε να έχει αξιώσεις στην περιουσία που μεταβίβασε στο γιο του, ακόμη και μετά το διαχωρισμό, βασιζόμενος σε όρους συμφωνίας. Η *benedictione paterna* είναι μια άλλη διατύπωση που χρησιμοποιείται σε διαθήκες και προικοσύμφωνα και σχετίζεται με το διαμελισμό της περιουσίας, με το γάμο του γιου και κατ' επέκταση με τη χειραφέτηση¹⁸⁰. Στα προικοσύμφωνα συχνά απαντώνται γαμπροί που δικαιοπρακτούν μόνοι τους προς όφελος τους, υποδεικνύοντας ότι ήδη έχουν εγκατασταθεί σε ένα σπίτι μόνοι τους. Μεταξύ των συμβολαίων που ο γαμπρός αντιπροσωπεύεται από τον πατέρα του, κάποιοι πατεράδες προσφέρουν ένα από τα δυο είδη δώρων: το γαμήλιο δώρο και την πατρική ευλογία. Το είδος αυτής της παροχής δεν προσδιορίζεται πάντα στα συμβόλαια, αλλά η διαφορά μεταξύ τους είναι αρκετά εμφανής. Τα γαμήλια δώρα παραχωρούνταν στον πατέρα της νύφης από την οικογένεια του γαμπρού και ήταν συνήθως κινητά αντικείμενα, ενώ η 'πατρική ευλογία' ήταν μεγαλύτερης αξίας και απαρτιζόταν από κινητή και ακίνητη περιουσία και παραχωρούνταν από τους πατεράδες στους γιους¹⁸¹. Φαίνεται ξεκάθαρο ότι οι Κρητικοί πατεράδες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση, μοίραζαν την περιουσία τους τουλάχιστον σε έναν από τους γιους τους, όταν αυτός θα παντρευόταν.

Τέλος, ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει σε τρεις όρους που απαντώνται σε πληθώρα δικαιοπρακτικών εγγράφων, ο καθένας με τη δική του σημασία. Συγκεκριμένα, αναφέρομαι στους εγγυητές, τους διαιτητές και τους εκτιμητές. Οι εγγυητές ήταν τα άτομα που αναλάμβαναν να αποπληρώσουν την προίκα σε περίπτωση αδυναμίας των προικοδοτών ή να την επιστρέψουν στην οικογένεια της νύφης σε περίπτωση θανάτου της¹⁸². Όπως παρουσιάζεται στις πηγές, ήταν αυτοί που κρατούσαν τα προικώα από τη στιγμή που τα κατέβαλλε ο προικοδότης και τα απέδιδε σε συγκεκριμένη, προκαθορισμένη στιγμή. Οι διαιτητές με τη σειρά τους προσκαλούνταν και διευθετούσαν διαφωνίες μεταξύ των συμβαλλομένων, προτείνοντας την καλύτερη λύση κατά την κρίση τους¹⁸³. Τέλος, οι εκτιμητές καλούνταν προκειμένου να προσδιορίσουν την αξία αντικειμένων ή ακίνητης περιουσίας. Ήταν άτομα που λόγω της επαγγελματικής τους δραστηριότητας

¹⁷⁹ Mckee S. 1992, *Uncommon Dominion. The Latins and Greeks of Fourteenth Century Venetian Crete*, Τορόντο, 350-356.

¹⁸⁰ Mckee S. 1992, 357.

¹⁸¹ Mckee S. 1995, 36-37.

¹⁸² Franciscus de Cruce, πράξη 88.

¹⁸³ Franciscus de Cruce, πράξη 184.

γνώριζαν την αξία της γης, των οικημάτων ή του οικιακού εξοπλισμού. Συναντώνται επομένως ως εκτιμητές τόσο άνδρες, όσο και γυναίκες¹⁸⁴.

β) Ειδικές παρατηρήσεις - ποσοτικές αναλύσεις

Η συγκεκριμένη μελέτη στηρίζεται στην εξέταση ογδόντα πέντε δημοσιευμένων προικίων εγγράφων της περιόδου 1300-1399, προερχόμενων από τα κατάστιχα έξι νοταρίων που έζησαν και εργάστηκαν στο Χάνδακα της Κρήτης. Αν και τα γαμήλια συμβόλαια ως νοταριακά έγγραφα δεν είναι ικανά από μόνα τους να απαντήσουν με βεβαιότητα και λεπτομέρεια στις κάθε είδους ανησυχίες του εκάστοτε μελετητή, έχουν τη δυνατότητα ωστόσο να σκιαγραφήσουν τις γενικές βάσεις πάνω στις οποίες μπορεί να στηριχτεί. Παρακάτω παρουσιάζεται η προσπάθεια απόδοσης των ποσοτικών αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν με βάση τα έγγραφα που μελετήθηκαν.

Από τα τετρακόσια είκοσι επτά συνολικά πρόσωπα που απαντώνται στις πράξεις αυτές, τα τριακόσια τριάντα επτά είναι άνδρες και τα ενενήντα γυναίκες¹⁸⁵. Πληροφορούμαστε λοιπόν ότι, αν και λιγότερο οι γυναίκες στο Χάνδακα συμμετέχουν στο δημόσιο βίο, διευθετώντας οι ίδιες τις προσωπικές ή τις οικογενειακές τους υποθέσεις. Το γεγονός ότι χρονικά η έρευνα εστιάζεται στο 14^ο αι. και μας επιτρέπει τέτοιου είδους παρατηρήσεις θεωρώ πως είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι τα 3/10 των προσώπων που καταγράφηκαν, ανδρών και γυναικών, είναι εκλιπόντες. Ενώ θα περίμενε κανείς πολλές από τις εν ζωή γυναίκες να είναι χήρες, δε συμβαίνει κάτι τέτοιο¹⁸⁶. Επίσης, οι γυναίκες αυτές κατοικούν κυρίως στις πόλεις και όχι στα χωριά, γεγονός που εύγλωττα μαρτυρεί ότι η γυναίκα στην Κρήτη εκμεταλλεύτηκε όσο της ήταν επιτρεπτό τις δυνατότητες για δράση που πρόσφεραν τα αστικά κέντρα του νησιού την περίοδο της Βενετοκρατίας. Ίσως η απώλεια των κατάστιχων Ελλήνων νοταρίων πιθανότατα κρατά μυστικό έναν πλούτο γνώσεων για τη ζωή των γυναικών της κρητικής υπαίθρου.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω έγγραφα, η συντριπτική πλειοψηφία των προσώπων που εμφανίζονται στις πηγές είναι Λατίνοι, ενώ οι Έλληνες ακολουθούν με ποσοστό πολύ μικρότερο που αγγίζει το 1/6 του συνόλου¹⁸⁷. Το γεγονός ότι έχουμε στη διάθεσή μας πρωτόκολλα μόνο Λατίνων νοταρίων να δικαιολογεί την έντονη παρουσία μελών της ίδιας εθνικότητας. Βέβαια, δε θα πρέπει να παραβλέψουμε την ελληνικής καταγωγής πελατεία των Λατίνων νοταρίων, παρόλο

¹⁸⁴ Franciscus de Cruce, πράξη 210. Επίσης, Pietro Pizzolo, πράξη 549.

¹⁸⁵ Παράρτημα 10, γράφημα 1.

¹⁸⁶ Μόνο το 12,2% των γυναικών που απαντώνται στις πηγές παρουσιάζονται χήρες, ενώ οι υπόλοιπες προσδιορίζονται με το ονοματεπώνυμο του πατέρα τους.

¹⁸⁷ Γράφημα 2.

που συγκριτικά είναι ολιγάριθμη, καθώς επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι οι κάτοικοι του νησιού έδειχναν μεν προτίμηση στους νοτάριους της ίδιας γλώσσας, αλλά δε λείπουν και οι περιπτώσεις ατόμων που επιλέγουν νοτάριο της άλλης εθνικότητας. Ο Χάνδακας είναι ο τόπος διαμονής του 60% περίπου των ατόμων που καταγράφονται στις πηγές, ακολουθούν τα χωριά με ποσοστό πολύ μικρότερο και στη συνέχεια έρχεται το βούργο. Αυτό είναι ενδεικτικό του γεγονότος, ότι τα πρωτόκολλα συντάχθηκαν από νοτάριους που εργάζονταν και κατοικούσαν στο Χάνδακα, οπότε και δικαιολογείται η μεγάλη συχνότητα αναφοράς του¹⁸⁸.

Όσον αφορά τα έγγραφα που μελετήθηκαν, αυτά στην πλειονότητά τους είναι δηλώσεις προικολαβής, ακολουθούν τα προικοσύμφωνα και όσα υπολείπονται αφορούν άλλες δικαιοπραξίες που σχετίζονται με την προικοδοσία, όπως εγγυήσεις, διακανονισμοί δόσεων, διαιτησία, δάνειο, πληρεξούσια. Για τα περισσότερα από αυτά τα έγγραφα πληροφορούμαστε ότι ο νοτάριος ετοίμασε αντίγραφο στους ενδιαφερόμενους, ενώ για ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό δεν υπάρχει σχετική πληροφόρηση. Θα ήταν παρακινδυνευμένο να ισχυριστούμε ότι τα άτομα αυτά ήταν εγγράμματα ή ότι είχαν οικονομική άνεση για να διαθέτουν επιπλέον χρήματα για την παραλαβή αντιγράφου, ωστόσο μπορούμε να το κρατήσουμε σαν μια σκέψη που απαιτεί διερεύνηση.

Οι γάμοι που αναφέρονται στα έγγραφα αφορούν κυρίως γάμους μεταξύ Λατίνων και με μικρή διαφορά ακολουθούν οι μεικτοί γάμοι, δηλ. αυτοί που συνάπτονταν μεταξύ ατόμων διαφορετικής εθνικότητας¹⁸⁹. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ο ισχυρισμός ότι ο συγκρητισμός των δυο εθνικών κοινοτήτων απεικονίζεται με καθαρότητα στα πρωτόκολλα των νοταρίων και κυρίως μέσω των επιγαμιών. Οι παρεχόμενες προίκες στο Χάνδακα του 14^{ου} αι. κυμαίνονται από 40 έως 1.150 υπέρπυρα, ενώ ο μέσος όρος ανέρχεται στα 351,7 υπέρπυρα¹⁹⁰. Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινίσουμε πως δεν έγινε υπολογισμός των ακινήτων που αναφέρονται, καθώς αντιλαμβάνεται κανείς τη δυσκολία που προκύπτει για τον προσδιορισμό της εκτιμώμενης αξίας τους¹⁹¹. Επίσης, γίνεται αναφορά και σε άλλες χρηματικές μονάδες, όπως τα *denari grossi* και οι λίβρες, τα οποία και αυτά δεν μπόρεσαν να συμπεριληφθούν στον υπολογισμό του μέσου όρου. Τέλος, αξίζει να διευκρινίσουμε ότι οι προίκες που εντοπίζονται σε γάμους που συνάπτονται μεταξύ Βενετών κατοίκων του Χάνδακα είναι υψηλότερες.

---

¹⁸⁸ Γράφημα 3.

¹⁸⁹ Γράφημα 4.

¹⁹⁰ Στη Βενετία μεταξύ των ετών 1331-1360 οι γυναίκες μεταβίβαζαν στους ευγενείς συζύγους τους προίκα μ.ό. 500 δουκάτων, τα έτη 1361-1390 προίκα 873 δουκάτων, ενώ με την πάροδο των ετών η αύξηση ήταν συνεχής. Βλ. Chojnacki S. 1975, "Dowries and kinsmen in Early Renaissance Venice", *Journal of Interdisciplinary History* 4, 583-587. Όσον αφορά την Κρήτη, δε γνωρίζουμε, εάν ο λοιμός του 1348, περίοδος ύφεσης για όλες τις οικονομικές δραστηριότητες, είχε επίπτωση στο μέγεθος της προίκας.

¹⁹¹ Πρόκειται για ένα επιπλωμένο δωμάτιο, έναν κήπο με κληματαριά, δύο σερβεντερίες και δυο αμπέλια.

8. Επίλογος

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι η Κρήτη ήταν η σημαντικότερη περιοχή που ενσωματώθηκε μετά τη Δ΄ Σταυροφορία στον αποικιοκρατικό κορμό της Βενετίας. Χάρη στην προνομιακή γεωγραφική της θέση, ως νευραλγικό σταυροδρόμι των μεσαιωνικών εμπορικών δρόμων, αποτέλεσε σημαντικό σταθμό για το εμπόριο της Μεσογείου. Η Βενετία το γνώριζε καλά, γι' αυτό φρόντισε να οργανώσει και το διοικητικό σύστημα του νησιού κατ' απομίμηση του δικού της. Σκοπός της με την επεκτατική πολιτική που εφάρμοζε ήταν να δημιουργήσει κατά τόπους μικρές "Βενετίες", τις οποίες όμως θα μπορούσε να ελέγχει αυστηρά. Η Κρήτη αποτελούσε τη μεγαλύτερη επικράτεια που η Βενετία έλεγχε ως το 15^ο αι. και συγκεκριμένα ο Χάνδακας ήταν μια πόλη με λιμάνι και μέρος από την οικονομική της αξία προερχόταν από το ότι συνδεόταν με πολλές ναυτικές πόλεις. Ήταν επομένως φυσικό, το βάρος να πέσει στην οργάνωση της Κρήτης εξαιτίας του μεγέθους της και κυρίως εξαιτίας της σημασίας της, όχι μόνο ως εμπορικού σταθμού, αλλά και ως πλουτοπαραγωγικού κέντρου. Η Κρήτη δεν παρέμεινε στο πέρας των αιώνων μια απλή αποικία που πρόσφερε στη μητρόπολη τις πρώτες ύλες και τα απαραίτητα προϊόντα, αλλά αναπτύχθηκε ως ένα σχεδόν αυτόνομο κρατικό μόρφωμα με το δικό του στίγμα στην οικονομία, την κοινωνία και τον πολιτισμό.

Αν και κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων η κατάσταση στο εσωτερικό του νησιού ήταν έκρυθμη και διαγραφόταν ένας συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ ντόπιων και αποίκων, από τις τελευταίες δεκαετίες του 14^{ου} αι. διαπιστώνεται πρόοδος στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς τα δυο εθνικά στοιχεία βρήκαν διόδους επικοινωνίας και προσέγγισης. Μετά από τον πρώτο αιώνα οι δυο εθνικές κοινότητες, Έλληνες και Λατίνοι, συμβίωναν με σχετική αρμονία αν και οι ντόπιοι στο σύνολο τους ήταν υποταγμένοι στους Λατίνους οικονομικά, πολιτικά και δικαστικά. Με το πέραςμα του πρώτου αιώνα της βενετικής κυριαρχίας και της μακρόχρονης συμβίωσής τους, Λατίνοι και Έλληνες υιοθέτησαν κάποια από τα πολιτιστικά στοιχεία ο ένας του άλλου σε ποικίλες εκδηλώσεις της καθημερινής τους ζωής. Η επίδραση αυτή παρατηρείται στα ρούχα, την τροφή, την ονομασία των σκευών του νοικοκυριού και τον τρόπο που διασκεδάζαν. Έτσι, επικράτησε περίοδος εσωτερικής ειρήνευσης που συντέλεσε στη μεταγενέστερη οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη του νησιού. Η οικονομική συνεργασία, οι προσωπικές σχέσεις, τα πολιτιστικά δάνεια, είναι τα στοιχεία που χαρακτήριζαν την καθημερινή ζωή στη βενετική Κρήτη του 14^{ου} αι.

Όπως ήδη είπαμε και μνημονεύουν οι πηγές, δεν έλλειπαν οι επιγαμίες μεταξύ τους, ήδη από το 13^ο αι., παρόλο που δεν παροτρύνονταν, συνήθως στα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας. Αυτή η πολιτισμική σύγκλιση αποδείχτηκε και πολιτικά αποφασιστική στη διάρκεια του 14^{ου} αι., διότι παρά τον συγκρητισμό, η βενετική κυβέρνηση συνέχιζε να φέρεται στους Λατίνους και τους Έλληνες διαφορετικά ενώπιον του νόμου. Οι φεουδάρχες όχι μόνο προτιμούσαν να παντρεύονται συζύγους από τη δική τους τάξη, αλλά επίσης οι πιο σημαντικές οικογένειες του Χάνδακα, δηλ. οι παλιές βενετικές οικογένειες ευγενών, φρόντιζαν να περιορίζουν την "έρευνά" τους για συζύγους σε άλλες οικογένειες ευγενών. Μαζί με το δικαίωμα να κατέχουν

φέουδα, κάποιες ελληνικές οικογένειες της ανώτερης τάξης απέκτησαν το δικαίωμα να παντρεύονται τα παιδιά τους με παιδιά Λατίνων φεουδαρχών. Για τους Λατίνους, όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, ήταν προτιμότερο μια Ελληνίδα να παντρευτεί έναν Βενετό γιατί θα έφερνε ως προίκα κάποια περιουσία και ίσως γη, παρά το αντίστροφο.

Ο 14^{ος} αι., ως επίκεντρο της παραπάνω μελέτης, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα περίοδο της ιστορίας της βενετικής Κρήτης για δυο λόγους. Κατά τη διάρκεια του, όχι μόνο εδραιώθηκε η βενετική κυριαρχία, αλλά επικράτησε και ειρήνη μετά τον παραγμένο 13^ο αι. και επήλθε η προσέγγιση κατακτητών και ντόπιων. Επίσης, επειδή για το συγκεκριμένο αιώνα υπάρχουν ασφαλή τεκμήρια των σχέσεων και των επαφών μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων κατοίκων. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο 14^{ος} αιώνας σημαδεύτηκε από το λοιμό του 1348 και την επανάσταση του Αγίου Τίτου (1363-1366) που σημάδεψαν την κοινωνία, την οικονομία, αλλά και τις πολιτικές ισορροπίες που επικρατούσαν στο νησί. Η ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Κρήτης είναι ότι εξετάζονται οι ίδιοι παράμετροι παράλληλα, αποτυπώνοντας τις επιπτώσεις και στις δύο εθνικότητες. Από τις αποικίες της Γαληνοτάτης στην Ανατολή την ίδια περίοδο, η Κρήτη παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς διαθέτει το δικό της αποκλειστικό αρχείο με δύο μεγάλες σειρές, του Δούκα της Κρήτης και των νοταρίων της Κρήτης.

Η αξία των συμβολαίων ως ιστορικής πηγής έχει ήδη επισημανθεί αρκετές φορές, καθώς και οι ποικίλες οπτικές γωνίες κάτω από τις οποίες μπορεί κάποιος να τις αξιοποιήσει. Ανεξάρτητα με το αν τα συμβόλαια αντανάκλουν την πραγματικότητα ή μέρος αυτής, μέσα από τα πρωτόκολλα των συμβολαιογράφων μάς αποκαλύπτεται ένας ολόκληρος κόσμος. Βενετοί, Έλληνες και Εβραίοι, κάτοικοι των πόλεων και της υπαίθρου, άνδρες και γυναίκες, μέλη των ανώτερων ή των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων έρχονται σε επαφή, συνεργάζονται, παρέχουν υπηρεσίες, αγοράζουν, πωλούν, νοικιάζουν, παίρνουν αποφάσεις για την καθημερινή τους ζωή. Το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας λοιπόν, αποτελεί μια ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών για τη μακρά περίοδο της βενετικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο και χάρη στη θεματική πολυμορφία και τη χρονολογική του έκταση το υλικό παρέχει τη δυνατότητα σκιαγράφησης πολλών εκφάνσεων της βενετοκρητικής κοινωνίας.

Η ανάγκη για συστηματικότερη μελέτη των αρχειακών πηγών οδήγησε στην έκδοση σειράς εγγράφων της ιστορίας της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Οι εκδεδομένες πηγές δίνουν τη δυνατότητα σε επιστήμονες κάθε ειδικότητας να μελετήσουν το υλικό και να εξαγάγουν τα δικά τους ιδιαίτερα συμπεράσματα. Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο τα συμβόλαια που σχετίζονται με το γάμο, τα οποία προσφέρουν πληροφορίες απαραίτητες για την κατανόηση της κοινωνικής, οικονομικής, θρησκευτικής και πολιτιστικής ζωής ενός τόπου, για τη νοοτροπία, τις συνήθειες και τις πρακτικές των ανθρώπων που ζούσαν τόσο στις πόλεις, όσο και στα χωριά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το ενδιαφέρον μεγαλώνει, όταν το αρχειακό υλικό προέρχεται από ένα τέτοιο περιβάλλον, από μια μικτή κοινωνία, όπου συμβίωναν Έλληνες, Βενετοί και Εβραίοι, και όπου μπορούμε να παρακολουθήσουμε

τους ρυθμούς της καθημερινής ζωής των κοινωνικών αυτών ομάδων, να κατανοήσουμε τις ανησυχίες και τους φόβους τους, να ανασυγκροτήσουμε τα οικογενειακά δέντρα, να επισημάνουμε ονόματα τόπων και προσώπων, και τέλος να εκτιμήσουμε την πολιτισμική φυσιογνωμία του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Οι Βενετοί, όπως ήδη αναφέρθηκε, θέλοντας να έχουν τον πλήρη έλεγχο της περιοχής εγκαθίδρυσαν το δικό τους δίκαιο, ωστόσο έκαναν και μια σαφή εξαίρεση, εφόσον οι προίκες εξακολουθούσαν να υπόκεινται και να λειτουργούν σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο. Γενικότερα, οι προίκες παρέχουν πληροφορίες για τον προσδιορισμό της θέσης της γυναίκας σε μια κοινωνία, αλλά και των σχέσεών της τόσο με την πατρική της οικογένεια, όσο και με τη νέα της οικογένεια. Η γυναίκα αφού λάμβανε την προίκα της, που αντιστοιχούσε στο μερίδιό της από την κινητή περιουσία του πατέρα της, δεν προσδοκούσε να λάβει τίποτα περισσότερο μετά το θάνατο του πατέρα ή των αδελφών της. Ήταν επομένως, η αποκλειστική περιουσία που διέθετε και είχε το δικαίωμα να τη διαθέτει, όπως επιθυμούσε.

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι η Κρήτη, ως αποικία των Βενετών που διαμορφώθηκε με πρότυπο τη μητρόπολη, μπορεί να συμβάλλει στην εξέταση για αντιπαραβολή ποικίλων παραμέτρων της τοπικής κοινωνίας και της οικονομίας με ιταλικές πόλεις της ίδιας περιόδου. Βέβαια, η εικόνα που μας παραδόθηκε από την Κρήτη δεν είναι ολοκληρωμένη. Κατανοώντας τις δυσκολίες που προκύπτουν από τη μελέτη και την ενασχόληση με το αρχαιακό υλικό, έστω και αν είναι δημοσιευμένο, θεωρώ πως επιχειρήθηκε μια πλήρης παρουσίαση των στοιχείων που ως σήμερα είναι γνωστά για το συγκεκριμένο θέμα. Ευελπιστώ πως η συνεχής και συστηματική μελέτη τα επόμενα χρόνια θα αποδώσει καρπούς φέρνοντας στο φως ακόμη περισσότερες πληροφορίες για το βενετοκρατούμενο Χάνδακα του 14^{ου} αι., με την έκδοση και τη μελέτη όχι μόνο μεμονωμένων αρχαιακών εγγράφων, αλλά ολόκληρων αρχαιακών σωμάτων.

9. Μεταγραφή πηγών

Busta (φάκελος) 24, νοτάριος Johannes Catacalò¹⁹²

- Folio 37 r

Πράξη 8

Mensis Octobris

Die primo. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego papas Janni Camissa habitator casalis Sinda vilanus ser Michali Gradonico quondam ser Petri de suo volle cum meis heredibus tibi Hemanueli Cauco habitatori casalis Chefala e tuis heredibus de yperperis cretensis centum decem quorum yperpera centum pro sunt pro repromissa et yperpera dece pro donis quam repromissam et dona mihi dare promisisti pro Georgio Camissa filio meo temporem matrimoniis contrato intro te et me pro dicta Georgio filio meo et Maria filia tua. Nunc autem quia dictam yperpera CX a te plenam habui et recepi ipso Georgio filio meo ad haec presente et contento a modo qua in antea te securitate reedibus et quetum quia nihil inde remansu und et cetera. Si igitur et recepi pena auri libre V. Contractu firmo. Testes Nicolo Mauro, Georgio Venetaris, Vernardus Foscareno, Marcus Vassalo, Marinus Pino. Complete e dare. Dedi.

- Folio 6 r

Πράξη 8

1389, Maggio die ultimo

Eodem diem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Amorus Quirino habitator Candide cum meis heredibus tibi ser Bulgaro vituri de Venecia (-iis) habitator Candide olim genero meo et tuis haredibus de yperpera cretensis CVIII(?) qua sunt pro te solutione residui repromisse Caterine vituri quondam filie mee et uxoris tue quidem residium ipsa Caterina mihi per sui testamentum carta dimisit. Nunc autem quia de predictam yperpera CXXXVI meo nomine dedisti .... demedico video et yperpera secundo L mihi natura aut Georgius Balbi tuo nomine et yperpera quinquaginta dedisti paulo contareno meo nomine et yperpera XV pro Constantino Quirino nomine meo et reliqua CII dediantur et defalcatur pro yperpera CII qua ego da...(ndi) restabatur enim tibi pro resto solucionis repromisse predictae anno ... et

---

¹⁹² Στο παράρτημα 9 υπάρχουν φωτογραφίες των εγγράφων. Οι πράξεις του συγκεκριμένου νοτάριου περικλείονται στο φάκελο 24, μεγέθους 32,5×24,5 εκ., που αποτελείται από 24 δεμένα μεταξύ τους τετράδια, 192 συνολικά σελίδων.

recepti. Si igitur et cetera pena auri libre et contractu firmo. Testes suprascripti et Georgio Selopulo. Complere et dare.

- Folio 56 v

Πράξη 8

Die XVI

Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Cali filia quondam Liyachi¹⁹³ Remondo iudea habitatrice vero uxor Sambathei betu mundum desponsata habitator Candide cum meis successoribus tibi Habrac filio Liyachi della Chanea iudeo cognato meo habitator Candide e tuis heredibus de omni et toto eo quod in manibus tuis devenit pro repromissa stagonem iudee quod matris mee qua repromissa magna vel parva cum meo nomine intromisisti et habuisti nec non de tota negotiatione quam exp...isti et vecisti de dicta repromissa ex quo ipsa in manibus tuis de venit usquem nec pro quibus omnibus ... in plena et perfectam ondisti rationem. Nunc autem quia dicta repromissa ac et totum lucrum ex ipsa se ...tum toto dicta tempore in ordine et quo ..putas sunt in illis yperperis ML qua tu promisisti dare suprascriptis ... viro meo pro meis repromissa et donos a modo igitur et cetera si igitur et cetera pena auris libro (-arum) V contractu firmo. Testes Andrea Japurino et Georgius Jampani. Complere et dare.

- Folio 63 v

Πράξη 5

Die primo, Decembris

Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Georgios Langadioti habitator Candide cum meis heredibus tibi Nicolao Cherodinamo macelatori habitator casalis Cayafa pro meis et tuis heredibus de yperperis cretensis quingentis quorum yperpera ...IV sunt pro repromissa et reliqua C pro donos qua omnia mihi dare promisisti tempore {nostre} matrimonii contrati inter te et me pro Anica filia tua et omnia per causas interfactas Marini notarius in suprascriptis deis XXI mensis novembris ...(uper) elapsi. Anno autem quia inde me bene .... appacasti et deliberasti inter aurum argentum perlas vestes et alias res extimatas pro out mihi obligatum a modo igitur et cetera. Si igitur et cetera ut ... Testes suprascripti. Complere et dare.

---

¹⁹³ Cartura : Lingiachi

- Folio 49 v

Πράξη 5 από το τέλος

1389, octobris die XXVII

Eodem die. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego suprascriptus Hemanuele cum meis heredibus tibi suprascriptis Vasmulo et heredibus tuis de yperpera cretensis centum qua sine mihi dare promisisti pro repromissa Maria Vasmulo sororis tue tempore matrimonii contracti inter te et me pro ipsa Maria et me in annos autem quia intermo bene et per persisti appacasti et deliberasti a modo igitur et cetera. Si igitur (et contra) V aurum librum contractu firmo. Testes suprascriptis. Complere et dare.

10. Παραρτήματα

Παράρτημα 1

117.

1301, 14 Μαΐου

Solvit.]

Die eodem. Manifestum facimus nos Chyrana Raphielino et Leo Cavalarpulo eius iener habitatores Candide cum nostris successoribus et heredibus, quia tecum facta racione de oleo tuo quod michi suprascripto Leoni ad vendendum dedisti, tibi ad dandum remansimus perpera .XXII. que nobis ad modum colegancie dimitis ad negociandum hic in Candida a modo usque ad sex menses proxime venturos et tunc debemus per nos vel nostrum missum dare et deliberare hic in Candida tibi vel tuo misso tuum suprascriptum capitale cum medietate tocuis prode quod Dominus michi dederit, cum iusta et vera racione sine fraude, retenta nobis reliqua medietate ipsius probe. Verumtamen dictum habere in tuo debet esse periculo ignis et latronum clarefacto. Et est sciendum quod non debemus super eo facere aliquod expendum in victu nec vestito. Hec autem et cet. Testes N. Picolo et Comes. Complere et dare.

72.

1352, 18 Σεπτεμβρίου

Ioste Angura iudeus.]

Eodem die. Manifestum facimus nos Michael Clostoieni principalis et Cali papadhia, relicta papatis Dhimitrii Capadhoca, eius socrus et plecia, ambo habitatores Candide quia cum nostris heredibus et successoribus recepimus a te Ioste Angura iudeo habitatore Candide et tuis heredibus yperpera in Creta currentia centum et septuaginta quinque cum dimidio, que quidem debemus per nos vel per nostrum missum dare et solver tibi vel tuo misso a modo usque ad menses quatuor proxime futures vel antea, infra dies quindecim postquam ego suprascriptus principalis vel griparea Antonii Verdura, cuius medietatem ego et tu emimus a dicto Antonio, aplicuero vel aplicuerit Candidam de presenti viatico, quod facturus sum cum dicta griparea hinc Ciprum et inde Suriam et de Syria Harmenian et inde Rodum et de Rodo Candidam redeundo, non mutando viaticum. Tamen tua suprascripta yperpera in tuo tali debent esse periculo maris et gencium clarefacto, in quail erit dicta griparea et merces onerate in illa, eundo et redeundo. Hec autem et cetera. Suprascripta yperpera. Et pro pena inde constituta yperpera viginti pro centenario yperperorum in racione anni in toto et parte et cetera. Testes Nicolaus Filareto, Petrus Quirino et Nicolaus Georgio. Complere et dare.

Dedi.

Παράρτημα 2

Pietro Pizolo: notaio in Candia (1300, 1304-5)

647.

23 Ιουλίου 1300

Die .VIII. exeunte. Manifestum facio ego Petrus de la Chaliva habitator Candide tibi Angelo Simiteculo dicto Colona habitatori Candide de conservando te indepnem de illa manifestacionis carta testata et robotata manu infrascripti notarii, facta hoc eodem anno, mense marcii, die .X. intrante, indicione .XIII., Candide, insule Crete, quam tu fieri fecisti Michal Ara habitatori Candide et Georgio Ara habitatori in Sythea de yperperis .C. quam recepisti ab eis de repromissa Eudhocie filia condam Michalis Senati, uxoris Andree Lupin cognati tui. Que habere debebas penes te ad lucrandum a medietate mensis aprilis tunc proxime venturi in antea usque ad annos .II., ad lucrandum hic in Candida sicut tibi bonum videbitur, dando lucrum omni anno suprascripto Andree si steterit cum uxore sua de ipsorum voluntate et cetera, ut in ea legitur. Nunc hec autem et cetera. Testes N[icolaus] de Mosto, Matheus Alivrando et Iohannes Pagan. Complere et dare.

Solvit.]

667.

4 Αυγούστου 1300

Die quarto intrante. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Georgius Sclavo habitator in casali Pegudhuri tibi Helene filie Manoelis Paspala dilecte uxori mee de tota illa repromissa magna vel parva quam pro te michi in die nostre desponsationis dare promissa fuit, que vero suprascripta repromissa fuit desuper toto in denariis et aliis rebus extimata yperperis .LXI. Nunc autem et cetera. Ad hec autem insuper manifestum facio ego Petrus Sclavo habitator in dicto casali Pegudhuri tibi suprascripte Helene uxori suprascripti Georgii fratris mei, cognate mee, quia recipio te et totam suprascriptam tuam repromissam que est yperpera .LXI. super me et omnibus meis bonis habitis et habendis, ita quod quandocumque veneris te ad apacandum de tua repromissa tam in vita quam in morte aut tui commissarii vel successores, tunc libertatem habeas te reverti super me et bonis meis ad appacandum te de suprascripta tua repromissa vel de illo quod defecerit ad solucionem tue repromisse. Nunc autem et cetera. Testes Iohannes Pagan et Matheus Alivrando. Complere et dare.

Non.]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Archivio di Stato di Venezia / Κρατικό Αρχείο Βενετίας

Notai di Candia / Νοτάριοι του Χάνδακα

Busta (φάκελος) 1

Aymo (Emo) Giorgio 1369, 17 Ιουνίου - 1372, 3 Σεπτεμβρίου

Busta 8

Donno Angelo 1312, 31 Οκτωβρίου - 1330, 14 Νοεμβρίου

Bono Stefano 1303, 11 Απριλίου - 5 Ιανουαρίου

Busta 9

Belloamore Andrea (Bellamor) 1318, 23 Μαΐου – 1344 ...

Αταύτιστο 1328, 29b Ιουνίου - 1328, 5 Μαΐου

Busta 10

Bocontolo Angelo 1345, 4 Οκτωβρίου - 1349, 17 Σεπτεμβρίου

1347, 9 Δεκεμβρίου - 1348, 20 Σεπτεμβρίου

Brixiano Nicolo 1337, 7 Οκτωβρίου - 1340, 5 Οκτωβρίου

1346, 27 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου (αποσπάσματα)

1346, 25 Ιανουαρίου - 1347, 3 Μαΐου (αποσπάσματα)

Busta 11-12

Brixiano (Bresciano) Antonio 1349, 12 Δεκεμβρίου - 1387, 24 Αυγούστου

Busta 11

Francesco Longovardo 1387, 11 Ιανουαρίου - 1390, 23 Φεβρουαρίου

Busta 13

Valoso Egidio 1369, 17 Δεκεμβρίου - 1374, 6 Νοεμβρίου

Busta 18

Νοτάριος αταύτιστος 1322, 23 Δεκεμβρίου - 30 Ιανουαρίου

Busta 22

de Cruce Francesco (della Croce) 1338, 9 Νοεμβρίου - 1339, 22 Δεκεμβρίου

Busta 23

Valoso Egidio 1373, 12 Ιουλίου - 16 Δεκεμβρίου

Caucò (Cocco) Andrea 1399, 24 Σεπτεμβρίου - 1438, Ιούλιος

Busta 24

Catacalò Giovanni 1389, 13 Μαΐου - 1391, 2 Μαΐου

Busta 25

Candachiti Giorgio 1398, 3 Σεπτεμβρίου - 1425, 10 Αυγούστου

Busta 55

Cariola Angelo 1308, Ιούνιος (;) - 1309, 7 Ιουλίου

Busta 97

Fondanella Donato 1320, 23 Φεβρουαρίου - 1321, 28 Νοεμβρίου

Franceschi Bartolomeo 1337, 6 Οκτωβρίου - 1341, 17 Φεβρουαρίου

Busta 98

de Firmo (Fermo) Giacomo 1341, 30 Ιουλίου - 25 Φεβρουαρίου

de Fredo Zaccaria 1350, 8 Οκτωβρίου - 1357, 30 Απριλίου

1366, 26 Δεκεμβρίου (διαθήκη)

Busta 100-101

Gerardo Giovanni 1329, 1 Σεπτεμβρίου - 1352, 18 Ιανουαρίου

1353, 11 Ιουνίου - 1361, 1 Νοεμβρίου

Busta 103

Νοτάριος αταύτιστος 1355, 22 Οκτωβρίου - 1356, 12 Ιουλίου

Grimani Domenico (cancelliere/αρχαιοφύλακας της Κρήτης) 1356, 26 Ιουλίου - 1357,
9 Μαΐου

Busta 122

Geraldo Giovanni 1334, 14 Αυγούστου - 1357, 31 Ιουλίου (αποσπάσματα)

1358-1361 (διαθήκες)

Busta 131

Νοτάριος αταύτιστος 1370, 1-30 Αυγούστου - 1371 (;)

Busta 141

de Brixano Benvenuto 1301, 8 Απριλίου - 1302, 3 Φεβρουαρίου

Busta 142

da Milano Benedetto 1319, 10 Μαΐου - 1319, 31 Ιουλίου

1324, 3 Νοεμβρίου - 1325, 3 Φεβρουαρίου

1326, 20 Ιούνιος - 1330, 29 Απρίλιος

da Milano Giorgio 1334, 6 Οκτωβρίου - 6 Φεβρουαρίου

Busta 143

da Milano Giorgio (άλλος) 1362, 1 Δεκεμβρίου - 1364, 2 Οκτωβρίου (2 διαθήκες)

1348, Μάρτιος - 1348, 30 Μαΐου (απόσπασμα)

Νοτάριος αταύτιστος 1343, 23 Ιουλίου - 1363, 10 Απριλίου

Malpes (Malpiede) Filippo 1350, 10 Ιουλίου - 1366, 17 Μαΐου

1366, 22 Αυγούστου (διαθήκη)

1351, 19 Ιανουαρίου - 1366, 22 Αυγούστου (διαθήκες)

Busta 144

da Milano Nicolò 1349-1374, 26 Ιουνίου

da Milano Giorgio (ίσως ο ίδιος με αυτόν στο φ. 143) 1356, 17 Νοεμβρίου (διαθήκες)

1351, 1355 (αποσπάσματα)

Busta 145

Maurica Castanzo 1394, 1 Ιουλίου - 1415, 17 Μαΐου

Busta 178

Nigro (Negri) Andrea 1322 - 1325, 2 Σεπτεμβρίου

1327(;) - 1335, 2 Οκτωβρίου

Busta 186

de Cartura Angelo 1305, 7 Μαΐου - 1306, 19 Μαΐου

de Placentia (de Placenza) Marco 1338, 25 Ιανουαρίου - 1347, 11 Ιανουαρίου

1346, 9 Μαΐου - 1350, 25 Ιουλίου

Busta 187

Νοτάριος αταύτιστος 1369, 14-17 Ιανουαρίου - 1350, 5-7 Μαρτίου

Νοτάριος αταύτιστος 1313, 31 Οκτωβρίου - 2 Νοεμβρίου

Busta 189

Pazo (Pazzo) Giorgio 1383, 14 Απριλίου - 1393, 7 Δεκεμβρίου

1383, 26 Δεκεμβρίου - 1392, 11 Οκτωβρίου

Busta 233

Querini Leonardo 1316, 15 Μαΐου - 1321, 21 Ιανουαρίου

Νοτάριος αταύτιστος 1329, 6 Ιουνίου - 4 Αυγούστου

Querini Bartolomeo 1325, 21 Οκτωβρίου - 9 Ιανουαρίου

Donno Angelo 1317, 16 Μαΐου - 1330, 10 Μαρτίου

Bono Stefano 1312, 1 Αυγούστου - 1319, 11 Μαρτίου

1319, 1 Ιανουαρίου - 25 Φεβρουαρίου

de Belloamore Andrea 1318, 20 Νοεμβρίου - 1319, 23 Μαΐου (αποσπάσματα)

Busta 244

Similiante Giovanni 1325, 1 Φεβρουαρίου - 1333, 26 Δεκεμβρίου

Granello Giovanni 1337, 9 Οκτωβρίου - 1338, 20 Μαΐου

Siligardo Giorgio 1339, 28 Ιουνίου - 1341, 25 Φεβρουαρίου

Giovanni da Firmo 1342, 11 Μαρτίου - 4 Φεβρουαρίου

1362, 18 Μαΐου - 1363, 24 Ιουνίου

Busta 272

Marcello Nicolò 1333, 28 Απριλίου - 3 Μαΐου

1332, 26 Δεκεμβρίου (διαθήκη)

Busta 273

Tonisto Nicolò 1385, 11 Απριλίου - 1388, 8 Μαΐου

Νοτάριος αταύτιστος 1392, 28 Σεπτεμβρίου - 26 Οκτωβρίου

Busta 285

de Vegla (da Veglia) Leonardo 1347, 24 Δεκεμβρίου - 12 Φεβρουαρίου
(αποσπάσματα)

Busta 295 (διαθήκες)

Belli Giovanni da Venezia (νοτάριος και αρχαιοφύλακας του Δούκα) 1376, 5-7 Μαΐου

Bocontolo Angelo 1347, 9 Δεκεμβρίου - 1348, 20 Δεκεμβρίου

Caurgino Leonardo 1373, 23 Δεκεμβρίου - 1383, 17 Αυγούστου

de Ceca Michele 1355, 25 Ιουνίου - 1362, 25 Ιουνίου

Dario Giovanni 1359, 16 Δεκεμβρίου - 1362, 10 Ιουνίου

Donzorzi Marco 1362, 26 Ιανουαρίου - 1376, 18 Μαρτίου

Facio Pietro 1383, 10 Μαΐου - 1387, 29 Μαρτίου

Foca Emanuele 1375, 11 Σεπτεμβρίου - 1384, 21 Σεπτεμβρίου

Fregona (de) Bunacurio 1316, 18 Μαρτίου - 1348, 2 Μαρτίου

Gerardo Giovanni 1338, 17-31 Αυγούστου - 1344, 20-31 Αυγούστου

1335, 30 Απριλίου - 1359, 23 Ιανουαρίου

Gradenico Nicolò 1337, 27 Δεκεμβρίου - 1343, 13 Μαΐου

de Hugulinis (Ugolini) Giovanni 1373, 10 Ιουνίου - 1388, 28 Ιουλίου

Justo (Zusto) Michele 1363, 7 Φεβρουαρίου - 1387, 2 Απριλίου

1380, 29 Αυγούστου (διαθήκη)

Longo Pietro 1348, 2 Μαρτίου - 1351, 27 Ιανουαρίου

Manduga Nicolò 1316, 28 Μαρτίου - 1323, 7 Ιουλίου

Maza Allertino 1320, 14 Απριλίου - 1340, 20 Ιουνίου

Milano (da) Giorgio 1351, 31 Αυγούστου - 1355, 7 Μαΐου

Milano (da) Giorgio (άλλος) 1351, 10 Ιανουαρίου - 1371, 22 Αυγούστου

Morgano Giovanni 1372, 29 Οκτωβρίου - 1384, 13 Νοεμβρίου (Candia)
1392, 9 Αυγούστου (Ρέθυμνο)

Nigro (Negri) Andrea 1327 (:)... - 1335, 2 Οκτωβρίου

Palamonte Alberto 1340, 1 Μαρτίου - 1348, 6 Απριλίου

Pazo Giorgio 1383, 26 Δεκεμβρίου - 1388, 3 Ιουνίου

Pena (de) Tito 1348, 31 Μαΐου - 2 Ιουνίου

Pesellis (de) Aranenis 1342, 19 Οκτωβρίου - 1348, 31 Μαρτίου
1348, 18 Μαρτίου

Placentia (de) Marco 1346, 9 Μαΐου - 1350, 25 Ιουλίου

Rodullo Antonio 1330, 2 Απριλίου - 1339, 11 Αυγούστου
1347, 1 Σεπτεμβρίου - 24 Φεβρουαρίου

Torcello (da) Giovanni 1348, 26 Απριλίου - 1350, 17 Απριλίου

Traversario Bentivegna 1350, 1 Ιουνίου - 5 Αυγούστου

Valoso Egidio 1369, 14 Οκτωβρίου - 1374, 6 Νοεμβρίου

Vedoacis de Tommaso 1375, 31 Αυγούστου - 1379, 16 Δεκεμβρίου

Vedoacis de Andrea 1398, 29 Μαΐου - 1419, 20 Φεβρουαρίου

Παράρτημα 4

Pietro Pizolo: notaio in Candia (1300, 1304-5)

199.

11 Μαρτίου 1300

Die eodem. Per virtutem et potestatem unius testamenti carte testate et robotate manu infrascripti notarii facte anno ab incarnatione domini nostri Ihesu Christi millesimo ducentesimo nonagesimo sexto, mense maii, die tercio intrante, indicione decima, Candide, insule Crete, in quo Iohannes Pasquasi habitator Candide constituit suos fidei commisarios Caneta uxorem sua, Nicolaum Pasquasi et Petrum de Belamor, habitatores Candide, dans eis inter cetera post mortem sua plenissimam virtutem et potestatem inquirendi, interpellandi, placitandi, respondendi, advocatorum precept et interdicia tollendi, legem et sententiam petendi, audiendi et prosequendi, intromittendi, accipiendi et excuciendi omnia sua bona et habere quocumque modo sibi pertinentia, ubicumque et apud quemcumque seu quoscumque ea vel ex eis invenire poterint, cum carta et sine carta, in curia et extra curiam et securitatis cartam et omnes alias oportunas cartas seu quitquid aliud inde opus fuerit faciendi sicut ipsemet vivus facere posset et deberet et cetera ut in eo plenius continetur et legitur, manifestum facimus nos soprascripti Caneta relicta et Petrus de Belamor commissarii suprascripti Iohannis Pasquasi, cum Nicolaus Pasquasi alius commissarius renunciaverit, quia damus, consedimus et afflictamus vobis Stephanello Sartori, habitatori in burgo Candide et Hemanueli Sarandino, habitatori Candide et vestris heredibus, illam peciam vinee, quam suprascriptus Iohannes Pasquasi simul cum predicto Nicolao Pasquasi fecit super terram nomine Saltus de Vetrana, a kallendis mensis octubris nuper preteriti in antea usque ad annos .XVIII., cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi, possitendi, nemini, sine nostra licencia afflictandi, set omnes alias vestras utilitates in eo et ex ea faciendi usque ad complementum dicti termini, nemine vobis contradicente. Quam vineam debetis omni anno per tempora congrua bene et convenienter aptare, cerpire, capare, scaficare, catavolicare, et eam omni sexto anno lachicare et eam in culmine tenere et conservare cum suis trafis et fosatis et patiterio. Et pro afflictu vero ipsius debetis nobis dare omni anno usque ad .VIII. primos annos de predictis .XVIII. totam et integram medietatem tocius musti et fructus ex dicta vinea provenientes, alia medietate vobis retenta. Et in reliquis .X. annis debetis nobis dare de omnibus quinque partibus tocius musti ex dicta vinea provenientes tres partes, aliis duabus partibus vobis retentis. De tota uva passa et climatis debetis nobis dare medietatem, alia medietate vobis retenta usque ad complementum suprascriptorum .XVIII. annorum. Hec omnia sub pena dupli pro quolibet termino ambolico debetis ponere de nostra voluntate ad vestras expensas. Et si tu Stephanus volueris custodire eam, possis et debeas. Completo vero termino suprascripto debetis nobis suprascriptam vinea cum suprascriptus patiterio in culmine refutare, sub pena yperperorum .C. et in sua permaneat firmitate. Testes Daniel Greco et Iacobus Caliva. Complere et dare. Non.]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

Benvenuto de Brixano: notaio in Candia (1300-1302)

Πράξη 30

1301, 16 Aprile

Non.

Die eodem. Plenam et irrevocabilem securitatem facio ego Maria relictā Amici Suriano habitatrix Candide cum meis successoribus tibi Iacobelo filio meo dilecto et tuis heredibus de omni eo quod michi dare debuisses tam nomine repromisse quam aliter, modo aliquo vel ingenio. Nunc autem et cet. Testes Peregrinus Cornario, Marcus de La Dolce et Franciscus Iacobino. Complere et dare.

Παράρτημα 6

Angelo de Cartura

27.

17 Μαΐου 1305

Die XVII intrante. Presentibus nobilebus viris Gabriele Aymo, Iohanne Pantalo, Marco Basilio et Michael Venerio et aliis ad hoc vocatis specialiter et rogatis; nobiles viri Francus Obico, Franciscus Alberto et Petrus Cornaro camerarii comunis Crete, de mandato illustris domini ducis Venetiarum existentis coram magnifico domino Guidone de Canale de eodem mandato ducha Crete ac domino Hermolao Georgio consiliario Crete, protestati fuerunt dicentes qualiter ipsi erant camerarii comunis et tenebantur manutenere rationes et iura comunis et tenebantur de probe et honore domino ducis et Veneciarum et bonum statum terre istius propter hoc dicebant et potebant a domino ducha et consiliariis suprascriptis auxilium et favorem ad defendendum et manutenendum iura et racionem comunis, videlicet ecclesiam Sancti Salvatoris de burgo Candide quam manifeste volebat accipi contra ius et usum terre et etiam violenter a sanctissimo paterno domino L[eonardo] Dei et apostolica gracia qui est Constantinopolis ecclesie patriarcha cui Crete ecclesia est unita et quod in hoc deberent etiam ipsi dominus ducha et consiliarii manutenere et defendere iura comunis sicut tenebantur et debebant. Alioquin scirent quod si aliquit de suis iuribus et racionibus ammicteretur ipsi significarent hoc illustri domino duca ... sicut debent et propter hoc prestantur instrumentum eo quod non possit dici quod iura comunis non sint requisita et petita per ipsos et quod de hoc ipsi essent parati substinere et manutenere suprascriptas raciones comunis sine aliquo defectu et specialiter suprascriptam ecclesiam tamquam rem que manifeste erit comunis et erat laborata et hedificata super territorio comunis. Et predicta omnia petebant nomine comunis tamquam patroni. Ad quod magnificus dominus et ducha suprascriptus per se respondit dicens quod ipse erat paratus eisdem dare consilium, auxilium et favorem ad manutenendum et conservandum iura et racionem comunis suam petitionem predictam toto posse. Dominus autem Hermolaus Georgio predictus consiliarius respondit dicens quod ipse libenter eis dare auxilium et facere si possit de iure sed hoc facere non poterat neque volebat quia agnoscebat predictam ecclesiam pertinere domino patriarcho predicto quia omnes ecclesie Crete sibi debent esse superposite archipresbitero Crete. Actum est hoc in palatio comunis Candide.

52.

28 Μαΐου 1305

Die eodem. Presentibus Benedicto Saxo notario, Thomasino Paulo, Andreas de Brixiano testibus et aliis adhuc vocatis specialiter et rogatis. Orscensius Alexandrinus Curie Crete cancellarius constitutus, coram presencia reverentissimi patris domini L[eonardi] Dei et apostolica gracia Sancte Constantinopolis ecclesie patriarcha cui Crete ecclesia est unita, vice et nomine magnifici domini Guidonis de Canale Duchae Crete et suo Consilio, protestationem protulit in hunc modum, videlicet: “Cum per nos

reverentissime pater domine L[eonardi] Dei et apostolica gracia Sancte Constantinopolis ecclesie patriarcha cui Crete ecclesia est unita, fuisset per quondam clericum quadam cedula presentata coram magnifico domino Guidone de Canale Duchia Crete et eius consilio, quam in testamentum reservat bulla vestra privata munita, in qua continebantur multe ultra inconveniencia, quam non conveniebant tanto prelato ad quem in presenti non intendant respondere, sed suo loco et tempore et coram quibus conveniens fuerit, curabunt respondere et manutenere et defendere. Omnia que proposuerit in Consilio et extra Consilium in negotio quod habuerit facere vobiscum sunt vera absque dolo et malicia. ... Et ad hoc quod causam habeatis minime remanendi, sunt parati congregari facere consilium quancumque volueris seu requirere in ecclesia Marci Beati aut in palacio aut sub lobio comunis, de processibus autem quos fecistis contra dominacionem et specialiter contra dominum Ducham et contra omnes nobiles homines. Et de verbis que in dicta cedula scribi fecistis verteritur iure suo, suo loco et tempore ubi placebit domino duce, ipso ducha illis et aliis quibus spectantibus”. Actus est hic in ... suprascripti ducho, patriarcha...

84.

9 Ιουβίου 1305

Die eodem. Presentibus discretis viris Adamo de Vicenca, Thomasino Paulo et Blasio Simiteculo testibus et aliis ad huc vocatis specialiter rogatis, nobilis vir Petrus Viaro, procurator magnifici domini Guidonis de Canale Duchie Crete, ut patet publice instrumentis manu Antonii quondam magistri Petri Amone medici de Padua et notarii constituti, coram presencia reverentissimi patris domini L[eonardi] Dei et apostolice gracia Constantinopolitane ecclesie Patriarche cui Crete ecclesia est unita, presentavit sibi pro nomine ipsius domini duche unam cedulam sui scriptam huius tenoris. “Coram vobis sanctissimo patre domino L[eonardo] Dei et apostolic gracia Sancte Constantinopolis ecclesie Patriarcha cui Crete ecclesia est unita, comparui ego Petrus Viaro, procurator magnifici domini Guidonis de Canale Duchie Crete, procurator nominis per ipsum in termino per nos Iacobus de Canale ipsius etiam procurator et procurator nomine ipsius afflictatuo pariter audire iustos super ea que vobis precuit quidem vice et nomine dicti duche prohibita. ... Et cum de novo pervenerit ad aures domini Duchie suprascripti quod eandem domini... misistis ad alias vestras cathedrales ecclesias provincie Romane. Et similiter publice peto a vobis super hoc dicere veritatem”. Ad ea predicta presens Patriarcha receptor a dicta parte stace quod ipse paratus erat dari facere in scriptis cetera ire temptavero vel ea que suprascripte sunt non observarero modo et ordine suprascriptis et cetera, pena V librarum auri et dupli suprascripti dampni. Testes Costantinus Sacliky et Antonius Bello. Complere et dare.

Solvit.]

Die eodem. Presentibus discretis viris presbytero Dominico de Sancta Marina, Iohanne de Pillica, Petro scriba de Sancto Severo testibus et aliis ad hunc specialiter vocatis et rogatis, nobilis vir Petrus Viaro, procurator egregii viri domini Guidonis de Canale olim Duche Crete, ut patet publico instrumento manu Antonii quondam magistri Petri Amone medici de Padua, constituta coram presencia sanctissimi patris domini L[eonardi] Dei et apostolice gracia Sancte Constantinopolitane ecclesie Patriarcha cui Crete ecclesia est unita, in scriptis quondam cedulam presentavit, cuius quidem cedule tenor de verbo ad verbum per omnia talis est: “Cum vobis sanctissimo patri domino L[eonardo] Dei et apostolice gracia Sancte Constantinopolis ecclesie Patriarcha cui Crete ecclesia est unita in presente, ego Petrus Viadro procurator et procurator in nomine domini Guidonis de Canale olim Duche dicte Crete, unam cedulam sive scriptum petens per illam, ordinens sive scriptum predicto domino Guido ego... et ductum quod nisi recipient pro eo et eius nomine dicentis vel dari faceretis copiam totius processis examines per vos quam publicamente in vestra Cretense ecclesia... Et cum de novo pervenerit ad aures domini Duche suprascripti quod eandem domini et facti eidem ... documentatum veritatem premissa cum denunciatio ... fuisset intellegi quod eadem misistis ad alios vestros cathedrales ecclesias provincials Rome specialiter publicatum et dicti processit.. michi per ... recipients pro eo et eius nomine nequem quis addieris vel dari feceris ad plenum... deficient sibi denunciatio ex vestries predictis nec non dies et noctu... tenere eisdem. Insuper quod documentum veritatis predictum super ipsam pro ducto domino Guidone de Canale olim ducha Crete et procurator nomine ipsis... duxi presentem cedulam ... ad impreiudicium cadent tuis ... tanta recipere per ea dum vobis placuerit ... facere protestos in habendo procur... nomine ... predicti ....”.

Et tunc predictus dominus Petrus procurator et procurator nomine predicti domini Guidonis de Canale dixit predicto domino patriarcha: “Ego petui vestro nomine illud quod deficiebat dare michi in scriptis ex predictis processibus que nomine vestre michi respondi quod non habebat in principia de dando in plus quam dedia non dant. Quid michi ergo restit satis in ipsi ...”. Responsit sibi ... amplius.

Παράρτημα 7 – Επαγγέλματα

aurifex	χρυσοχόος
calegarius	τσαγκάρης
cerdo	τσαγκάρης
clericus	κληρικός
diaconus	διάκονος
fabro	σιδεράς
iup(p)arius	ράφτης
meseta	φοροεισπράκτορας
murarius	χτίστης
notarius	νοτάριος
papas	παπάς
peliparius	γουναράς
preco	δημόσιος κήρυκας
presbiter	πρεσβύτερος
sartor	ράφτης

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8 - Τοπωνύμια

ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ	ΑΠΟΔΟΣΗ
Alexandria	Αλεξάνδρεια
Burgo Candide	Βούργο Χάνδακα
Camnee	---
Canale	---
Candia	Κρήτη
Candide	Χάνδακας
Cartero	Καρτερός
Castro Agio Aurio	---
Castro Agio Miro	Κάστρο Άγιος Μύρων
Castro Belvidere	Κάστρο Belvidere
Cataia	---
Chaiafa	Καϊάφας
Chanee	Χανιά
Clugia	Κιότζα
Constantinopoli	Κωνσταντινούπολη
Confinio Sancti Iervasii	συνοικία Αγίου Ιερβαζίου
Confinio Sanctorum Apostolorum	συνοικία Αγίων Αποστόλων
Creta	Κρήτη
Dimilie	Διμιλιές
Francia	Γαλλία
Giofyrachya	Γιοφυράκια
Gornis	Γούρνες
Lacidhe	Λατσιάδα
Macrendigo	Μακρυτοίχος

Milano	Μιλάνο
Millepotamensi	Μυλοπόταμος
Nigroponte	Εύβοια
Pandea	---
Pegudhuri	Πηγαϊδούρι
Peneraidi	Πενεράδι
Placencia	Πλακεντία
Rethymni	Ρέθυμνο
Saragosa	Σαραγόσα
Sancta Herini	Αγία Ειρήνη
Sancti Georgii	Άγιος Γεώργιος
Silamo	Σίλαμος
Staurachi	Σταυράκια
Sundhaniti	Αυδανίτες (Μυλοποτάμου)
Vaxilie	Βασιλιές
Verona	Βερόνα
Vigonca	Vigonca
Veneciis	Βενετία

Παράρτημα 9

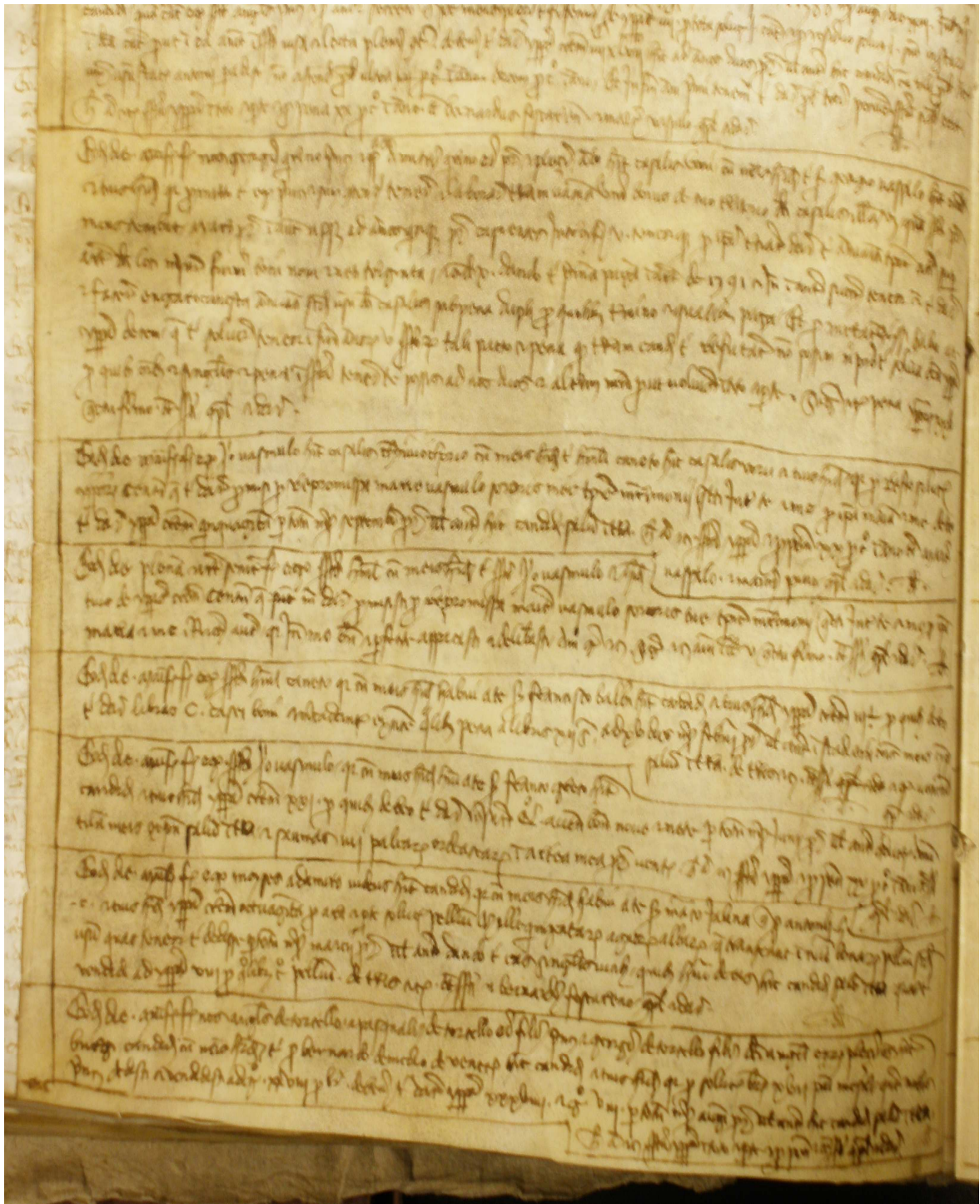
• 6r, πράξη 8^η

[Handwritten text in a cursive script, likely a legal document or contract. The text is dense and spans multiple lines. A large initial 'M' is visible at the start of a section. The script is dark ink on aged, yellowish paper.]

[The text is written in a cursive script, likely a legal document or contract. It contains several paragraphs of dense text, with a large initial 'M' marking the beginning of a section. The handwriting is dark ink on aged, yellowish paper.]

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
XL ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

• 49v, 5ⁿ και 6ⁿ από το τέλος

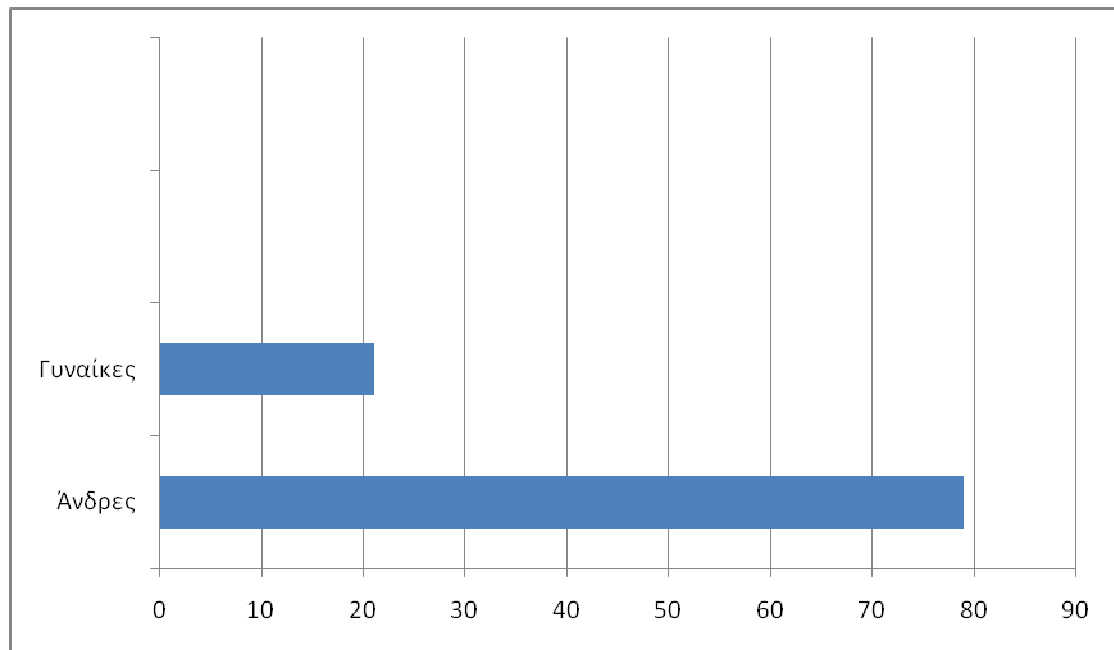
[Handwritten text in a medieval script, likely Latin or Greek, covering the page. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and fading.]

Παράρτημα 10

Γράφημα 1

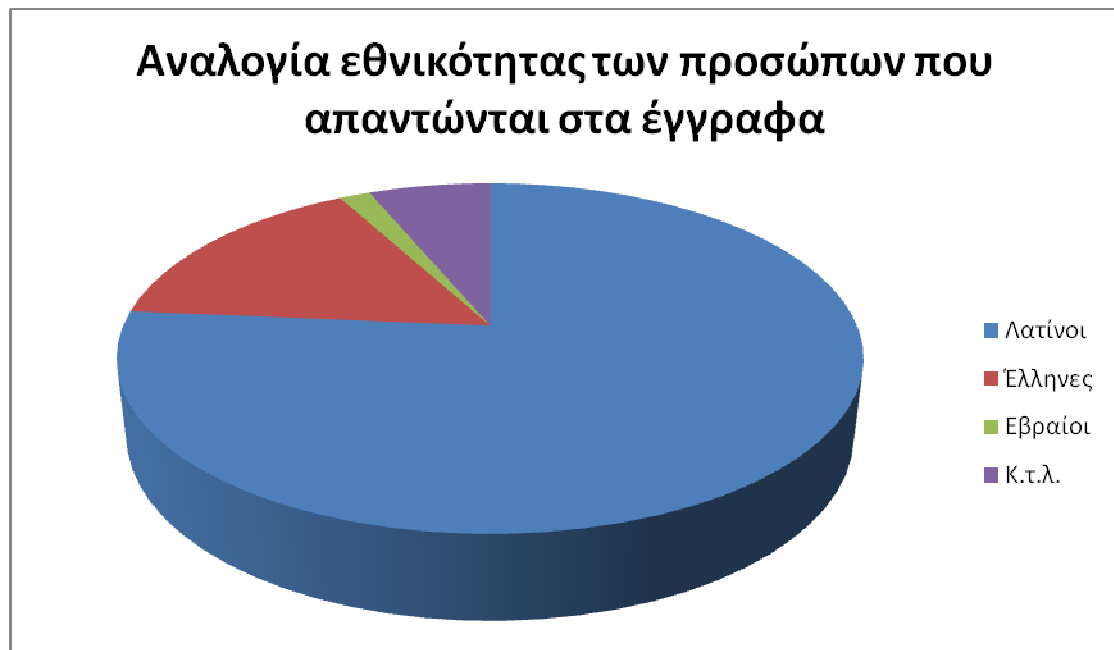
Ποσοστό ανδρών-γυναικών που εντοπίζονται στις πηγές

Άνδρες: 78,9%

Γυναίκες: 21,1%

Γράφημα 2

Λατίνοι: 76,3%

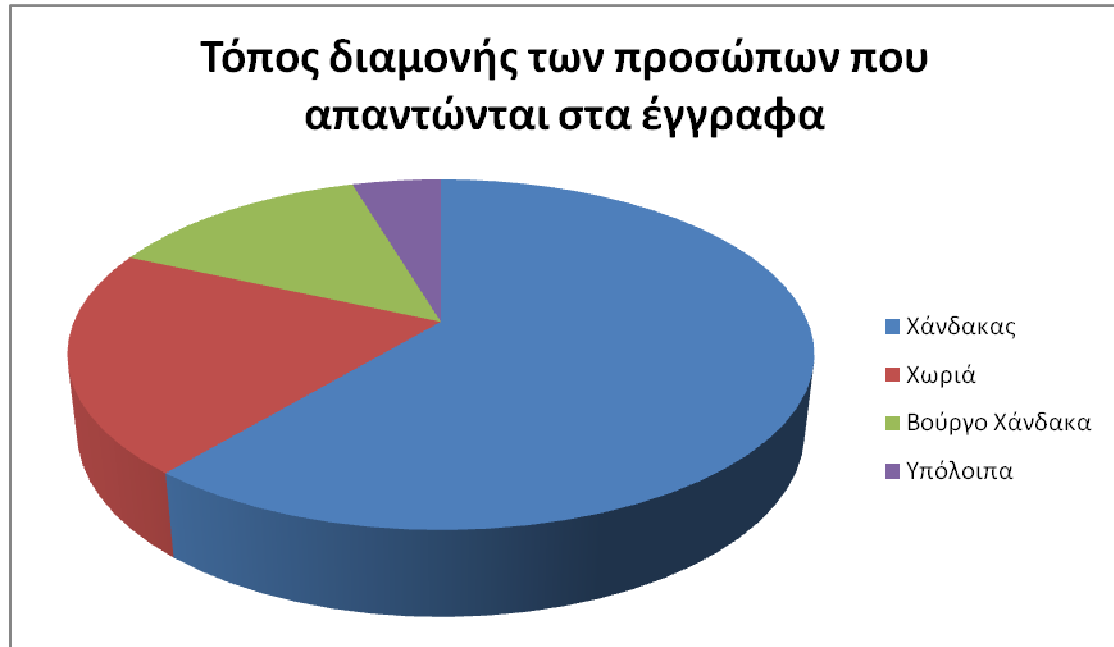
Έλληνες: 15,7%

Εβραίοι: 1,6%

Κ.τ.λ.: 6,4%

- Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην τελευταία κατηγορία (κ.τ.λ) περιλαμβάνονται άτομα των οποίων η καταγωγή προέρχεται τόσο από περιοχές πέραν της ιταλικής χερσονήσου όσο και του ελλαδικού χώρου.

Γράφημα 3

Χάνδακας: 61,1%

Χωριά: 20,6%

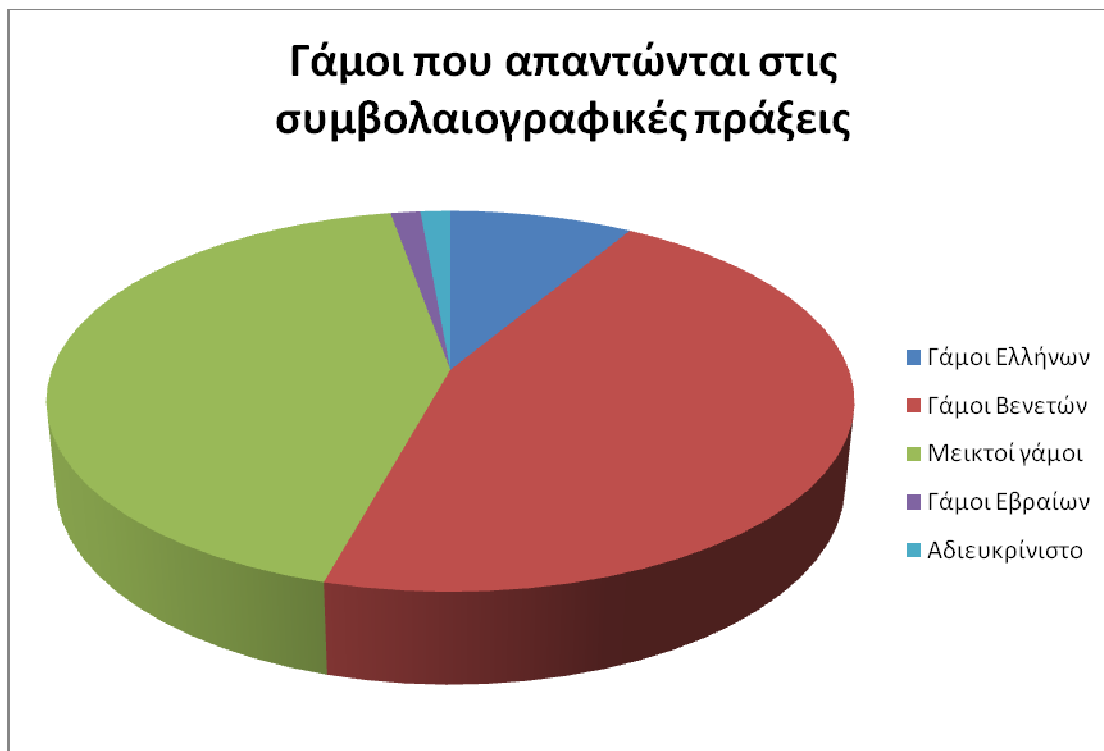
Βούργο Χάνδακα: 13,7%

Υπόλοιπα: 4,6%

- Θα πρέπει να διευκρινήσουμε ότι η κατηγορία υπόλοιπα δεν περιλαμβάνει πληθώρα τοπωνυμίων, παρά μόνο αυτά του Ρεθύμνου, των Χανίων και της Βενετίας.

Γράφημα 4

Γάμοι Ελλήνων: 8,6%

Γάμοι Βενετών: 45,7%

Μεικτοί γάμοι: 42,9%

Γάμοι Εβραίων: 1,4%

Αδιευκρίνιστο: 1,4%

- Θα πρέπει να αναφερθεί ότι μεταξύ των μεικτών γάμων περιλαμβάνονται όχι μόνο οι γάμοι που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ Βενετών και Ελλήνων, αλλά και οι γάμοι των δυο αυτών εθνοτήτων με άλλες εθνότητες που διέμεναν στο Χάνδακα.

11. Βιβλιογραφία

1. Ankori Z. 1968, “Jews and jewish community in history Medieval Crete”, Πεπραγμένα Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ΄, Αθήνα, 312-367.
2. Ankori Z. 1985, Giacomo Foscarini e gli ebrei di Creta: un riesame con una edizione degli ordini sugli Ebrei, Πίζα.
3. Ashtor E. 1976, “Observations on venetian trade in Levant XIV century”, J.E.E.H., τ. 5, 533-586.
4. Bakker W.F.–A.F. Van Gemert 1977, “A Check List of the Published Cretan Documents in Vernacular Greek”, Μαντατοφόρος 10, 12-39 και 14 (1979), 53-55.
5. Bakker W.F.–A.F. Van Gemert 1987, Μανόλης Βαρούχας, νοταριακές πράξεις. Μοναστηράκι Αμαρίου (1597-1613), Ρέθυμνο.
6. Balletto L. 1995, “Tra l’ isola di Creta ed il common wealth Genovese nel XV secolo”, Πρακτικά του Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β1, Ρέθυμνο, 105-115.
7. Βαρζελιώτη Γ.Κ. 2000, «Τα ινστρουμέντα της αγάπης του νοταρίου Ιωάννη Κρούσου», Θησαυρίσματα 30, Βενετία, 315-337.
8. Βασιλάκη Μ. 1986, «Οι παραστάσεις των κολαζομένων γυναικών στις εκκλησίες της Κρήτης», Αρχαιολογία 21, 41-46.
9. Βασιλάκη Μ. 1998, «Οι πλούσιοι πάνε στην Κόλαση;», Πλούσιοι και Φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 473-482.
10. Bellavitis A. 1995, “La famiglia “cittadina” veneziana nel XVI secolo: dote e successione”, Studi veneziani XXX, Ρώμη, 55-68.
11. Bellavitis A. 2005, “Genere e potere politico fra medioevo ed età moderna”, Quaderni storici 118/1, 230-238.
12. Bierman I. 1985, “The message of urban space: Crete”, Espaces et Societies 47, 377-388.
13. Βισβίτζης Ι.Τ. 1948, «Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν», ΕΑΙΕΔ 1, 1-162.
14. Βισβίτζης Ι.Τ. 1965, «Τινά περί των προικίων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν», Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 12, 1-129.
15. Βλαστός Π.Γ. 1893, Ο γάμος εν Κρήτη, Αθήνα.
16. Βλυσίδου Β.-Γεωργιάδου Β.-Κουντουρά Ε.-Λαμπάκης Στ.-Λουγγής Τ.-Πατούρα Σ.-Σαββίδης Α. 1988, «Η εξέλιξη της οικογενειακής ζωής των βυζαντινών: μια πρώτη προσέγγιση», Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Αθήνα, 155-160.
17. Bonacchi G.-A. Groppi (επιμ.) 1993, Il dilemma della cittadinanza. Diritti e doveri delle donne, Roma-Bari, Μπάρι.
18. Borsari S. 1963, Il dominio veneziano a Creta nel 13 sec., Νάπολι.

19. Borsari S. 1994, “Il mercato dei tessuti a Candia (1373 – 1375)”, Archivio Veneto 143, 5-30.
20. Borsari S. 1998, “Ricchi e poveri nelle comunità ebraiche di Candia e Negroponte sec. XIII-XIV”, Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 211-222.
21. Brooke C. 1989, The medieval idea of marriage, Οξφόρδη.
22. Brundage J. 1990, “Sexual equality in medieval canon law”, Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 66-79, Λονδίνο.
23. Brundage J. 1987, Law, Sex and Cristian society in medieval Europe, Λονδίνο.
24. Carbone S. (εκδ.) 1978/1985, Pietro Pizzolo, Notaio in Candia (1300, 1304-1305), τ. I, II, Βενετία.
25. Cecchetti B. 1886, Archivio di Stato di Venezia: Statistica degli atti custoditi nella sezione notarile, Βενετία.
26. Cessi R. 1939, Gli statuti veneziani di Jacopo Tiepolo del 1242 e le loro glosse, I: 60, 89. III: 28, 140, Βενετία.
27. Chojnacki S. 1975, “Dowries and kinsmen in Early Renaissance Venice”, Journal of Interdisciplinary History 4, 571-600.
28. Chojnacki S. 1999, “From trousseau to groomgift in late medieval Venice”, Medieval and Renaissance Venice, (εκδ. Kittell E.-Madden T.) Σικάγο, 141-165.
29. Chojnacki S. 2000, Women and men in Renaissance Venice, Βαλτιμόρη.
30. Cortelazzo M. 1973, “I rapporti linguistici tra Venezia e la Grecia prima della caduta di Constantinopoli”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ. II, Βενετία, 125-137.
31. Γάσπαρης Χ. 1982, «Συναλλαγές με αντικείμενο κατοικίες στην περιοχή του Χάνδακα το ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αι.», Θησαυρίσματα 19, Βενετία, 102-130.
32. Γάσπαρης Χ. 1989, «Οι επαγγελματίες του Χάνδακα κατά τον 14^ο αι. Σχέσεις με τον καταναλωτή και το κράτος», Σύμμεικτα 8, 83-133.
33. Γάσπαρης Χ. 1991, «Θαλάσσιες μεταφορές στα λιμάνια της Κρήτης 1326-1360», Πεπραγμένα ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β΄, Χανιά, 67-101.
34. Γάσπαρης Χ. 1994, «Δεσμοί υποτέλειας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Η σύντομη ιστορία μιας οικογένειας απελεύθερων», Ροδωνιά, τ. 1, Ρέθυμνο, 107-114.
35. Γάσπαρης Χ. 1994, «Η γλώσσα της βενετικής γραφειοκρατίας. Η αντιπαράθεση λατινικής και ελληνικής γλώσσας στη μεσαιωνική Κρήτη (13^ο-15^ο αι.)», Σύμμεικτα 9 141-156.
36. Γάσπαρης Χ. 1995, «Φυσικό-Αγροτικό τοπίο στη μεσαιωνική Κρήτη (μαρτυρίες περιηγητών 14-15^ο αι.)», Πεπραγμένα Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β1, Ρέθυμνο, 165-174.
37. Γάσπαρης Χ. 1997, Η γη και οι αγρότες στη μεσαιωνική Κρήτη, 13^ο-14^ο αι., Αθήνα. (ΙΒΕ/ΕΙΕ Μονογραφίες 4).

38. Γάσπαρης Χ. 1998, «Κοινωνία και οικονομία στην Κρήτη 13-15^{ος} αι.», Cretan Studies 6, 23-36.
39. Γάσπαρης Χ. 1998, «Villani Extra Feudum: Οι άνθρωποι του Φεουδάρχη», Άνθη Χαρίτων, Βενετία, 83-100.
40. Γάσπαρης Χ. 1998, «Φτωχοί φεουδάρχες και πλούσιοι αγρότες. Η οικονομική διαστρωμάτωση των τάξεων στη μεσαιωνική Κρήτη», Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 293-303.
41. Γάσπαρης Χ. (εκδ.) 1999, Franciscus de Cruce, Νοτάριος στο Χάνδακα 1338 – 1339, Βενετία.
42. Γάσπαρης Χ. 2000, «Τα αστικά φέουδα (burgessie): η ακίνητη ιδιοκτησία των φεουδαρχών στον Χάνδακα», Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β1, Ηράκλειο, 137-150.
43. Γάσπαρης Χ. 2001, «Από τη βυζαντινή στη βενετική τούρμα, Κρήτη 13-14^{ος} αι.», Σύμμεικτα 14, 167-228.
44. Γάσπαρης Χ. 2003, «Η οργάνωση μιας αγοράς. Χάνδακας 14^{ος} αι.», Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων, Αθήνα, 237-247.
45. Χ. Γάσπαρης (εκδ.) 2004, Catastici Feudorum Crete. Catasticum sexterii Dorsoduri, 1227-1418, τ. 1,2, Αθήνα.
46. Γκόφας Δ. 1991, «Οι εμπορικές επιχειρήσεις των Ελλήνων της Κρήτης γύρω στα 1300», Πεπραγμένα ΣΤ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β΄, Χανιά, 117-148.
47. Γρυντάκης Γ. 2003, «Οικονομικές σχέσεις των κατοίκων του διαμερίσματος Ρεθύμνου κατά την τελευταία δεκαετία της Βενετοκρατίας με βάση νοταριακά έγγραφα», Της Βενετίας το Ρέθυμνο (Πρακτικά Συμποσίου, Ρέθυμνο, 1-2 Νοεμβρίου 2002), (επιμ. Μαλτέζου Χρ., Ασπ. Παπαδάκη), Βενετία, 109-128.
48. Dennis G. 1973, “Problemi storici concernenti i rapporti tra Venezia, i suoi domini diretti e le signorie feudali nelle isole greche”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ. I, Βενετία, 219-235.
49. Δετοράκης Θ. 1970/1, «Η πανώλης εν Κρήτη: Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου», Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 21, Αθήνα, 118-136.
50. Δετοράκης Θ. 1990, «Μια εικόνα του αστικού πλούτου στο Χάνδακα», Κρητικά Χρονικά 30, Ηράκλειο, 77-102.
51. Δετοράκης Θ. 1990, «Η πόλη του Χάνδακα και τα αρχεία της Βενετίας», Κρητολογικά Γράμματα 2, Ηράκλειο, 74-78.
52. Doxiadis E. 2007, “Standing in their place: The exclusion of women from the juridical system”, Journal of Modern Greek Studies 25 (1), 75-98.
53. Duby G. 1996, Ο ιππότης, η γυναίκα και ο ιερέας. Ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη, Ηράκλειο, μετάφραση Μπενβενίστε Ε.

54. Gallina M. 1983-1984, “Finanza, credito e commercio a Candia fra la fine del XIII secolo e l’ inizio del XIV”, Memorie dell’ Accademia delle Scienze di Torino V, τχ. 7-8, σ. 3-68.
55. Gallina M. 1989, Creta fra Venezia e Bisanzio. Una società coloniale del trecento, Deputazione di storia Patria per la Venezia, Βενετία.
56. Gallina M. 1998, “Diversi livelli di ricchezza e di pecunia negli atti matrimoniali rogati a Candia nel corso del secolo XIV”, Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 263-292.
57. Georgopoulou M. 2000, “Private Residences in Venetian Candia (13-15th c.)”, Θησαυρίσματα 30, Βενετία, 95-126.
58. Gerland E. “Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge”, Revue de l’ Orient Latin 10 (1903-1904), 172-247 και 11 (1905-1908), 7-144.
59. Goody J.-S. Tambiah 1973, Bridewealth and Dowry, Καίμπριτζ.
60. Greene M. 2000, Shared World, Ν. Τζέρσεϋ.
61. Hay D. 1989, Europe in the 14th and 15th centuries, Λονδίνο.
62. Herlihy D. 1990, “Women and the Sources of Medieval History: the towns of northern Italy”, Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 133-154.
63. Hughes D. 1974, “Toward Historical Ethnography: Notarial Records and Family History in the Middle Ages”, Historical Method Newsletter 7, 61-71.
64. Hughes D. 1985, “From brideprice to dowry in Mediterranean Europe”, Women and Dowries in European History, Kaplan M. (εκδ.), Ν. Υόρκη, 13-49. Επίσης, στο Journal of Family History v.3/ n.3.
65. Θεοτόκης Σ. 1941, «Τα καπιτουλάρια της βενετοκρατούμενης Κρήτης 1298-1500», Επετηρίς της Εταιρείας Κρητικών Σπουδών 4, 124-125.
66. Jacoby D. 1979, Recherches sur la Mediterranee orientale du 12.e au 15.e siecle: Peuples, societes, economies, Λονδίνο.
67. Jacoby D. 1989, “Social Evolution of Latin Greece”, A History of the Crusades 6, Hazard H.- Zacour N. (εκδ.), 175-221.
68. Jacoby D. 1998, “Creta e Venezia nel contesto economico del mediterraneo orientale sino alla metà del quattrocento”, Venezia e Creta, Atti del convegno internazionale di studi, Βενετία, 73-106.
69. Καλιτσουνάκης Ι. 1968, «Άλλα ονόματα της Κρήτης», Πεπραγμένα Β’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ.Β’, Αθήνα, 49.

70. Καούρας Γ. 2003, Βυζάντιο: τα ερωτικά εγκλήματα και οι τιμωρίες τους, Αθήνα.
71. Karpov S. 1988, “Trade and crime in venetian Crete (according to an unknown document of 1382)”, Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Αθήνα, 311-323.
72. Κάσδαγλη Α. 1994, «Κοινωνική ταυτότητα του φύλου και καθημερινή πραγματικότητα: Το παράδειγμα της Νάξου», Η βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης Γιαννιάς J.J. (εκδ.), Αθήνα, 89-132.
73. Κάσδαγλη Α. 2000, «Γαμήλιες παροχές στη βενετοκρατούμενη Κρήτη και αλλού: μια πρώτη ανάγνωση των δημοσιευμένων κρητικών προικοσυμφώνων της ύστερης Βενετοκρατίας», Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996) Β1, Ηράκλειο, 321-332.
74. Kasdagli A. 2004, “Family and inheritance in the Cyclades 1500-1800: present knowledge and unanswered questions”, The History of the Family 9 (3), 257-274.
75. Kasdagli A. 2005, “Dowry and inheritance, gender and empowerment in the 'Notarial societies' of the early modern Greek world”, Less favored-More favored (Proceedings from a conference on gender in European legal history, 12th-19th centuries, September 2004), Jacobsen C.- Vogt H.- Duebeck I. & H. Wunder (εκδ.), Κοπεγχάγη, 1-7.
76. Κιουσοπούλου Α. 1990, Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13^ο αιώνα, Αθήνα.
77. Κιουσοπούλου Α.- Μπενβενίστε Ρ. 1991, «Γαμήλιες στρατηγικές και ‘παρεκλίσεις’ στον οικογενειακό βίο: Βυζάντιο και Μεσαιωνική Δύση», Μνήμων 13, 255-278.
78. Kislinger E. 1989, «Η γυναικολογία στην καθημερινή ζωή του Βυζαντίου», Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Αθήνα, 135-145.
79. Kitromilides P. 1993, “The making of a lawyer: humanism and legal syncretism in Venetian Crete”, Byzantine and Modern Greek Studies 17, 57-81.
80. Κόντη Β. 1989, «Τα εθνικά οικογενειακά ονόματα στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία (13^{ος}-17^{ος} αι.)», Σύμμεικτα 8, 143-317.
81. Κοντοσόπουλος Ν.Γ. 1994, «Κρητικά επώνυμα που προέρχονται από διαλεκτικές λέξεις», Ροδονιά, τ. 1, Ρέθυμνο, 225-240.
82. Κουκουλές Φ. 1925, «Συμβολή εις το περί γάμου παρά τοις βυζαντινοίς κεφάλαιον», Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών Β', Αθήνα, 3-41.
83. Laiou A. 1981, “The role of women in byzantine society”, JÖB 31/1: 233-260.
84. Laiou A. 1982, “Quelques observations sur l' économie et la société de Crète vénitienne (ca.1270 – 1305)”, Bizancio e l' Italia, Raccolta de studi in memoria di A. Pertusi, Μιλάνο, 177-198.

85. Λαΐου Α. 1986, «Ο θεσμός της μνηστείας στο δέκατο τρίτο αιώνα», Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, Κρεμμυδάς Β., Μαλτέζου Χρ. & Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), τ. Ι, Αθήνα, 280-298.
86. Laiou A. 1987, “Un notaire vénitien à Constantinople : Antonio Bresciano et le commerce international en 1350”, Les Italiens à Byzance, Παρίσι, 79-151.
87. Λαΐου Α. 1987, Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή, Αθήνα, μετάφραση Α. Κάσδαγλη.
88. Laiou A. 1992, “Venetians and Byzantines: investigation of forms of contact in the fourteenth century”, Θησαυρίσματα 22, Βενετία, 29-43.
89. Λαμπρινός Κ. 1996, «Η εξέλιξη της κρητικής ευγένειας στους πρώτους αιώνες της Βενετοκρατίας (13^{ος} – 15^{ος} αιώνας)», Θησαυρίσματα 26, Βενετία, 206–224.
90. Λαμπρινός Κ. 2002/3, «Οι νοτάριοι της Κρήτης ενόπιον του νόμου: εξετάσεις καταλληλότητας και καθορισμός αμοιβών εργασίας τον 17^ο αιώνα», Κρητολογικά Γράμματα 18, 105-125.
91. Λαμπρινός Κ. 2000, «Νοταριακή τέχνη, βενετική εξουσία, 16^{ος} αι.», Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β2, Ηράκλειο, 285-296.
92. Λαμπρινός Κ. 2003, «Οι γυναίκες της ανώτερης τάξης στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Νομικο-κοινωνική θέση, αντιλήψεις, συμπεριφορές (16ος - 17ος αι.)», Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 7, 83-142.
93. Lombardo A. 1961/62, “Formule giuridiche nei cartolari notarili medievali di Creta”, Κρητικά Χρονικά 15-16, 98-101.
94. Lombardo A. 1968, “Cittadini di Creta e commerci cretesi a Cipro nella seconda metà' del sec. XIV da un cartolare notarile rogato a Famagosta (1360-1362)”, Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ', Αθήνα, 102-150.
95. Lombardo A. 1968, Zaccaria de Freddo, Notaio in Candia (1352 – 1357), Βενετία.
96. Lombardo A. 1973, Nicola de Boateriis, notaio in Famagosta e Venezia (1355-1356), (Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia), Βενετία.
97. Lopez S. R. 1973, “Il problema della bilancia dei pagamenti nel commercio di Levante”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (cura Ag. Pertusi), τ. Ι, Βενετία, 431-452.
98. Μαλτέζου Χρ. 1983, «Η γυναίκα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη με βάση τις νοταριακές πηγές», Αρχαιολογία 21, 37-40.

99. Μαλτέζου Χρ. 1983/84, «Η παρουσία της γυναίκας στις νοταριακές πράξεις της περιόδου της Βενετοκρατίας», Κρητολογία 16-19, 62-79.
100. Μαλτέζου Χρ. 1985, «Τιμές αγαθών και αμοιβές εργασίας στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη», Σύμμεικτα 6, 1-32.
101. Μαλτέζου Χρ. 1987, “Métiers et salaires en Crète vénitienne (XVe siècle)”, Byzantinische Forschungen 12, 319-341.
102. Μαλτέζου Χρ. 1987, «Το παιδί στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητικά Χρονικά 27, 214-227.
103. Μαλτέζου Χρ. 1991, “The historical and social context”, Literature and Society in Renaissance Crete, Holton D. (εκδ.) Καίμπριτζ.
104. Μαλτέζου Χρ. 1993, Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, Αθήνα.
105. Μαλτέζου Χρ. 1994, «Καταγγελιοδότες στη βενετοκρατούμενη Κρήτη το 14^ο αι. Μια άλλη όψη της καθημερινής ζωής», Ροδωνιά τιμή στον Μ.Ι. Μανούσακα, τ.2, Ρέθυμνο, 299-313.
106. Maltezu Chr. 1996, “Portrait of the notary in the Latin-ruled Greek regions of the 14th century”, Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit, 121-131.
107. Μαλτέζου Χρ. 1997, «Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο», Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης, Holton D. (επιμ.), Ηράκλειο, 21-58.
108. Μαλτέζου Χρ. 1998, «Η Κρήτη ανάμεσα στη Γαληνοτάτη και τη Βασιλεύουσα», Cretan Studies 6, Άμστερνταμ, 3-21.
109. Μαλτέζου Χρ. 2000, «Η καθημερινή ζωή στη βενετοκρατούμενη Κρήτη: Κατάσταση και προοπτική έρευνας», Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β΄1, Ηράκλειο, 7-30.
110. Μαλτέζου Χρ. 2002/3, «Μια εικόνα χίλιες λέξεις: ο αποκεφαλισμός επαναστατών στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητολογικά Γράμματα 18, Ρέθυμνο, 39-46.
111. Μανούσακας Μ. 1960, «Μέτρα της Βενετίας έναντι της εν Κρήτη επιρροής του Πατριαρχείου Κων/πόλεως», Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών 30, 85-144.
112. Μανούσακας Μ. 1963, «Δυο παλιές κρητικές διαθήκες (1506, 1515) από τα νοταριακά αρχεία της Βενετίας», Κρητική Πρωτοχρονιά Γ΄, 73-79.
113. Μανούσακας Μ. 1965, «Ελληνικά νοταριακά έγγραφα (1374-1446) από τα «Atti Antichi» του Αρχείου του Δούκα της Κρήτης», Θησαυρίσματα 3, Βενετία, 73-103.
114. Μαρκάκη Τ. 1996/97, «Γαμήλιες σχέσεις, προικοδότηση και κατανάλωση στο Βενετοκρατούμενο Χάνδακα», Εώα και Εσπέρια 3, 283-284.

115. Μαρκάκη Τ. 1998, «Συμφωνητικά γάμου και προικώες δικαιοπραξίες ως πηγές έρευνας της κοινωνικής ιστορίας και ανθρωπολογίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1600-1648)», Cretan Studies 6, 71-88.
116. Μαρκάκη Τ. 2000, «Το ένδυμα στις εκτιμήσεις προίκας του Βαρούχα (1597-1613)», Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β' 2, Ηράκλειο, 81-93.
117. Μαυρομμάτης Γ. 2001, «Το ερευνητικό πρόγραμμα “Βενετικές πηγές της Κρητικής Ιστορίας” της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου», Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 177.
118. Mckee S. 1992, Uncommon Dominion. The Latins and Greeks of Fourteenth Century Venetian Crete, Τορόντο.
119. Mckee S. 1993, “Greek women in latin households of fourteenth-century venetian Crete”, Journal of Medieval History 19, 229-249.
120. McKee S. 1995, “Households in 14th c. venetian Crete”, Speculum 70 (n.1), 27-67.
121. McKee S. 1998, Wills from Late Medieval Venetian Crete (1312-1420), τ. I, II, III, Ουάσινγκτον.
122. McKee S. 1998, “Women under Venetian colonial rule”, Renaissance Quarterly 51, 34-67.
123. McKee S. 2000, Uncommon dominion: venetian Crete and the myth of ethnic purity, Φιλαδέλφεια.
124. McKee S. 2004, “Inherited status and slavery in late medieval Italy and venetian Crete”, Past and Present 182: 31-53.
125. Μέρτζιος Κ. 1965, «Κρητικά συμβόλαια των χρόνων της Ενετοκρατίας», Κρητικά Χρονικά 19, 111-145.
126. Μέρτζιος Κ. 1968, «Η ναυτιλιακή κίνησης του Χάνδακος κατά τα έτη 1359-1360», Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ', Αθήνα, 173-176.
127. Miliardi O’Riordan G. 1986, “Per un’ indagine sulla capacita d’ agire della donna nel diritto veneziano”, La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal ‘400 al 600, Ρώμη, σ. 469-471.
128. Miliardi O’Riordan G. 1991, “Tipologie di documenti dei secoli IX-XVI”, Quaderni della scuola di Archivistica Paleografia e diplomatica 2, 148-151.
129. Miliardi O’Riordan G. 1996, “Elementi di diritto bizantino nella consuetudine veneziana dei secoli XI e XII”, 6^ο Βυζαντινό Συμπόσιο Βυζάντιο και Ευρώπη, Άμστερνταμ, σ. 111-117.
130. della Rocca M.R. (εκδ.) 1950, Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia (1301 – 1302), Βενετία.
131. Mosher S. 1981, “Dowry Increase and Increment in Wealth in Medieval Ragusa”, The Journal of Economic History τ. 41:4, 795-811.

132. Mosher S. 1990, "Sources on Medieval Women in Mediterranean Archives", Medieval Women and the Sources of Medieval History, Rosenthal J. (εκδ.), 342-358.
133. Mosher S. 1993, Women in medieval society, Φιλαδέλφεια.
134. Μοσχονάς Ν. 2003, «Η αγορά των δούλων», Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων, Αθήνα, 249-272.
135. Μπαντιά Κ.Π. 1989/1991, «Συμφωνητικά γάμου και προικοσύμφωνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητική Εστία περ. Δ' 4, 139-159.
136. Μπεχλιβάνη Ν. 2007, «Λόγοι διαζυγίου και ανάθεση γονικής μέριμνας. Οι οικογενειακές σχέσεις μέσα από τη νομολογία του Πρωτοδικείου Χανίων», Τάλως 15, 251-267.
137. Μυλοποταμιτάκη Κ. 1987, «Η βυζαντινή γυναικεία φορεσιά στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητική Εστία περ. δ1, 110-118.
138. Murano M. 1981, "Creta fra Bisanzio e Venezia", Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β', Αθήνα, 292-297.
139. Οικονομίδης Ν. 1998, "Il livello economico di Creta negli anni intorno al 1204", Venezia e Creta, Atti del convegno internazionale di studi, Βενετία, 175-181.
140. Ortalli G. (επιμ.) 1998, Venezia e Creta: atti del Covegno Internazionale di Studi, Iraklion-Chania 30 Settembre - 5 Ottobre 1997, Βενετία.
141. Ορφανουδάκης Γ.Ν. 1995, Η γυναίκα της Κρήτης με βάση τα έργα τέχνης, από τους προϊστορικούς ως τους πρόσφατους χρόνους, Αθήνα.
142. Παναγιωτάκης Ν. 1988, Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός, Ηράκλειο.
143. Πανοπούλου Α. 1994, "Circa munditiam civitatis. Μέτρα για την καθαρότητα του Χάνδακα από το 14^ο -17^ο αι.", Σύμμεικτα 9, 2 (Μνήμη Ζακυνθινού).
144. Πανοπούλου Α. 1998, «Πλούσιοι και φτωχοί, μέλη θρησκευτικών αδελφοτήτων στην Κρήτη της βενετικής περιόδου», Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 223-233.
145. Πανοπούλου Α. 2001, Συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες στην Κρήτη της βενετικής περιόδου, Ρέθυμνο.
146. Παπαδάκη Α. 1986, «Αξιώματα στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη», Κρητικά Χρονικά 26, 99-136.
147. Παπαδάκη Α. 1991, Θρησκευτικές και κοσμικές τελετές στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, Ρέθυμνο.
148. Παπαδάκη Α. 1998, «Η κρητική ευγένεια στην κοινωνία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικής Ανατολής, Βενετία, 305-318.

149. Παπαδάκη Α. 2000, «Συλλογή διατάξεων για τη Βενετική ευγένεια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη», Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β2, Ηράκλειο, 143-153.
150. Παπαδία-Λάλα Α. 1996, Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, Βενετία.
151. Παπαδία-Λάλα Α. 1998, «Το συμβούλιο των Δεκαοκτώ στον Χάνδακα, Συμβολή στη διοικητική και κοινωνική ιστορία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», Άνθη Χαρίτων, Βενετία, 513-525.
152. Παπαδία-Λάλα Α. 1998, «Συσσωματώσεις του αστικού χώρου και πολιτισμική ζωή στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (16^{ος}-17^{ος} αι.)», Cretan Studies 6, Άμστερνταμ, 37-50.
153. Παπαδία-Λάλα Α. 2004, Ο θεσμός των Αστικών Κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13^{ος}-18^{ος} αι.), Βενετία.
154. Παπαδάτος Στ. 1984, Περί της μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον, 296-337, Αθήνα (Πραγματεΐαι της Ακαδημίας Αθηνών 50).
155. Patlagean E. 1986, «Η ενηλικίωση στο Βυζάντιο στο 13^ο και 14^ο αι.», Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας, 261-269, Αθήνα.
156. Pertusi A. 1961/2, “Leonzio Pilato a Creta prima del 1358-1359, Scuole e cultura a Creta durante il secolo XIV”, Κρητικά Χρονικά 15-16, 363-381.
157. Πιτσάκης Κ. 1988, «Παίζοντες εις αλλοτρίους βίους: Δίκαιο και πρακτική γαμικών κωλυμάτων στο Βυζάντιο, η τομή», Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Αθήνα, 217-236.
158. Poisson J.P. 1985, Notaires et societe: travaux d' histoire et de sociologie notariales, Παρίσι.
159. Pollastri S. 2005, “Mercato dei tessuti a Creta fine del XIV secolo”, Θησαυρίσματα 35, Βενετία, 105-128.
160. Poppi M. 1967, “Ricerca sulla vita e cultura del notaio e cronista veneziano Lorenzo de Monacis, cancelliere cretese (ca.1351-1428)”, Studi Veneziani 9, 153-186.
161. Queller D. / Th. Madden 1997, The Fourth Crusade : the conquest of Constantinople, Πενσυλβάνια.
162. Santschi E. 1970, “Proces criminels en Crète vénitienne (1354-1389)”, Θησαυρίσματα 7, Βενετία, 82-96.
163. Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν. 1984, Η προίκα ή περί του θηρευτικού βίου των Ελλήνων, Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα, Αθήνα, 153-263.

164. Σπανάκης Στ. 1957, Ανέκδοτος κατάλογος των εκατό πόλεων της Κρήτης, Ηράκλειο.
165. Σπανάκης Στ. 1991, Πόλεις και χωριά της Κρήτης, τ.Α΄, Ηράκλειο.
166. Stahl A. (εκδ.) 2000, The Documents of Angelo de Cartura and Donato Fontanella : Venetian Notaries in Fourteenth – Century Crete, Dumbarton Oaks.
167. Συμεωνίδου-Χείλαρη Χρ. 2003, Γάμος ο ελληνικός 800 π.Χ.-2000 μ.Χ. Συγκριτική λαογραφική έρευνα, Αθήνα.
168. Tenenti A. 1973, “Venezia e la pirateria nel Levante: 1300c.-1400c.”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ. I, Βενετία, 705-771.
169. Thiriet F. 1959, “La Romanie venitienne au moyen-âge”, Πεπραγμένα του Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β1, Παρίσι, 325-337.
170. Thiriet F. 1985, “Riches et pauvres en Crète vénitienne au XIVe et XVe siècles”, Πεπραγμένα Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β, Ηράκλειο, 343-363.
171. Tiepolo M. 1970, Domenico Prete di S. Maurizio: notaio in Venezia (1309-1316), Βενετία.
172. Tiepolo M. 1973, “Note sul riordino degli archivi del duca di Candia e dei notai di Candia nell’ Archivio di Stato di Venezia”, Θησαυρίσματα 10, Βενετία, 88-100.
173. Tiepolo M. (επιμ.) 1994, “Archivio di Stato di Venezia”, Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani 4, 1069-1070.
174. Tiepolo M. 1996, “Public Documents and Notarial Praxis: Some Examples from Venetian Greece of the Early Fourteenth Century”, Intercultural contacts in the Medieval Mediterranean, Λονδίνο, 302-321.
175. Tiepolo M. 1998, “Le fonti documentarie di Candia, Venezia e Creta”, Atti del Convegno Internazionale di Studi (Iraklion – Chania, 30 Settembre – 5 Ottobre 1997), Βενετία, 459-507.
176. Topping P. 1985, “Armenian and Greek refugees in Crete and the Aegean world (XIV-XV c.)”, Πεπραγμένα Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β΄, Ηράκλειο, 364-374.
177. Τρωιανός Σ. 1983, «Το συναινετικό διαζύγιο στο Βυζάντιο», Βυζαντικά 3, 11-21.
178. Τσιρπανλής Ζ. 1967, «Εκκλησιαστική ιστορία βενετοκρατούμενης Κρήτης (13-17^{ος} αι.)», Ελληνικά 20, 42-106.
179. Tsirpanlis Z. 1976, Una fonte della storia religiosa di Creta Veneziana nella biblioteca di S. Marco (Marc. lat. IX 179, colloc. 3284), estratto da Miscellanea marciana di studi Bessarionei (Medioevo e Umanesimo 24), Πάδοβα. Επίσης, βλ. Κρητικά χρονικά 22 (1970), 415-433.

180. Tomadakis N. 1973, “La politica religiosa di Venezia a Creta verso i cretesi ortodossi dal XIII al XV secolo”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ. I, Βενετία, 783-800.
181. Verlinden C. 1973, “Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo”, Venezia e il Levante fino al secolo XV (storia-diritto-economia) (επιμ. Ag. Pertusi), τ. I, Βενετία, 911-929.
182. Vincent A. 2007, “Money and coinage in Venetian Crete, c. 1400-1669”, Θησαυρίσματα 37, 267-326.
183. Χαιρέτη Μ. 1964, «Διοριστήριο έγγραφο Έλληνα νοταρίου της Κρήτης (1365)», Θησαυρίσματα 3, Βενετία, 62-72.
184. Χατζάκης Ι.Χ. 2003, «Οι ποινικές ρήτρες στα κρητικά συμβόλαια της Βενετοκρατίας», Ραδάμανθς 1, 10-22.
185. Χατζάκης Ι.Χ. 2004, «Φυσικά τέκνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη», ΕΚΕΙΕΔ 38, 181-219.
186. Χατζάκης Ι.Χ. 2005, «Η πατρική εξουσία στο δικαιοτικό περιβάλλον της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Νομική διάσταση και εξελικτική πορεία ενός θεσμού», ΕΚΕΙΕΔ 39, 143-209.
187. Χατζάκης Ι.Χ. 2007, «Η διαφορετική λειτουργία των αντικειμένων. Το ενέχυρο στη νοταριακή πρακτική της βενετοκρατούμενης Κρήτης», ΕΚΕΙΕΔ 40, 147-236.
188. Zachariadou E. 1983, Trade and Crusade, Βενετία.